

Marit Egge og Jon Strype (red.)

Politiretten gjennom 100 år

Tradisjon og endring

POLITIHØGSKOLEN

PHS Forskning 2005: 2

*Å kjenne fortiden – men speide mot framtiden,
kan være en god posisjon for å forstå nåtiden.*

Politirollen gjennom 100 år
Tradisjon og endring

© Politihøgskolen, Oslo 2005

PHS Forskning 2005:2
ISBN 82-7808-043-7
ISSN 0807-1721

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Alle henvendelser kan rettes til:

Politihøgskolen
FoU-avdelingen
Slemdalsvn. 5
Postboks 5027, Majorstuen
0301 Oslo

www.phs.no

Omslag: Tor Berglie

Layout: Eileen Schreiner Berglie, PHS

Illustrasjonsmaterieell er fra boken «Politiet i Follo gjennom 100 år»

Trykk: Ilas grafisk

Forord

Politi­høgskolen­ens forskningskonferanse 2005 hadde tittelen «Politirollen gjennom 100 år – tradisjon og endring». Den overordnede målsettingen for denne årlige konferansen er å presentere norsk og internasjonal forskning som har relevans for politiet og knytte denne forskningen til praksisfeltet. Det innebærer at innleggene spenner fra rene vitenskapelige bidrag til empiriske eksempler.

Temaet for årets konferanse var inspirert av 100-årsmarkeringen av Norge som selvstendig nasjon og hadde blant annet som ambisjon å se på politiets rolle som en del av demokratiutviklingen. I kapitlene *Makt og kontroll* og *Hvem vokter vokterne?* finner man både teoretiske statsvitenskapelige bidrag, konkrete eksempler på hvordan politiet håndterer konflikter og ikke minst hvordan man i Norge har bygget opp kontrollorganer for å sikre legitim utøvelse av politiets maktbase.

Det er ikke mulig i løpet av to forskningsdager å komme inn på alle de ulike sidene ved politirollen. Vi har derfor måttet prioritere. Fra etterforskningsfeltet har vi valgt å vektlegge den psykologiske dimensjon. I kapitlet *Rettspsykologi og etterforskning* er det to bidrag. Det ene tar for seg spenningsfeltet mellom psykologi og etterforskning, det andre er knyttet til dommeravhør av barn.

Politikultur er omhandlet i rapportens 5. kapittel. Politikultur er et mangetydig begrep. Vi har valgt å fokusere tre områder: hvordan politikulturen kommer til uttrykk i ordenspolitiet, betydningen av kjønn i politiyrket og «politispråk» i møte med publikum.

Rapportens siste tema er *Politimetoder*. Også innenfor dette feltet – eller kanskje særlig her – har vi måttet gjøre avgrensninger. Vi har valgt å se på bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) som en del av dagens kunnskapsbaserte politiarbeid. Eksemplene er hentet fra ulike arbeidsfelt: en spesialenhet for organi-

sert kriminalitet på den ene siden, og forebygging på den andre. Ny teknologi kan også benyttes for å beskytte personer som er særlig utsatt for kriminalitet. Et eksempel er voldsalarmer. I et annet bidrag i dette kapitlet reises spørsmålet om hvordan *brukerne* av mobile voldsalarmer opplever dette virkemiddelet.

Årets konferanse rommet også tilbakeblikket. I det første kapitlet befinner vi oss i middelalderen og får et innblikk i hvordan de håndterte forbrytelser og straff. Men helt innledningsvis er det «Pol'ti Mørk» fra Drøbak som tar oss med til tiden rundt unionsoppløsningen. Han var en stolt representant for sin tid – og mer enn verdig til å pryde forsiden på rapporten.

Årets forskningskonferanse ble planlagt av Mette Berg, Eileen Schreiner Berglie, Marit Egge, Marit Kvaal, Nina Skarpenes og Jon Strype.

Oslo november 2005

Marit Egge og Jon Strype

Innhold

1	Tilbakeblikk		9
	Stein Ulrich	Politihistorisk kåseri	10
	Ferdinand L. Næshagen	Lange linjer i det norske politiets historie	19
2	Makt og kontroll		39
	Vidar Halvorsen	Politi, makt og demokrati	40
	Einar Henriksen	Altasaken	55
	Anstein Gjengedal og Pål Fivel	Verdensbankens konferanse i juni 2002	79
	Sveinung Sandberg	Politiets håndtering av store demonstrasjoner	83
3	Hvem vokter vokterne?		91
	Gunnar Thomassen	Kontrollen med politiet - noen sentrale utviklingstrekk	92
	Guro Slettemark	Datatilsynet	99
	Jan Egil Presthus	Spesialenheten for politisaker	109
	Stein Ørnhøi	Rettsikkerhet og annen sikkerhet og hvorfor voktere bør voktes	120
4	Rettspsykologi og etterforskning		125
	Pär Anders Granhag	Psykologi i polisutredninger: Igår - Idag - Imorgon	126
	Trond Myklebust	Dommeravhør av barn i Norge - intensjon og fakta	142
5	Politikultur		173
	Rolf Granér	Lojala byråkrater eller selvstendige sheriffer	174
	Liv Finstad	En av gutta? Om kjønn i politiet	192
	Kari Rønneberg	Politispråk som konfliktdemper eller konfliktskjerper?	203
6	Politimetoder		205
	Helene Oppen Gundhus	IKT og forebyggende politiarbeid	206
	Elisiv Bakketeig	Overvåkings- og alarmbruk	220
	Johannes Knutsson	POP-alltid en suksess	231
	Avsluttende kommentar ved Andrea M.N. Høiseeth		233

1

Tilbakeblikk

Temaet «Politirollen gjennom 100 år - tradisjon og endring» er inspirert av 100-årsmerkingen av Norge som selvstendig nasjon. Å kjenne fortiden - men speide mot framtiden, kan være en god posisjon for å forstå nåtiden.

De to innleggene som følger tar oss med tilbake i tid. Stein Ulrich, politimester i Follo, lar oss bli kjent med Nils Haakon Mørk. Mørk var eneste politimann i Drøbak fra 1889 til 1925. Hans historie gir innblikk i hvordan det var å være politi i første del av forrige århundre. Rollen hans var kanskje enklere - i hvert fall var utstyret mindre omfattende, enn i dag. Han utførte nok de fleste av sine oppgaver i den uniformen vi ser han i på forsiden av denne rapporten.

I det andre innlegget «Lange linjer i det norske politiets historie» lar førsteamanuensis Ferdinand Linthoe Næshagen oss bli kjent med 1300-, 1400- og 1500-tallet. Han forteller utførlig om denne tidens syn på ulike konflikter, hvordan lovbrudd ble etterforsket og den videre rettshåndtering. Han presenterer ny kunnskap om lovbrudd og straff i tidligere tider, og sammenlikner med dagens lovverk og reaksjonsformer. Blant annet var offerets situasjon en annen i middelalderen, fordi straffen i stor grad var erstatning til offeret eller offerets etterlatte.

En politibetjent anno 1905 - hvem var han, hva gjorde han?

Kåseri v/ Stein Ulrich

1905 – året da unionen med Sverige brast. Intet merkeår i selve politihistorien, men naturlig som tidsperspektiv når vi nå, med fersk politirollemelding myntet på fremtiden, tillater oss å skue bakover.

Det er fristende å trekke frem en *historisk person* som kan kalles typisk for tiden rundt 1905 – både med hensyn til hvem han var og hva han gjorde.

I arbeidet med jubileumsboken «Politiet i Follo gjennom 100 år», som utkom i 2002, var vi så heldige å finne nettopp denne personen: Politibetjent Nils Haakon Mørk i Drøbak – kommunalt ansatt, men knyttet til Follo politimesterembete – en «altmuligmann» innen politiets virkefelt. Generalist, som vi sier i dag.

Et studium av «Pol'ti Mørk», som han ble kalt, kan gi oss svar på en rekke spørsmål om politirollen for 100 år siden. Hvem ble politi? Hva drev politiet med? Hvordan var dets status i samfunnet? Hva slags metoder benyttet man? Hvordan var egentlig kriminaliteten, og hvordan ble den oppfattet?

Forstår vi Pol'ti Mørk og hans tid, vil vi lettere kunne bevege oss i spenningsfeltet mellom tradisjon og endring, og øke vår innsikt i denne etatens spennende historie.

Hvem var han?

Ja, hvem var han, denne kortvokste mannen, som var Drøbak bys eneste politimann fra 1889 til 1924 – hele 35 år? Som mange andre i politiet på den tiden hadde han sosial bakgrunn som bondesønn og utdanning som underoffiser. Han hadde faktisk de egenskaper man ofte tilla bondestandens sønner: Sunt vett, energi og redelighet! Født i 1858 i Våler i Østfold, uteksaminert som sersjant fra

Jegerkorpsets Underofficerskole i 1878 – en treårig militær skolegang. Politikonstabel i Kristiania 1886 og 3 år senere, som 31-åring, politibetjent og underfogd i Drøbak. Der sluttet også karrieren. Han søkte flere ganger stilling som lensmann, men uten hell. Her kan vi kanskje ane et etatsskille?

Den 13. august 1905 – på dagen for folkeavstemningen om unionsoppløsningen, var politibetjent Mørk med sikkerhet til stede i Drøbak sentrum - høyst sannsynlig et sted på dette bildet fra torvet hin minnerike dag. Ordensproblemer? Neppel! I Drøbak var det kun én eneste velger som stemte imot unionsoppløsning – og han var svensk!

«Fagmannen» Mørk

På slutten av 1800-tallet var politiet – herunder lensmannsetaten – inne i en periode med rask profesjonalisering. Den gamle vekterordningen var i ferd med å vike for de rene politimannskaper. Flere og flere byer fikk såkalte konstabelkorps, og *politibetjentene*, som i status sto over konstablene, skulle være kyndige fagfolk, med innsikt i både sivil og strafferettslig lovgivning.

Men motkrefter fantes selvsagt. Politikere som ville holde utgiftene nede ved å frafalle krav til kompetanse. Det var derfor ingen selvfølge at Mørk ble ansatt som politibetjent i 1889. Mange mente at det holdt med vekterne. Det fikk Drøbaks byfogd til å holde et skarpt innlegg i debatten: Vekterne «var i Virkeligheden kun Arbeidsmænd, Mænd uden Uddannelse og Øvelse som Politibetjente. Man kunne ikke tro... at en saadan Mand skulde være ligesaa godt skikket som en Politibetjent.»

Men Mørk kunne mer enn som så: Han hadde teoretisk utdanning og kunne arbeide selvstendig, ja til og med lede. Han ble samtidig ansatt som underfogd (namsmann) og som stevnevitne – i realiteten en lensmann i byen.

Bekjendtgjørelse.

I Drøbaks kommunes tjeneste er ledig 4 politi- og brandvægterposter a kr. 360,00 pr. aar; 2 har tillæg kr. 40,00 pr. aar for lygtepassing. Forøvrigt gjør de tjeneste efter udfærdiget instrux.

Ligeledes ledig poster for to natvagtmand a kr. 180 pr. aar, efter udfærdiget instrux.

Ansøgninger indeholdende opgivende af alder og helsestand indleveres paa magistratens kontor inden 15. april d. a.

Drøbaks magistrat, den 29de marts 1902.

Carl Gl. Dahl,

Vekterne i Drøbak ble kalt politi- og brandvægtere og natvagtmand. Størrelsen på denne underordnete, ufaglærte styrke finner vi i en annonse fra 1902.

Vektervesenet i Drøbak besto helt frem til 1937.

«Politifamilien» Mørk

Det fulgte «fri familiebolig» med stillingen som politibetjent. Denne lå slik til at det nok var en baktanke med det: Nemlig i byens såkalte «hospital» – stedet der fattiglemmene bodde. Her var også «bytingstuen» – altså Drøbaks rettsal, og kommuneadministrasjonen.

I året 1900 bodde 24 mennesker i denne bygning, enda store deler av den var offentlige kontorer og lokaler! Politibetjenten var vel en slags oppsynsmann med det hele – dag og natt. Og hans kone, Jonette, hjalp sikkert til. De bodde i 2. etasje, fattiglemmene i 1. For øvrig var det Jonette som hadde renholdet i de offentlige lokalene.

Her ser vi politibetjenten med hustru i deres hjem. Et borgerlig innredet hjem, der Mørk troner midt i stuen, iført sin dobbeltknepede surtout. En pater familias så vel som en pater pauperis – fattigforstander, mens hun sysler med sitt sytøy!

Pol'ti Mørk og hans familie opparbeidet seg etter hvert en bedre økonomisk og sosial stilling. Ca. 1913 flyttet de til en sveitservilla ovenfor Torvet i Drøbak. Men barneflokket økte også – til sammen 7!

Hva tjente en politibetjent?

Hva tjente han så, vår politibetjent? Ligningen for 1904 viser en årsinntekt på kr. 1.500. Halvparten av politimesterens, men helt sikkert en god avlønning etter da-

tidens forhold. Men, 1904 var siste år Mørk fikk beholde 2/3 av bøter ilagt etter politivedtektene. For året 1905 hadde kommunen ført opp kr. 1.000 i lønn til sin politibetjent og underfogd. Altså ville det bety et inntektstap på 1/3 når alle bøteinntekter heretter skulle gå til statskassen. Politimesteren søkte derfor kommunen om en erstatning til ham på kr. 200. Dette ble innvilget av formannskapet: «Godtgjørelse for Afsavn af Andel i Politimulkte.» Pol'ti Mørk sto ikke i noen fagforening. Men han fikk som regel lønnspålegg når han søkte – igjen et bevis på at han var en respektert fagmann, som ikke så lett kunne erstattes.

«*Alenepolitimannen*»

Skal man karakterisere Pol'ti Mørks arbeidsmiljø, må man kunne si at han sto alene på sin post – en ensom jobb, og slett ikke noe fagmiljø. Dette bilde taler sitt språk. Drøbaks politikorps hilser Kongen (1909)!

Hans foresatte var byfogden, fra 1902 politimesteren – en embetsmann som neppe omgikk Mørk på det vi i dag kaller kollegialt vis. Under seg hadde Mørk vekterne og fengselsvaktmesteren – som ble regnet som vanlige «Arbeidsmænd», slik vi har hørt. Pol'ti Mørk hadde ingen regulert arbeidstid, og dermed heller ingen fritid. Hans polititjeneste var i høyeste grad hans livsstil – døgnet rundt, alle dager.

Under 1. verdenskrig, rundt 1916-1917, økte omfanget av drukkenskap og ordensforstyrrelser i Drøbak. Dessuten rykket mange soldater inn på nøytralitetsvakt. Det ble reist krav om flere politibetjenter, men nytteløst! Kommunen ville ikke. Mørk var alene til han gikk av i 1924, og først etter 1930 fikk Drøbak flere politifolk.

Pol'ti Mørks gjøremål

Drøbak var ingen stor by – folketellingen i 1900 viser 2.404 innbyggere, fordelt på 537 hus. Areal: 0,83 km². Men slik var også mange andre norske småbyer og tett-

steder. Det er grunn til å tro at politiets rolle og oppgaver i Drøbak rundt 1905 er temmelig tidstypiske.

Det noe spesielle i Drøbak var byens status som garnisonsby – folketellingen viser at et betydelig antall innbyggere var innkvarterte soldater. Men noe *stort* problem var de ikke.

Her må det legges inn en parentes: I Årsskrift 2004 for Norsk Politihistorisk Selskap kan man lese en skremmende beretning fra «det mørkeste Kristiania ved

århundreskiftet – En politimanns erindring-er». Om drikkebuler, lasaroner, bondefangere, knivstikkere, laddevinsdrankere og Vaterlands dronning. Her var et rått miljø, men neppe typisk norsk. Sitat: «Det hendte ofte at konstablene... blev funnet halvt ihjelslått med skrammer og sår på hode, ansikt og hender, med uniformen i filler og utmattet til det ytterste.»

År	Antall
1886	16
1887	47
1888	41
1889	62
1890	71
1891	63
1892	83
1893	53
1894	49
1895	49
1896	71
1897	46
1898	44
1899	59
1900	87
1901	53
1902	48
1903	62
1904	66
1905	67
1906	68
1907	62
1908	62
1909	62
1910	62
1911	72
1912	97
1913	133
1914	105
1915	127
1916	144
1917	53
1918	44
1919	77
1920	62
1921	71
1922	63
1923	64
1924	57
Totalt	2418

Men tilbake til Drøbak – og det rotekte Norge:

Vår viktigste kilde til Pol'ti Mørks gjøremål er hans personlige protokoll, der han sirlig og nøyaktig førte inn alle tilfeller av inngripen overfor borgerne – fra 1886 til 1924.

Her fester vi oss naturligvis ved året 1905 – et år som bød på 45 arrestasjoner – færre enn de foregående og etterfølgende år.

Som vi også ser av protokollen: I sine 35 år i Drøbak arresterte Mørk i alt 2418 personer. Toppår: 1916 – 194 arrestasjoner. Samme år kom forbudet mot brennevin og sterkvin.

Men tilbake til 1905. Hva skjedde på politifronten? Kort fortalt: Pol'ti Mørk grep inn mot drukkenskap og gateuorden, og tok med seg husville til arresten.

I alt er det innført 60 hendelser i løpet av dette merkeår. 74 personer er omhandlet – 45 av dem for drukkenskap, hvorav 0 kvinner, og 21 som husville, hvorav 2 kvinner. Bare 2 personer er omhandlet for forbrytelser (tyveri), i det ene tilfelle av en dragkjerre. En av tyvene ble innsatt i varetekt – den eneste varetektsfange i Drøbak i 1905. Den andre (han med dragkjerren) ble transportert til Drammen.

Typiske tilfeller:

20/1 Fisker Hans Martin X, 64 Aar gl. Anm. For Drukkenskap og Gadeuorden.
Slap med en alvorlig Advarsel.

3/3 Omstreifer Ole August X, f. 29-3.60 i Fredrikshald, arresteredes igaar som
husvild. Løsladt med alvorlig Advarsel.

Flere av de husville ble løslatt med advarsel – sågar «streng advarsel». Det står intet om hva denne advarsel gikk ut på og hvorfor, men man kan vel ane: Politiet skulle delta i oppdragelsen av folk og innprente god samfunnsmoral: Skaff deg et arbeid, så får du husvære. Løsgjengerloven var nettopp blitt vedtatt (1900).

Men her er også utslag av ren omsorg, slik som denne:

21/9 Omvankende Blikkenslager Laurits Nicolai X... uden Bolig og uden
Hjemstavn blev igaar kl. 6 Em. Indsat i Politiarresten som husvild og syg. I dag
sendt med «Alpha» til Kristiania og forpleiet og Reisepenge kr. 1.00.

De fleste av de arresterte og anmeldte kom fra de lavere skikt. Vi ser det av yrkestitlene, som alltid står innført. Arbeider, dagarbeider, matros, snekkersvend, sveitser.

Et annet trekk er de mange tilreisende som skaper problemer for politiet – gjerne under lystige lag eller reking omkring. Drøbak var utsatt – med sine skjenkesteder, sin skipstrafikk og sin garnison.

De arrestertes bopel, eller mangel på sådan, viser dette tydelig. Det svenske innslaget blant de arresterte er markant.

Men der var også noen utypiske tilfeller:

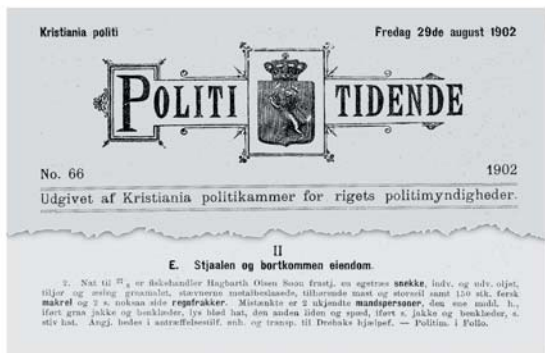
10/6 ble en gårdbruker fra Ski anmeldt for uforsvarlig kjøring. (Det må vel ha vært med hest.) Bot kr. 10.

Dette var den ene av 2 trafikksaker dette året.

For ikke å snakke om denne, som illustrerer inngripen mot et helt annet samfunnskikt:

30/6 Arkitekt X, Niels Juels Gade, Kra. Kutter «Fylgia» anm. for at have badet i umiddelbar Nerhed af Strømbadet.

Sommerjæstene begynte å bli plagsomme!

Man kan spørre om Mørk ledet sin egen ordenstjeneste, eller om også politimesteren engasjerte seg i denne. Politimesteren måtte naturligvis inn når det skulle ilegges mulkt, men mye tyder på en praksis med skrankeforelegg, der det i realiteten var Mørk som bestemte. (Vi har funnet forelegg utstedt av ham.) De aller fleste arrestanter

vedtok og betalte sin bot omgående, eller gikk rett over på bøtesoning – på vann og brød. (8 kroner = 2 dager på vann og brød).

Trengte politiet hjelp fra andre distrikter, eller noe skulle inn i Polititidende, måtte man ha politimesterens mellomkomst.

Her er første etterlysning i Polititidende fra det nyopprettede Follo politimesterembete – 1902:

Pol'ti Mørks hjelpemidler

Kildene forteller ikke mye om hvordan Pol'ti Mørk løste sine politioppgaver. Hva hadde han å hjelpe seg med?

Et interessant glimt av den tekniske utvikling får vi gjennom denne lille notisen:

Telefon er nu kommet i stand til politibetjent Mørk og bythingstuen. Drøbaks politikammer, 1ste februar 1901.

Ellers vet vi at det hjalp godt å kjenne noen av byens kjernekarer. Skomakermester Julius Fredriksen var en slik. En brande av en mann som bisto den håndfaste men kortvokste Mørk når det begynte å gå varmt for seg. Hvilke «kjernekarer» har vi nå til dags?

Politirollen og publikum

Et interessant spørsmål er: Hvordan var egentlig forholdet politi – publikum i Pol'ti Mørks tid?

Svaret er ikke gitt. Opinionsundersøkelser ble ikke foretatt på den tiden. Av Pol'ti Mørks protokoll kan vi lese at kun én person som ble arrestert i 1905, ydet fysisk motstand under arrestasjonen:

29/7 Matros Karl X...arr. for Drukkenskap og Gadeuorden. Han vedtog og betalte Mulkt kr. 20. Voldsom Modstand.

Dette var årets største bot. Stort sett lå de på 5 til 10 kroner.

På den annen side vet vi ikke hvor mange som krenket politibetjenten i ord eller handling:

Og vi vet heller ikke om de omkringstående tok parti for delinkventen eller for ordensmakten. Tålegrensen – hvor gikk egentlig den?

Men hvem er nå publikum?

Det vi *vet* er at Pol'ti Mørk var en høyt aktet byens borger.

Da han i 1919 jubilerte for 30 års tjeneste som politibetjent i Drøbak, skrev Akershus Amtstidende:

Men disse 2000 arrestanter tror vi neppe nærer nag til hr. Mørk fordi han har puttet dem i «hullet». Mørk er nemlig godt likt av alle, og mange av arrestanterne saa vist i hr. Mørk en frelsende engel; derfor tror vi at ogsaa mange av dem, som læser dette, og som i disse 30 aar har blit tat i kjærlig varetægt av hr. Mørk i dag sender ham en venlig tanke...

«Kjærlig varetægt» – kan politiet få noen bedre attest?

Mennesket og forbildet Mørk

Nils Haakon Mørk ble mer heder og ære til del da han mottok Kongens fortjenestemedalje i sølv i 1929 – samme år han gikk av som underfogd. I februar 1941 døde han, og i lokalavisens nekrolog står skrevet:

Underfogd Mørk var en rettlinjert og bestemt mann, en god mann for Drøbak kommune. Han var kjent og aktet i alle samfunnslag og hadde bare venner.

Om hans forhold til politiets klientell skrev avisen:

Han hadde en vidunderlig rolig måte å snakke dem til rette på, slik at de godvillig fulgte politibetjenten til hjelpe fengslet...

Vårt siste bilde av Nils Haakon Mørk er fra 1938 – 80 år gammel – fortsatt med uniformsluen på seg, og et munndrag som taler sitt språk. Pol'ti Mørk har ikke gitt seg!

Jeg vil avslutte dette kåseriet med et tema for videre rolledebatt:

Den polititradisjon og politistil Pol'ti Mørk representerer – hvilken betydning har den for politiets rolle og selvforståelse i dagens samfunn? Og i fremtidens?

Lange linjer i det norske politiets historie

Ferdinand Linthoe Næshagen

En fremragende amerikansk sosiolog, George Caspar Homans, som også var en utmerket middelalderhistoriker, skrev en gang en artikkel som het «Bringing Men Back In» (1987). Hans poeng var at selv om man snakket om store samfunnsmessige strømninger eller langtidstendenser, dreide det seg hele tiden om mennesker av samme slag som oss. Samfunnet rundt oss forandrer seg, men vi mennesker gjør det bare i liten grad. Det er viktig å ha dette for øye hele tiden – når folk i tidligere tider handlet annerledes enn vi hadde gjort – tror vi – er årsaken som regel at de hadde andre, og ofte dårligere, valgmuligheter enn oss, ikke at de hadde en annen personlighet. Med andre ord, når man skal forklare hvorfor de handlet som de gjorde, bør man først og fremst se nærmere på valgmulighetene de hadde.

Hovedvekten i dette kapitlet vil legges på tiden jeg har arbeidet mest med, og som vi etter hvert begynner å få et ganske godt kjennskap til, nemlig senmiddelalderen, tiden fra den store pesten i 1349 til omkring 1500 og så tidlig nytid frem til slutten av 1500-tallet. På et par viktige punkter har jeg kunnet legge frem kunnskap som har endret bildet av denne tiden, og med utgangspunkt i dette er det mulig å sammenligne både med dagens Norge og med andre land i vår tid. På den måten håper jeg å kunne trekke opp noen av de lange linjene i det norske politiets historie.

Den mest iøynefallende, og sikkert også den viktigste årsaken til forskjellen mellom tidligere tiders Norge og vår tids samfunn, er ganske sikkert materiell-teknologi og naturvitenskap som direkte og indirekte har omskapt landet. Men det er også mulig å vise at holdninger teller – noen holdninger har endret seg, men noen har også levd videre gjennom de store forandringene. Begge deler, både materiell virkelighet og holdninger, hvilke handlinger andre mennesker godtar og hvilke de ikke godtar, er med på å bestemme valgmulighetene og med det folks handlinger.

Sentrum for interessen er rettshåndhevelsen, men for å forstå den må man også kjenne til retten den tidens politi skulle håndheve, særlig strafferetten som vi har best kjennskap til. Dernest må vi kjenne til den kriminaliteten som politiet skulle gripe inn mot. Det er på bakgrunn av dette vi må se politiets virksomhet, rettshåndhevelsen, og trekke opp de lange linjene. Dessuten er det ingen tvil om at både strafferett og kriminalitet i seg selv kan kaste lys over samfunnet og endringene i det, og dette gir indirekte opplysninger om politiet – om viktige holdninger i samfunnet politiet var en del av.

Det er grunn til å understreke ordene «del av». Tyske historikere har myntet ut ordet *Bauernkommunalismus* som en beskrivelse av et bygdesamfunn som langt på vei styrte seg selv uten stor hjelp fra kongemakt eller andre sentralmyndigheter, og dette har vært karakteristisk for det norske bygdesamfunnet langt ut over middelalderen og tidlig nytid.

For å trekke opp den første av hovedlinjene: Vårt samfunn råder over en helt annen teknologi og naturvitenskap enn Norge gjorde i senmiddelalder og tidlig nytid. Det bidrar til å styre politiets virksomhet både direkte og indirekte.

Jeg skal nevne den indirekte påvirkningen først: I høymiddelalderen var Norge etter tidens forhold et middels rikt land med årlig bruttonasjonalprodukt per capita på vel 600 dollar, det vil si omtrent som de fattigste landene i vår tid. Den store pesten i 1349 regnes som begynnelsen til senmiddelalderen, og fordi den, og epidemiene som fulgte, reduserte befolkningen til vel tredjedelen av det den hadde vært, gjorde mangelen på arbeidskraft at bruttonasjonalproduktet per capita økte. I tidlig nytid, la oss si på midten av 1500-tallet kan det ha vært vel 4.000 til 5.000 kroner per person per år – en nåtidsfamilie med samme økonomi måtte altså leve av 15- til 20.000 kroner i året. Til sammenligning var dette BNP 40.000 dollar i 2004, mellom 60 og 70 ganger høyere. Tidlig nytids allmenne fattigdom hadde en viktig følge for statsapparatet, de altnuligtjenestemenn som blant annet utførte politimessige oppgaver. Den norske kongemakten var etter tidens målestokk tålelig dyktig til å ta inn skatter og andre inntekter – til sammen fikk den vel 4 prosent av BNP, det vil si mellom 150 og 200 kroner per person. Mer kunne det knapt være mulig å ta inn heller, for folk flest måtte bruke 80 til 90 prosent av inntekten til mat (det ble nå mest grøt som ga de billigste kaloriene) og litt måtte de ha til

husrom og til klær selv om kravene til husrom var meget beskjedne (det kan man se på Folkemuseet), og klærne ble lappet gang etter gang. Med andre ord, selv om en middelalderkonge var god til å klemme ut penger av folk, og selv om han avholdt seg fra krig (som alltid var den største utgiftsposten), kunne han bare lønne et meget lite statsapparat, og statsapparatet hans kunne ikke påta seg mange oppgavene.

Til dette kom at den underutviklede naturvitenskapen og teknologien satte trange grenser for tjenestemennenes muligheter til å gripe inn. Følgene av det ser vi i rettsåndhevelsen der privatpersoner måtte utføre mange av de oppgavene som politiet nå utfører. Her kommer vi til et viktig skille, nemlig skillet mellom forbrytelser med og forbrytelser uten offer, det vil si forbrytelser mot kongemakt, samfunn og rettsvesen eller mot kirken, men ikke mot noen privatperson. Skillet mellom forbrytelser med og uten offer gir en viktig innsikt i rettsåndhevelsen fordi det i middelalderen var tre parter som hadde oppgaver i den: Det var for det første kongens ombudsmenn – sysselmenn, senere lensherrer eller fogder, og lensmenn med deres tjenere – dernest biskopens ombudsmenn, og for det tredje var det offeret med sine hjelpere som tok seg av mange av oppgavene politiet nå har. Man kan si det slik: I forbrytelser med offer var offeret påtalemyndigheten, og kongens eller biskopens tjenestemenn «hengte» seg på saken for å få den boten de hadde krav på – «kongens sak reises av bondens sak etter loven» heter det i en kongelig forordning av 1514 (NgL 2 IV 21). Det var normalt bare i saker uten privatperson som offer, det vil si bare mot kongemakten eller bare mot kirken, at kongens eller biskopens tjenestemann var påtalemyndighet. I det hele tatt ser man her og på flere andre punkter at tidligere tiders straffesaker hadde stor likhet med vår tids tvistemål.

Det var ikke bare påtalen som var den fornærmedes sak: Ulike kilder, både lovene og bevarte dokumenter, viser at det normalt var offeret som sto for etterforskningen, medregnet ransakning av den mistenktes bopel. Én av lovene gir til og med forskrift for hvordan ransakningen skulle foregå i tyverisaker – den fornærmede skulle tilkalle vitner, og sammen med disse skulle han eller hun gå inn på gården bare iført skjorte uten belte. Om dette ble overholdt i praksis, vet vi ikke, men det forteller i alle fall at man var oppmerksomme på et problem ved denne formen for uprofesjonell rettsåndhevelse, nemlig at den kunne brukes til å plante bevismateriale, for eksempel i en konflikt mellom sambygdingen. Likeså forteller både lover

og dokumentariske kilder at det normalt var fornærmede med sine hjelpere som sto for pågripelsen, akkurat som det i den tidens tvistemål var den vinnende part som sto for tvangsinndrivelsen – den tidens politifolk ble normalt først ansvarlige når forbryteren skulle bevoktes, etter at han, bundet, hadde blitt overlevert til dem. Ellers var hjelp fra kongens folk den siste utvei: Den fornærmede kunne, når han og hans hjelpere ikke maktet eller ikke våget å pågripe en forbryter eller inndrive et lovlig krav, kalle på hjelp fra kongens folk, fra sysselmannen, senere lensherren eller fogden, med sine svenner, eller fra lensmannen med sine drenger.

Det var to grunner til at privatpersoner sto for disse delene av rettshåndhevelsen. For det første lignet synet på forbrytelser vår tids syn på tvistemål – forbrytelsen var først og fremst en konflikt mellom to parter, og den som mente seg forurettet, måtte selv sørge for å bevise det. For det andre dreier det seg om teknologi: I middelalder og tidlig nytid var det omtrent like mange sysler som det til nylig var politidistrikter og da lensmannsorganisasjonen var ferdig utbygd – på 1500-tallet – var det nesten like mange lensmannsdistrikter som i dag. Sett i forhold til folketallet var det også omtrent like mange «polititjenestemenn» som i dag, men den tidens kommunikasjoner gjorde det umulig å gripe inn på samme måte som i dag – det var ingen telefoner som kunne tilkalle hjelp, bare bud til fots eller til hest, og ingen biler, bare båter eller hester - og dårlige veier. Det kunne ta en hel dag, kanskje mange dager før man fikk hjelp fra kongens folk, så privatpersoner måtte nødvendigvis sørge for at bevis ikke ble forspilt og at forbryteren ikke flyktet. Dessuten, lensmannen var ikke noen spesialisert polititjenestemann – han var bonde, og ombudet som lensmann var et byrke som tok lite av hans tid og ga liten erfaring med rettshåndhevelse.

Skyldsspørsmålet ble avgjort på bygdinget, og dommerne, enten det nå var lagrettemennene eller hele tingallmuen, kunne nesten aldri støtte seg på tekniske bevis – kildene kan bare fortelle om noen få tilfeller av dette: I ett tilfelle besiktiget lagrettemennene et mannslik og fastslo at skaden måtte være gjort av et menneske, ikke av en hest som kona påsto (DN III 714, 1432, DN III 718, 1433) - og selv om vi ikke har flere kilder, kan vi være nokså sikre på at kona ble tiltalt for drap. I et annet tilfelle viser besiktigelsen at et dødsfall skyldtes en ulykke (DN II 724, 1436), i et tredje viser den at den drepte bare hadde ett sår, og en mistenkt blir derfor frifunnet for tiltale for medskyldighet (DN XXI 593, 1481),

og i ett fjerde viser besiktigelsen at en brann skyldtes en ulykke og ikke ildspåsettelse (DN IV 932, 1454).

Slike tilfeller var sjeldne, og det betyr at den som påtalte saken, fornærmede, normalt enten måtte fremføre øyenvitner eller vise at det var skjellig grunn til mistanke. Øyenvitnene, som det måtte være minst to av, hadde størst vekt, men når det ikke var øyenvitner men likevel skjellig grunn til mistanke, kunne dommerne bruke noe som svarer til det engelske *character witnesses* for å avgjøre saken: De kunne pålegge tiltalte å sverge seg fri fra tiltalen sammen med et antall mededsmenn som dels var utpekt av retten, dels av tiltalte. Disse mededsmennene hadde ingen spesifikk kjennskap til saken, men de hadde kjennskap til om tiltalte var en slik person at han kunne ha begått den straffbare handlingen, og deres syn på tiltalte ble da avgjørende. Man skal merke seg et par ting i denne forbindelsen: For det første var sjansen for en skyldigkjennelse antagelig større enn i dag, for dersom bare én av mededsmennene nektet å sverge på tiltaltes uskyld, falt eden, og tiltalte var med det funnet skyldig. For det andre har dette antagelig hatt en viss forebyggende virkning, for det var viktig å stille seg slik at sambygdingene kunne gå god for ens troverdighet dersom man skulle bli tiltalt for en forbrytelse.

Jeg skal kort nevne at i drapssaker kunne man si at drapsmannen tok seg av retts-håndhevelsen. Hvis drapsmannen offentlig påtok seg skylden for drapet, lyste det på seg, unngikk han tiltale for mord som ville føre til henrettelse eller fredløshet, og han kunne få kongens benådning. Han ble ikke pågrepet, for i løpet av saken måtte han to ganger reise til kongens kansler i Oslo: Første gang var for å få en tidsbegrenset benådning som samtidig var et pålegg til kongens lokale ombudsmann om, i nærvær av den dreptes slekt, å avhøre vitner og kausjonister for betaling av erstatning og bot for drapet. Dette anførte ombudsmannen i et provsbrev som drapsmannen så tok med til kongens kansler som fastsatte drapsboten etter enkle kriterier, omtrent som vår tids forenklede forelegg. Med dette dro drapsmannen så tilbake til hjembygda der en kommisjon fastsatte erstatningen med utgangspunkt i boten, og når begge deler var betalt, var saken opp- og avgjort – han var nå permanent benådet. Denne fremgangsmåten, at bygdesamfunnet viste drapsmannen så stor tillit at han forble på frifot og fikk reise frem og tilbake til Oslo to ganger virker påfallende. Men vi kan gå ut fra at samfunnet ikke tapte på tilliten det viste drapsmannen – om det hadde vært mange som rømte, ville man sikkert ikke

beholdt det i tre hundre år eller mer. At dette systemet fungerte – for drapsmenn – ser vi også av de få opplysningene vi har om rømlinger: De viser at det stort sett var seksualforbrytere og tyver som rømte, for noen slike forbrytelser kunne føre til dødsdom – motsatt drap som ble lyst.

Forskjellen fra vår tid lå ikke bare i at privatpersoner normalt tok seg av viktige deler av rettshåndhevelsen når de var ofre. Et like viktig skille lå i erstatningen, for strafferettens hovedformål – jeg understreker det – var å skaffe fornærmede erstatning mens boten til konge eller kirke hadde annen prioritet. Dette gjorde at forbrytelser uten offer skilte seg ut: For det første var de billigere å begå siden forbryteren bare skulle betale bot og ikke erstatning. Derfor var det, med noen få unntak, atskillig billigere å forgå seg mot kongen eller kirken enn mot sine sambygdinger – og det forteller også noe om femtenhundredallets samfunn, om bygdesamfunnets uavhengighet. Dessuten forteller det noe om mørketall og etterforskning, for det er grunn til å tro at kongens eller kirkens folk langt sjeldnere fikk opplysning om en forbrytelse når det ikke var noen i bygdesamfunnet som tjente økonomisk på anmelde forholdet – slik det var når en fornærmet hadde krav på erstatning.

La meg understreke dette som vi hele tiden bør ha i tankene når det gjelder middelalderens og femtenhundredallets strafferett, rettshåndhevelse og kriminalitet. Det er at nesten alt sammen dreide seg om økonomi – erstatning og bot. I forbrytelser med offer skulle offeret alltid ha erstatning, selv om det ikke ble noe igjen til kongen, og dernest skulle kongen eller kirken alltid ha en bot som nominelt gikk til kongen men i virkeligheten gikk til hans ombudsmann, sysselmanen, som senere ble kalt lensherre, eller hans kirkelige motstykke, som en viktig del av lønnen. Det var noen ganske få unntak fra dette – i noen tilfeller ble forbrytelsen straffet med døden, og mindre alvorlige forbrytelser kan ha blitt straffet med pisking eller brennemerkning, men det finnes nesten ingen opplysninger om dette i kildene, og det er gode økonomiske grunner til å tro at kongens ombudsmann ønsket å unngå kroppsstraffer: Hvis forbryteren ble straffet på kroppen, fikk kongens ombudsmann ingen bot men måtte i stedet betale bøddelen for arbeidet. En enkelt opplysning kan tyde på at den fornærmede hadde samme valg, motsatt det den skrevne loven sier – i en tyverisak i Østfold på midten av 1500-tallet må den bestjålne velge om hun vil ha tyven hengt eller om hun vil ha erstatning (DN XVI 637, 1553).

Dette gjorde på sett og vis rettshåndhevelsen fleksibel - vi kan se av kildene at offeret var villig til å inngå kompromisser, å slå av noe på erstatningen eller gå med på mange års ratebetaling dersom forbryteren hadde dårlig råd. Det samme gjaldt kongens ombudsmann, sysselmannen eller lensherren, for boten var penger han skulle ha, og han kunne derfor fullt lovlig inngå forlik med forbryteren, for eksempel slå av på boten dersom han slapp å reise til tinget for å føre sak mot ham om den. Hjemmel for dette forliket, som ble kalt *some* eller *såttmål*, hadde han til ut på 1500-tallet da kongen begynte å kreve del av hver enkelt bot og senere alt sammen, men selv om hjemmelen ble borte, fortsatte praksisen med disse forlikene til ut på 1600-tallet – noe som viser hvor dårlige muligheter kongen hadde til å kontrollere det som foregikk i lokalsamfunnet.

At bøtene i praksis gikk til kongens ombudsmann, ikke til kongen selv, må man også anse som en praktisk løsning på kontrollproblemene som middelalderens kongemakt hadde: De få og små byene var oversiktlige, så der kunne kongen alt fra 1300-tallet kreve del i bøtene, og være rimelig sikker på at de ikke ble underslått. Noe annet var det på landsbygda der over nitti prosent av befolkningen bodde – den tidens kommunikasjoner ga kongen små muligheter til å følge med, så han kunne like godt la ombudsmannen ta bøtene som en viktig del av lønnen – faktisk utgjorde bøtene tredjedelen eller fjerdedelen av statsinntektene.

Det ser ut til at systemet fungerte godt, for forbryteren hadde god grunn til ikke å unndra seg fra å betale. Den fornærmede, eller kongens ombudsmann, kunne drive inn erstatningen med tvang, eventuelt med våpenmakt, og dersom den ikke ble betalt, kunne forbryteren straffes med fredløshet eller død.

Vi kan også se at erstatninger og bøter ble betalt selv om det dreide om store beløp. Omregninger vil være usikre, men i drapssaker som er de best belagte, ser det ut til at erstatning pluss bot for et normalt drap, uten skjerpene eller formildende omstendigheter, ville vært mellom én og to millioner dersom man «oversetter» dette til vår tids penger og vår tids inntekter – og av dette var erstatningen vel to tredjedeler mens boten og sportlene var én tredjedel. En god del forbrytere kunne sikkert ikke betale dette, men som vi noen ganger ser, fikk de hjelp av slekten. På denne tiden, etter år 1260, var riktignok slektens plikt til å bistå forbryteren med betalingen avskaffet, men vi ser at slekten fortsatte å hjelpe med betal-

ingen, selv om loven ikke krevde det. For det første er blod tykkere enn vann, som det heter, og for det andre tapte slekten på å miste et arbeidsført medlem. Som følge av dette ble drap i middelalderen og tidlig nytid sjelden straffet med død eller fredløshet men nesten alltid med erstatning til offerets etterlatte og bot til kongens ombudsmann.

For fornærmede har utviklingen frem til vår tid helt åpenbart vært en utvikling til det verre: Det er liten tvil om at fornærmedes interesser ble langt bedre tatt vare på i tidligere tider enn de blir i dag. Man ser riktignok at det nye begrepet *restorative justice* sprer seg – nå fant Google vel 250.000 omtaler mot under 100.000 for et par-tre år siden – men i dette begrepet ligger det litt for mye dekorative tiltak som unnskyldning, tilgivelse og forsoning, og litt for lite håndfast erstatning. Én grunn til dette er at holdningene har endret seg, at man nå ikke er villig til å bruke fortidens harde metoder for å sørge for at erstatningene ble betalt – fredløshet eller dødsstraff. Det er likevel ikke sikkert at dette er den eneste grunnen til at fornærmedes interesser ble neglisjert, det kan også være en etterlevning av eneveldets justis – at kongens makt vokste, og at tanken om straff kom til å dominere over tanken om erstatning. På grunn av tregheten i systemet har man så unnlatt å tenke over hvordan man igjen kan få plassert fornærmede og hans interesser i sentrum av retts-håndhevelsen – for eksempel ved å finne frem til tvangsmidler som svarer bedre til vår tids syn.

Retts-håndhevelsens utvikling mellom tidlig nytid og vår egen kan kort skisseres opp: Teknologien er åpenbart den viktigste årsaken til endring, for det første fordi den økende velstanden gjør det mulig for staten å holde seg med et spesialisert politi, ikke bare altnuligstjenestemenn som i tidligere tider. Enda viktigere er det at teknologien – telefoner, gode veier og biler, og nå mikroprosessoren, gjør det mulig å gripe inn langt raskere og mer effektivt enn man før kunne. Dette er én av årsakene til at politiet har kunnet overta nesten alle de oppgavene den fornærmede tidligere hadde i retts-håndhevelsen. Men, selv om det ikke finnes tilfredsstillende undersøkelser om dette, ser det ut til at holdninger også har spilt en rolle: Kongen kom opprinnelig inn i retts-håndhevelsen som en slags torpedo, en som hadde makt og kunne hjelpe den fornærmede til å få sin rett – etter loven, bør jeg legge til. Enevoldskongen derimot oppfattet en forbrytelse som en krenkelse av Gud og kongemakten, mens det ble lagt mindre vekt på at forbrytelsen var en krenkelse av

en privatperson. Som følge av dette ble fornærmede mer eller mindre skjøvet til side – han var ikke lengre part i saken men bare en anmelder.

Strafferetten

Jeg har sagt atskillig om økonomi og med god grunn – middelalderens og tidlig nytids justis var nesten bare økonomi. I tillegg kommer at vi takket være økonomien får et særlig godt innblikk i senmiddelalderens og tidlig nytids strafferett som, foruten å vise rammene for rettshåndhevelsen, forteller om den tidens holdninger. Med dette har det seg slik: Tidlig på 1500-tallet begynte kongen å kreve en del av alle bøtene, og med det krevde han samtidig regnskap slik at hans revisorer kunne kontrollere at alle forbrytelser var tatt med i regnskapet, og at boten sto i forhold til forbrytelsen. De første, fra Vestlandet i 1516 og noen følgende år er så klossete ført at de ikke kan brukes, men fra 1528, da Mogens Gyldenstjerne var hovedsmann på Akershus, finnes det gode detaljerte regnskaper for en stor del av Østlandet (NRJ IV), og fra tiden omkring midten av århundret er mesteparten av landet dekket (NLR). Med disse listene, som kalles sakefallslister, har vi fått detaljerte opplysninger om forbrytelser som førte til bot eller inndragning, registrert én for én med straffen for den. Det betyr at nesten alle sanksjonerte forbrytelser ble innført i disse listene, for på denne tiden ble nesten alle forbrytelser, medregnet drap, straffet med erstatning til offeret eller offerets etterlatte, og bot til kongen eller hans tjenestemann. Likeså førte også dødsdommer – som det ikke var mange av – til at forbryterens eiendom ble inndratt og ført i sakefallslisten.

Så vidt vi kan se fra andre kilder, og etter det vi kan slutte oss til, må svært få oppklarte forbrytelser ha falt utenom: Noen kan ha blitt straffet med døden uten å ha etterlatt seg eiendom som kunne inndras, og noen kan bare ha blitt straffet på kroppen uten å betale bot, med pisking eller brennemerking. Men kongens ombudsmann, sysselmannen, senere lensherren eller fogden, hadde god grunn til å foretrekke bøtestraff, for han skulle ha boten mens han måtte betale for å få noen til å utføre avstraffelsen. Skal vi tro de skrevne lovene, kunne forbrytelsen i noen tilfeller også ha vært avgjort med hevn: Om en mann tok en annen mann på fersk gjerning oppe på kona hans, som det heter i Gulatingsloven, hadde han rett til å drepe mannen uten å måtte betale bot og erstatning (mens det var halv pris for den han drep-

te oppe på mor, søster eller datter). Men på samme måte som sysselmannen hadde den fornærmede god grunn til å avstå fra hevn, for han kunne i stedet kreve erstatning fra forbryteren, samme erstatning som for drap hvis det dreide seg om kona, og halv erstatning hvis det dreide seg om mor, søster og datter – og dersom forbryteren slapp fra det med erstatning, måtte han også betale bot og ville blitt registrert i sakefallslistene. For å peke på en kontrast mellom middelalderens Norge og en del land i vår tid, ser det ut til at det verken formelt eller uformelt ble anerkjent noen rett til å drepe kvinnen – kona, moren, søsteren eller datteren. Denne saken ble også til økonomi: Mannen ser ut til å ha hatt krav på erstatning fra den utro kona, for hennes formue ble ikke hans ved ekteskapet - og i tillegg hadde han som husstands-overhode rett til å straffe henne fysisk forutsatt at dette ikke førte til alvorlig eller varig skade, for i så fall måtte han betale erstatning til konas familie.

Saken er at man kan rekonstruere strafferetten ut fra sakefallslistene som er lister over sanksjonerte forbrytelser med straffene de førte til: Man kan se hvilke forbrytelser som ble straffet, og man kan regne ut minimumsbot, maksimumsbot og normalbot (medianen, den som lå i midten), og man kan se hvilke forbrytelser som ble straffet med døden som samtidig innebar inndragning. Jeg har gjennomgått dette materialet, i alt vel 2.500 forbrytelser, og ut fra dette kan jeg si at den virkelige strafferetten, den som bygdingene dømte etter, var svært forskjellig fra kongens og kirkens skrevne lover. For det første var straffene, det vil si bøtene, som regel forskjellige, for det andre straffet bygdingene med bøter der loven foreskrev kroppsstraff, og for det tredje straffet bygdingene forbrytelser som ikke er nevnt i de skrevne lovene. Her kommer vi igjen til tyskernes bondekommunalisme: Det var bygdesamfunnets sedvanerett kongens ombudsmann forholdt seg til, ikke kongens og kirkens skrevne lov.

Rekonstruksjonen av denne sedvaneretten, som jeg håper å få utgitt snart, vil trolig overraske norske historikere som har gått ut fra at Magnus Lagabøtes landslov og kirkelovene var landets lov. Men en del utenlandske forskere vil ikke bli overrasket – det er etter hvert vist at det man tidligere trodde var lover som det ble dømt etter, ikke var det. Det gjelder Hammurabis lov fra omkring 1800 før Kristus, og det gjelder de velkjente germanske lovene fra tidlig middelalder – den saliske lov, den ripuariske lov, den burgundiske lov og flere andre. Mer skal jeg ikke si om dette – nå skal jeg vise hva sedvaneretten sa:

Selv om sakefallstestene, med ett unntak, er fra tiden etter Reformasjonen, forteller de atskillig om middelalderens strafferett, for forbrytelser mot verdslig og mot kirkelig rett blir fremdeles ført i særskilte lister, én for bøtene til kongen og én for bøtene til kirken selv om kongen nå også tok disse. Denne separate listeføringen viser at i middelalderen hadde kirken tatt bøtene for langt de fleste seksualforbrytelser, og det samme gjorde den for de få og ubetydelige forbrytelsene mot kirken selv – mest brudd på helligdagslovgivingen. Nesten alle de andre bøtene tok kongen, det vil i virkeligheten si hans «politimestre» (om vi kan kalle dem det).

Jeg har inndelt materialet i grupper som mest mulig svarer til inndelingen Statistisk Sentralbyrå bruker. Hovedgruppene er: Forbrytelser mot kongemakt, samfunn og rettsvesen, Forbrytelser mot religionen, Seksuelle forbrytelser, Forbrytelser mot person, Ærekrenkelse og falsk anklage, og Forbrytelser mot eiendom.

Når det gjelder den første, Forbrytelser mot kongemakt, samfunn og rettsvesen, er bare brudd på dom eller forlik forbrytelser med offer, alle de andre er forbrytelser uten offer, og det betyr at de stort sett var billigere å begå siden det ikke var noen erstatning, bare bot: Femtenhundretallets fattige stat ytet langt færre tjenester og stilte langt færre krav til innbyggerne, så den klarte seg med langt færre bestemmelser enn vi har i dag. Men de bestemmelsene som vi finner i bøtelstene viser at synet på forbrytelser mot kongemakt, samfunn og rettsvesen stort sett er i samsvar med vår tids syn – mange bøtelegges for økonomiske forbrytelser så som skattesvik, en god del for unndragelse av arbeidsplikter så som plikten til å skyss kongelige tjenestemenn, og noen for motstand mot offentlig tjenestemann. For de fleste av dem, de som gjaldt økonomi eller arbeidsplikt, var bøtene heller ikke særlig høye, og for én av dem, å unnlate å skaffe seg de våpen loven påbød, var bøtene så lave at det bare var på Østlandet at fogdene brydde seg om å kreve dem inn. Noe annet var det med åpen motstand mot øvrigheten – boten for å ligge i mordsti etter fogden var omtrent som en drapsbot, og boten for høyforræderi var hundre daler - det var så mye stamfaren til Galtungfamilien betalte for å fri sin hals som det het. I tillegg har vi en del Forbrytelser mot samfunnet, så som manglende veivedlikehold, brudd på handelsprivilegier og ulovlig jakt eller fiske, og så har vi en del Forbrytelser mot rettsvesenet som å møte full på tinget eller bryte dom eller forlik.

Forbrytelser mot kirken skiller seg derimot sterkt fra vår tids syn: De fleste av disse var brudd på helligdagslovgivningen, også forbrytelser uten offer og derfor uten erstatning, og dessuten var bøtene for disse og de andre forbrytelsene mot kirken lave.

Noe annet var det med seksualforbrytelsene, som også nesten alltid var kirkens sak: Sett i forhold til folketallet var det omtrent ti ganger så mange pådømte seksualforbrytelser som i dag, og i noen av dem var bøtene meget høye, høyere enn for drap. Grunnen til det høye antallet seksualforbrytelser var ikke at 1500-tallets mennesker var så mye brunstigere enn vår tids, men rett og slett at så mange typer seksuelle handlinger var straffbare på 1500-tallet og er straffrie i dag. Incest var en slik forbrytelse – for denne ble grensene trukket mye videre enn i dag slik at, for eksempel, samleie med den avdøde konas søster kunne føre til døden på bålet eller en bot som var mange ganger høyere enn drapsboten, mens samleie mellom fetter og kusine ble nesten like hardt bøtelagt som drap, og det kostet også en god del å ligge med en tremenning. Flertallet av seksualforbrytelser den gang var likevel samleie mellom ugifte og ubeslektede, enten beskrevet som leiermål eller frillelevnet.

Vi skal være oppmerksomme på at ganske mange seksuelle forbrytelser ble ansett som forbrytelser med offer, noe som kunne få betydning for oppklaringen. Det gjeldt for eksempel hor, ekteskapsbrudd, som hadde både debet og credit. På den ene siden skulle kvinnen som begikk det, betale en høy bot av sin egen formue, noe som var et tap for hele familien, og særlig for barna som var arvingene. På den andre siden hadde den bedratte ektemannen krav på en enda høyere erstatning fra innbryteren i ekteskapet, så det var klart lønnsomt å påtale forbrytelsen enten den endte med forlik eller dom. Dessuten hadde ektemannen krav på erstatning fra kona, så rent bortsett fra at det var straffbart å drepe henne, også når hun ble tatt på fersk gjerning, var det dessuten ulønnsomt siden erstatningen da ville gå tapt. Det er, bare for å nevne det, visse tegn til at det var en klar dobbeltmoral, og det er tvilsomt om en gift kvinne kunne kreve erstatning fra en annen kvinne som brøt inn i ekteskapet.

Samleie mellom ugifte var i prinsippet av samme type – det var ingen fornærmet ektemann, men det var en far eller en annen mannlig slektning (han som rådet for kvinnens ekteskap) som tapte på at lav seksualmoral nedsatte kvinnens verdi på ekteskapsmarkedet – som hun også selv gjorde. Om det vanligvis ble betalt noen

slik erstatning, vet vi ikke, men bøtelistene har noen tilfeller av skjerpene omstendigheter, det vil si økte bøter, der vi vet at det ble det. Én slik skjerpene omstendighet var når en mann utnyttet sin autoritet, for eksempel som arbeidsgiver, til å oppnå samleie med en kvinne. Og denne forbrytelsen ble enda hardere straffet dersom kvinnens jomfrudom ble tatt, erstatningen for dette var det halve av erstatningen for manndrap. Grunnen til dette fremgår av den biologiske psykologien som blomstrer opp i vår tid – at kvinnen er jomfru ansees som en viss garanti for at en ektemann kommer til å fø opp sine egne barn og ikke en annen manns.

Forbrytelser mot person var alle sammen forbrytelser med offer, og derfor dyre å begå, men så dyre som de dyreste seksualforbrytelsene var ingen av dem. Sakefallslistene har et rikt utvalg av dem, fra å søle øl på noen eller lugge til drap. Det er ingenting påfallende med typene vold – vi kjenner dem igjen fra i dag og kan alle sammen skjønne hvorfor en gitt forbrytelse ble straffet. Men man skal merke seg at mens mange av 1500-tallets seksualforbrytelser har blitt dekriminalisert har en del handlinger som da var lovlige, blitt kriminalisert. De viktigste gjelder hustukten, mannens fysiske avstraffelse av kona, og mannens og konas fysiske avstraffelse av tjenestefolk og barn.

Ærekrenkelser og falske anklager var også stort sett av typer som vi kjenner i dag, men man skal være oppmerksom på at utsagn som bare er ærekrenkelser i dag, var anklager for straffbare handlinger tidligere. Å beskyldte en kvinne for å være en hore var for eksempel en alvorlig sak, for dersom dette spredte seg, kunne ektemannen, subsidiært kongens ombudsmann, ta det opp på bygdetinget som kunne pålegge kvinnen å sverge seg fri sammen med et antall mededsmenn. Å påtale slike ryktespredning, for eksempel på bygdetinget, var derfor ikke bare et forsvar for ens gode navn og rykte men også et tiltak som kunne hindre en senere tiltale.

Forbrytelsene mot eiendom er heller ikke særlig eksotiske sett med vår tids øyne – de dreier seg om tyveri, bedrageri, skadeverk og så sviktende vedlikehold av bygget eiendom. Det eneste påfallende her er at noen tyverier, men bare et fåtall, ble straffet med døden. Hvorfor, vet vi ikke, for boten var lav, og det ser ut til at erstatningen også var det, så det kan neppe ha vært fordi forbryteren ikke klarte å betale.

Strafferettens utvikling mellom tidlig nytid og vår egen tid, kan jeg kort skissere opp: Litt etter midten av 1500-tallet ser man de første tilfellene av straffarbeide,

arbeide på Akershus, og om man tar i betraktning forbrytelsene som førte til det, ser det ut til at straffarbeide først var alternativ til dødsstraff. Fra slutten av 1500-tallet og utover på 1600-tallet ser det ut til at flere og flere drap blir straffet med døden, og med Christian Vs Norske Lov av 1687 blir dødsstraff regelen. I siste halvdel av 1500-tallet og utover 1600-tallet har man så trulldomsprosessene som også kostet liv – de ser ut til å ha utgjort vel 10 prosent av alle henrettelser. Samtidig begynner man en langt mer systematisk og grundig straffeforfølgelse av spebarndrap, og for dette er også straffen døden. Men omkring 1700 setter det inn en humanistisk motstrømning som stopper trulldomsprosessene, og dessuten blir dødsstraffen for tyveri i praksis avskaffet – det ser ikke ut til at noen ble henrettet for tyveri på 1700-tallet og senere – så når en romanforfatter lar en tyv bli hengt i Bergen omkring 1850, har hun bommet med 150 år. Noe lignende gjelder spebarndrap – for selv om loven foreskrev henrettelse, ble kvinnene regelmessig benådet til noen år i tukthus. Enn videre ser det ut til at flere og flere dommere har begynt å tvile på om ektemannen har rett til å tukte sin kone fysisk slik den gamle sedvaneretten var, og fra 1842 ble dette klart markert ved å straffe vold i ekteskapet like hardt som vold mot foreldre – at det foregikk i ekteskapet var altså en skjerpene omstendighet. Når det gjelder seksualforbrytelser viser Christian Vs Norske Lov få tegn til denne humanismen, men det kan hende at praksis etter hvert blir mildere enn loven slik tilfelle var med spebarndrap.

Kriminaliteten

Når det gjelder kriminaliteten har jeg i en artikkel i septemhernummeret av Historisk Tidsskrift (Næshagen 2005), hatt gleden av å kunne vise at de kriminalitetshistorikere som tidligere har behandlet voldskriminaliteten, har feiltolket sine data og av den grunn gitt en helt misvisende fremstilling av utviklingen fra tidlig nytid til i dag. Kriminalitetshistorikerne har fremstilt utviklingen som en L-kurve (fra høy til lav), det vil si at den kriminelle volden etter deres mening sank drastisk i løpet av 16- og 1700-tallet og så fortsatte å ligge på dette nivået til den gikk litt opp i vår tid. I virkeligheten utgjør den alvorlige voldskriminaliteten fra tidlig nytid til i dag en U-kurve (fra høy til lav til høy igjen). Det er to grunner til feilslutningen: For det første har de brukt drap som indikator på annen alvorlig vold, og drapsratene var ganske riktig mellom 10 og 15 per 100.000 på 1500-tallet mens den var litt under 1 per 100.000

på slutten av 1700-tallet og har ligget på omtrent det nivået senere. For det andre har de gått ut fra at mørketallene på 1500-tallet var høyere enn i dag, og når så sakefalls-listene viser forholdsvis mer vold, har de trukket slutningen at den alvorlige volden i forhold til vår egen tid var enda høyere enn den statistiske sammenligningen viser.

Når det gjelder det første argumentet, at de drastisk lavere drapsratene viser at den alvorlige volden også har sunket, er dette feil, og her kommer vi nok en gang tilbake til teknologi: En meget hjelpsom og skarptenkt amerikaner, Dave Grossman, som er professor i psykologi og tidligere oberstløytnant i The Rangers, omtalte dette i sin bok *On Killing* (1995), og bisto meg senere med viktig informasjon: Saken er nemlig den at sjansene for at et voldsoffer døde og at saken ble drap, var mye større på 1500-tallet enn i dag. Årsakene finnes både i medisinsens utvikling og kommunikasjonene, telefoner og biler for å uttrykke det enkelt. En grundig undersøkelse i *Homicide Studies* som Dave Grossman sendte meg (Harris et al. 2002), viste at dersom amerikansk medisin og kommunikasjoner ikke hadde vært bedre i 1999 enn de var i 1960, ville drapsratene i 1999 vært mellom tre og fire ganger høyere enn de var. På midten av 1500-tallet var det enda dårligere stell med medisiner og kommunikasjoner, så hvis man bare hadde noe slikt i vår tid, ville drapsratene vært fem eller kanskje heller ti ganger høyere. Omvendt, hvis man hadde kunnet sette inn vår tids medisin og kommunikasjoner omkring 1550, ville drapsratene den gang vært femtedelen eller tiendedelen av hva de var, det vil si omtrent som i vår tid, og det er ut fra dette vi må estimere den alvorlige volden.

Men, og her kommer vi til noe påfallende, på slutten av 1700-tallet var drapsratene like lave som i vår tid enda verken medisin eller kommunikasjoner hadde blitt bedre. Dette må ha vært den fredeligste tiden Norgeshistorien kan påvise: Drapsratene hadde da sunket til vel en tyvendedel av det de hadde vært 250 år før, og omtrent det samme må ha skjedd med den alvorlige volden (Næshagen 1998).

Når det gjelder det andre argumentet, at mørketallene var høyere på 1500-tallet, går det faktisk an å vise at dette synet er feil. Hvis vi går ut fra at mørketallene er forholdsvis større for mindre alvorlige forbrytelser, kan vi sammenligne perioder ved å se hvor mange tilfeller av ikke-dødelig vold det gikk på hvert drap, og da viser det seg at av de fire periodene jeg undersøkte har 1790- og 1840-årene færrest ikke-dødelige voldsforbrytelser per drap – altså høyest mørketall. Etter dette kommer 1990-årene, og så, hvis

vi korrigerer for drapene som skyldtes dårlig medisin, kommer midten av 1500-tallet med de laveste mørketallene. Strengt tatt er dette som man burde vente, for vi vet at økonomiske hensyn, det vil si ønsket om erstatning, er det som bidrar mest til å øke anmeldelsene. Med andre ord – de høye voldsratene på midten av 1500-tallet, skyldes rett og slett at flere voldsforbrytelser ble anmeldt – fordi det lønte seg.

Hvis man går løs på problemet fra en annen kant, ser man det samme: Til nå har historikerne ment at tidligere tiders mennesker hadde lav selvkontroll, at de gikk inn en voldelig blodtåke når de ble krenket. Men takket være den velsignede økonomien kan jeg vise at det snarere er motsatt, at 1500-tallets mennesker hadde mer selvkontroll enn dagens. Med dette har det seg slik: De som skulle revidere saksfallslistene, trengte informasjon som viste at boten sto i forhold til skaden. Det betyr for eksempel at i knivstikkssaker ble antallet knivstikk anført siden hvert knivstikk kostet vel tre daler. Likeså når det gjaldt slag med øksehammer, for hvert slag kostet vel én daler. Dessuten skilte man mellom farlig og ufarlig bruk av våpen, for det kostet mer å hogge med økseeggen enn med øksehammeren, og det kostet mer å stikke med et sverd enn å hogge med det. Ved hjelp av statistikken min kan jeg vise at 1500-tallets nordmenn langt oftere enn vår tids nøyde seg med ett knivstikk. Brukte de øksehammeren nøyde de seg også som oftest med ett slag, og når de brukte annen vold, valgte de i langt de fleste tilfellene den minst farlige.

Dette gjelder alvorlig vold som altså utgjør en U-kurve – høy på 1500-tallet, lav på slutten av 1700-tallet, og høy igjen i dag. Men det kan godt være at det fra 1500-tallet til slutten av 1700-tallet skjedde en forskyvning fra alvorlig til mindre alvorlig vold. Ifølge en oppfatning fra midten av 1800-tallet var det dødsstraffen som førte til det: Etter at myndighetene strammet til og begynte å straffe drap med døden i stedet for erstatning og bot, sluttet folk å bruke kniven og begynte i stedet å bruke nevene. Så, uten at vi vet hvorfor, begynte en ny brutalisering, og mest markert fra slutten av 1950-årene, men denne brutaliseringen har til en viss grad blitt skjult fordi medisin og kommunikasjoner ofte kunne hindre at den farlige volden ble til drap.

Når det gjelder vinningsforbrytelser er ratene på 1500-tallet mange ganger lavere enn i dag. Jeg kan ennå ikke se hvordan man ta krysspeilinger, slik som når det gjelder vold, for å bevise at dette ikke skyldes høyere mørketall, men andre ting

tyder på at det må ha langt færre vinningsforbrytelser på den tiden, særlig tyverier: Det var mindre å stjele, det var ingen mer eller mindre anonyme markeder der man kunne selge tyvegods, og eiendommen var bedre bevoktet siden bondefamiliene arbeidet på gården, og håndverkerfamiliene hadde verksted og bolig i samme hus.

Svar og nye spørsmål

I forskningen er det ofte slik at når man har besvart ett spørsmål, viser det oss nye spørsmål som også trenger å besvares. Men forskningen om politiet og dets oppgaver står åpenbart overfor et stort problem i de uoversiktlige kildene som ligger mellom tiden jeg mest har arbeidet med – frem til 1600-tallet – og vår egen tid. Dette er et arbeide som krever mye av det tyskerne kaller *Sitzfleisch*, sittekjøtt som gjør at man kan sitte på rompa time etter time, dag etter dag, uke etter uke, og måned etter måned for å samle inn de opplysningene som trenges. Særlig når det gjelder den viktigste av alle polititjenestemenn opp gjennom tiden, lensmannen, er dette krevende fordi det nesten ikke finnes lensmannsarkiv fra eldre tid, så opplysningene må samles fra mange forskjellige kilder. Med byene er det litt bedre stelt, så jeg har faktisk funnet en passende oppgave som jeg skal ta fatt på når jeg går av med pensjon om et års tid eller så, nemlig å gi ut den eldste protokollen fra Christiania politikammer.

For min del er jeg overbevist om at en fruktbar måte å ta for seg dette på er å gjøre som George Caspar Homans anbefalte, *Bringing Men Back In*: Det vil si at vi må skrive historie på individnivå, ikke så å forstå at vi følger hvert individ gjennom livet men at vi kartlegger hvilke situasjoner individene sto overfor og hvordan de da valgte å handle. Dette er, for å si det slik, historie nedenfra og oppover.

Politiets historie må plasseres i en ramme som til dels er bygget opp av andre historiske disipliner. Teknologiens, økonomiens og administrasjonens historie er godt kjent i hovedtrekkene og utgjør et solid grunnlag: Når man går tilbake til senmiddelalder og tidlig nytid ser man at nordmenn stort sett levde som andre folk i Vest-Europa. De var fattige, men det var også befolkningen i de andre landene, og dødeligheten var høy, slik den også var i de andre landene – de fleste opplevde å miste barn, og mange ble enker eller enkemenn i forholdsvis ung alder. Fattigdommen gjorde at livet alle steder var hardt for de fleste og sykdommene gjorde at det var

farlig for alle. Den teknologiske og naturvitenskapelige utviklingen har for det første gjort livet mye mindre hardt og mye mindre farlig, og dessuten har det drastisk endret rettshåndhevelsen – nå har man råd til å lønne spesialiserte polititjenestemenn, og disse råder over verktøy som man ikke engang kunne drømme om i tidligere tider, fra biler til mikroprosessorer. Teknologi og økonomi har i sin tur virket inn på administrasjonen som har blitt mye rikere og både kan gripe mer inn i samfunnsstyringen og påta seg flere oppgaver, som den så har delegert til, blant annet, polititjenestemenn. Men detaljene i denne utviklingen, for eksempel på det viktige 16- og 1700-tallet, vet vi altfor lite om, og som en tysk kunsthistoriker har sagt, «Den gode Gud er i detaljen».

Det ligger likevel mer i dette enn disse håndfaste tingene – det er også spørsmål om grunnleggende holdninger. Vi kan for eksempel se at den norske strafferetten følger utbredte vesteuropeiske strømninger på 16- og 1700-tallet, først en brutalisering og så en humanisering. Men når det gjelder andre holdninger gir de historiske kildene oss av og til glimt som viser særnorske eller kanskje særnordiske trekk, og da kommer spørsmålet om vi kan koble dette sammen med den tverrkulturelle psykologien, særlig slik man møter den i nederlenderen Geert Hofstedes bok *Culture's Consequences* (2001). Hofstede har samlet et rikt og mangfoldig tilfang av statistisk materiale fra et stort antall av verdens land, og ved hjelp av dette materiale, fra meningsmålinger til økonomisk produktivitet og til og med bilulykker, kan han vise at de faller i et bestemt mønster, at det under disse fenomenene ligger fire eller kanskje fem grunnleggende holdningsdimensjoner. Det vil si at når man har plassert et land på disse dimensjonene – tilsvarende geografis lengde- og breddegrader – har man faktisk sagt mye om det psykologiske klimaet, om holdningen folk i dette landet har til mange andre spørsmål som kan dukke opp – akkurat som et lands geografiske plassering kan fortelle om klimaet der. Dessuten viste det seg at når man hadde plassert hvert land på disse dimensjonene, grupperte de seg i familier, og disse familiene var meningsfylte og troverdige – de svarte til landenes historie. For å nevne noen eksempler: De nordiske landene falt ned på plasseringer som lå i nærheten av hverandre, de hadde mentaliteter som lignet hverandre, og på samme måte lignet de angloamerikanske landene på hverandre, og det gjorde også de latinamerikanske. Med andre ord, et lands plassering på disse holdningsdimensjonene er ikke noen kortvarig og forbigående mote men noe som har dype røtter.

For å gi meg ut på tynn is: Det forekommer meg at Norge i tidlig nytid, sammenlignet med andre land på den tiden, utviste noen av de grunnleggende holdningene Hofstede har funnet i vår tid og som åpenbart betyr mye for politiets arbeide – som gjør og gjorde det lettere enn i mange andre land: I forhold til andre land ser den akseptable maktavstanden ut til å være liten mellom overordnet og underordnet, og tilliten mennesker imellom ser ut til å ha vært forholdsvis stor, slik som i dag. Dessuten ser Norge ut til å ha vært et forholdsvis individualistisk land – slektsforbindelser tallet, men man hadde ikke noe som svarte til de innelukkede klanene man finner i noen land også i vår tid.

For å slutte med noen ord om veien videre: Det er én ting jeg ønsker meg mer enn ganske mye annet, og det er en internasjonal historisk-geografisk database som detaljert registrerer de ulike lands strafferett, rettshåndhevelse og kriminalitet, slik at man kan utføre statistiske analyser av dette materialet for å trekke frem hovedlinjer og koble dette sammen med andre egenskaper i samfunnene, medregnet deres karakteristiske holdninger. Det finnes flere tilsvarende databaser, blant annet har de amerikanske sosialantropologene Human Relations Area Files, som har gitt materiale til mange verdifulle undersøkelser. Noe slikt ligger sikkert meget langt frem i tid men det er ingen tvil om det er internasjonale statistiske undersøkelser som gir de mest troverdige og spennende forskningsresultatene – og jeg håper at arbeidet jeg har gjort, og som jeg har referert her, kan være et bidrag til dette.

Forkortelser

Chr. V: Kong Christian den femtes norske Lov, 15de April 1687.

DN: Diplomatarium Norvegicum I -.

NgL 2: Norges gamle Love 2. rekke.

NLR: Norske Lensrekneskapsbøker 1548-1567. I-VI.

NRJ: Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede, I -.

Litteratur

Diplomatarium Norvegicum I (1846). Utgitt av Kommissjonen for Diplomatarium Norvegicum/Riksarkivet. Christiania/Oslo.

Felson, M. (2002). *Crime and Everyday Life*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Grossman, D.** (1995). *On Killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Boston: Little, Brown and Company.
- Harris, A. R., Thomas, S. H., Fisher, G. A. and Hirsch, D. J.** (2002). Murder and Medicine. The Lethality of Criminal Assault 1960-1999. *Homicide Studies* 6: 128-66.
- Hofstede, G.** (2001). *Cultures»s Consequences. International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Homans, G. C.** (1987). *Certainties and Doubts. Collected Papers, 1962-1985*. New Brunswick: Transaction Books.
- Kong Christian den femtes norske Lov, 15de April 1687.** (1982). Oslo: Universitetsforlaget.
- Norges gamle Love 2. rekke.** (1912). Christiania/Oslo.
- Norske Lensrekneskapsbøker 1548-1567. I-VI.** (1937-1939). Oslo: Riksarkivet.
- Nordstoga, O.** (1992). *Lensmenn i 800 år. Jubileumbok Norges Lensmannslag 1893-1993*. Oslo: Leseselskapet.
- Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede,** (1887). Christiania/Oslo: Det Norske historiske Kildeskriftfond.
- Næshagen, F. L.** (1998). Norges kriminalstatistikk 1789-1799/*Norway»s criminal statistics 1789-1799*. Oslo: Politihøgskolen.
- Næshagen, F. L.** (2005). Den kriminelle voldens U-kurve fra 1500-tall til nåtid. *Historisk tidsskrift* vol. 84: 411-427.

2

Makt og kontroll

Som samfunnets legitime maktapparat finnes politiets funksjoner og fullmakter i spenningsfeltet mellom makt og demokrati. Paradoksalt nok er ikke politiet utkrystallisert som et eget tema i de to norske maktutredningene. Dr. polit. Vidar Halvorsen viser i sitt bidrag at maktutredningene allikevel har stor relevans for forståelsen av politiet i samfunnet.

På det praktiske plan kan det nevnte spenningsfeltet komme til syne i politiets håndtering av konflikter i samfunnet. Her presenteres to slike hendelser av politiledere med førstehånds kjennskap til sakene. Den første er politiets håndtering av demonstrasjonene i forbindelse med utbyggingen av Altavassdraget i perioden 1979 til 1981, som beskrives av politimester Einar Henriksen. Den andre er gjennomføringen av Verdensbankens møte i Oslo i 2002, som redegjøres for av politimester Anstein Gjengedal og politiinspektør Pål Fivel. Sosiolog Sveinung Sandberg presenterer til slutt en samfunnsvitenskaplig belysning av politiets rolle i konflikthåndtering.

Politi, makt og demokrati

Vidar Halvorsen

24. juni 2005 ble stortingsmelding nr. 42 (2004-2005) om *Politiets rolle og oppgaver* lagt frem og godkjent i regjeringen Bondevik IIs siste statsråd før sommerferien. Det er en melding som så langt har fått liten oppmerksomhet i media. Det er synd, men lite overraskende, fordi prinsipiell og offentlig refleksjon over politirollen har vært mangelvare i Norge.

Vi må, som meldingen selv gjør oppmerksom på (s. 5), tilbake til 1980-tallet for å finne en tilsvarende helhetlig gjennomgang og diskusjon av politi- og lensmannsetatens samfunnsrolle. Når Justisdepartementet i 2005 sier at departementet fortsatt vil legge til grunn de ti prinsippene for politiets virksomhet som Politirulleutvalget knesatte *24 år tidligere* i sin utredning om *Politiets rolle i samfunnet* (NOU 1981: 35), vil skeptikere kunne reise spørsmål om ikke et slikt grunnlag er blitt antikvarisk og nostalgisk – at utviklingen for lengst har underminert de forutsetningene Politirulleutvalget bygde på. Departementet er selv inne på denne tanken når det skriver at samfunnet har «i ikke ubetydelig grad endret seg fra det samfunnsbildet som politirulleutvalgets prinsipper ble utviklet på grunnlag av» (s.10). Justisdepartementets egen konklusjon er imidlertid den følgende: «Det idemessige grunnlaget som prinsippene samlet uttrykker skal allikevel også i fremtiden være en del av grunnlaget for politi- og lensmannsetaten» (s. 10).

Essensen i Politirulleutvalgets politifilosofi er et bestemt normativt syn på forholdet mellom politi, makt og demokrati: norsk politi skal ha en lokal forankret sivil profil, basert på bred rekruttering til en i hovedsak forebyggende generalistrolle; det skal være desentralisert, men allikevel enhetlig styrt og underlagt effektiv samfunnskontroll. I en internasjonal kontekst er de fleste ingrediensene i dette perspektivet i de siste tjue årene blitt kjent under navnet «community policing», en posisjon som Politirulleutvalget var en tidlig og sofistikert eksponent for her hjemme under betegnelsen «nærpolitiet».

Har Justisdepartementet rett i at denne forståelsen av politirollen fortsatt er gyldig? Det er vanskelig å besvare dette spørsmålet uten å trekke inn nyere samfunnsvitenskapelig og normativ forskning om forholdet mellom makt og demokrati. La meg innledningsvis gi et konkret eksempel på hva slags innvendinger nærpolitimodelen kan bli møtt med. Når den offisielle ortodoksien i vestlige demokratier har insistert på at politiorganisasjoner må forankres i lokalsamfunn, i «communities», har representanter for nye samfunnsgrupper etter hvert og stadig oftere stilt det betimelige spørsmål: «which community?». I samme grad som sosial enhet og konsensus går i oppløsning og erstattes av et mangfold av ulike stemmer og livsmønstre, i samme grad problematiseres Politirulleutvalgets spilletese: at politiet skal avspeile samfunnets idealer. På denne måten aktualiseres en gammel og grunnleggende debatt, nemlig debatten om forholdet mellom to ulike former for maktutøvelse, den rettsstatlige og den demokratiske. Det er karakteristisk for politirollen at den befinner seg i skjæringspunktet for disse to ulike måtene å utøve makt på, og det er viktig å få et grep på forholdet mellom dem.

Den første maktutredningen (1972-82)

Året etter at Politirulleutvalget la frem sin første innstilling, avleverte den første norske maktutredningen, under ledelse av professor Gudmund Hernes, sin slutt-rapport i 1982, etter ti års forskning på grunnlag av følgende mandat fra regjeringen Bratteli: «å skaffe tilveie et best mulig kjennskap til de reelle maktforhold i Norge».¹ Den som leter etter en beskrivelse av politiets rolle i det norske makt-system, leter imidlertid forgjeves. I maktutredningens perspektiv er politiet, i likhet med det meste av justissektoren for øvrig, bare indirekte til stede som del av den utøvende makts forvaltningsapparat,² som sammen med markedet, det korporative forhandlingssystemet og parlamentet utgjør samfunnets fire sentrale styringsfelt. Siktemålet for maktutredningen var først og fremst å avklare betingelsene for samfunnsmessig styring ovenfra, ikke å analysere vilkårene for politisk deltakelse *nedenfra*.

---

1 *Maktutredning* Hernes gikk som kjent senere over til å bli en sentralt plassert *maktutøver*, som utdannings-minister i regjeringen Brundtland 1990-96, og som helseminister i regjeringen Jagland 1996-97.

2 Unntaket er selvfølgelig domstolene, det tredje elementet i maktfordelingsprinsippet klassiske tredeling i den utøvende, lovgivende og dømmende makt. Men til tross for at ett av maktutredningens siktemål var å bidra til en fornyet konstitusjonell debatt, ble heller ikke domstolene gjort til gjenstand for nærmere undersøkelse.

Parallelt med maktutredningens forskning på 1970-tallet pågikk det en intens diskusjon om politiets sentrale ledelse; en debatt som i og for seg *kunne ha vært* analysert innenfor utredningens styringsperspektiv, nemlig debatten om politidirektoratet. Denne debatten skjøt for alvor fart med Auli-utvalgets innstilling i 1970. Selv om direktoratsmodellen ble utsatt for skarp kritikk fra radikalt politisk hold,³ lå det an til at forslaget om å opprette et politidirektorat ville få flertall i 1973 da en Odelstingsproposisjon (nr 60 1972-73) ble lagt frem for Stortinget av regjeringen Bratteli. Slik gikk det ikke; proposisjonen ble ikke realitetsbehandlet, og i stedet ble det i 1976 etablert en ny politiavdeling i Justisdepartementet.

Hva var egentlig kjernen i denne skepsisen mot direktoratsmodellen? Et nøkkelbegrep i frykten for direktoratsmodellen var begrepet om *politistaten*, et fenomen som statsminister Trygve Bratteli hadde gjort sine høyst konkrete og brutale erfaringer med som *Nacht und Nebel-fange* i konsentrasjonsleirene Sachsenhausen og Natzweiler under 2. verdenskrig. En politistat er en stat der politiorganisasjonen fungerer som lydig redskap for den uforutsigbare, autoritære politiske maktutfoldelse. Strengt tatt er derfor en organisatorisk *selvstendigjøring* av det politifaglige perspektiv, i form av et direktorat, det motsatte av en politistat.

Det nærmeste vi kommer en politistat i norsk etterkrigstid finner vi en beskrivelse av i Lund-kommisjonens innstilling fra 1996 (Dok. nr. 15, 1995-96). Lund-kommisjonen ble oppnevnt av Stortinget i 1994 for å granske påstander, fremsatt av den politiske venstresiden gjennom en årrekke, om ulovlig overvåking av norske borgere. Kommisjonen, som åpenbart hadde gjort vellykket bruk av de fem politietterforskerne som ble utlånt fra Økokrim, Kripos og Sarpsborg politikammer, kunne blant annet dokumentere tette koplinger mellom partiapparatet og fagbevegelsen, med Håkon Lie i spissen, på den ene siden, og overvåkingstjenesten, under ledelse av Asbjørn Bryn, på den andre.

Da forslaget om politidirektorat ble fremmet på nytt i 1999 av et utvalg ledet av den innflytelsesrike departementsbyråkraten Anne Kari Lande Hasle,⁴ var derfor erfaringsgrunnlaget et annet og langt mer sammensatt. Det er interessant å observere den fundamentale endring i det politiske opinionsklima som har funnets sted siden begyn-

---

3 Den mest systematiske utforming av det opposisjonelle standpunkt finnes i Thomas Mathiesens *Politikrigen* fra 1979.

4 Se NOU 1999: 10, *En bedre organisert politi- og lensmannsetat*

nelsen av 1970-tallet. Kritikken som, med rette eller urette, er blitt fremsatt mot det nye Politidirektoratet etter etableringen i 2001 og under gjennomføringen av *Politireform 2000*, er en kritikk som er basert på stikk motsatte premisser av dem som lå til grunn for avvisningen av direktoratsmodellen i 1973. Nåtidens kritikk er, om vi kan bruke et slikt uttrykk, «politivennlig» i den forstand at både publikum og politikere i dag etterlyser mer av det som den politiske elite var langt mer skeptisk overfor for over tretti år siden: et handelkraftig, tilgjengelig og synlig politi.⁵

Konkurransedemokratiet og politiet

Det er neppe urimelig å si at den styringsteknokratiske forståelsen av demokrati som ble lagt til grunn av den første maktutredningen har enkelte trekk til felles med et perspektiv som i politisk teori går under navnet konkurransedemokratiet. I teorien om *konkurransedemokratiet*, som i vestlige industrisamfunn ble den dominerende tenkemåten fra 1950-tallet av, betraktes politisk maktutøvelse som resultatet av rivalisering mellom ulike grupper og *samfunnseliter*. I dette perspektivet spiller ikke bare borgerne en relativt beskjeden rolle; det er et normativt poeng at for stor deltakelse nedenfra kan true det politiske systems stabilitet og styringsevne. I en karikert beskrivelse kan vi si at velgerne, i rollen som konsumenter på et politisk marked, først og fremst gir uttrykk for sine preferanser ved hvert fjerde år å gni søvnen ut av øynene og slepe seg fra TV-stolene til valgurnene. Under slike betingelser blir hensynet til maktfordeling ivaretatt ved at de ulike elitene og interessegrupperingene holder hverandre i sjakk gjennom forhandlinger og kompromissløsninger.

Det er flere paralleller mellom dette relativt pessimistiske synet på velgerne i teorien om konkurransedemokratiet og den forståelsen av *politikultur* (i vid forstand) som etter hvert ble standardoppfatningen blant samfunnsforskere som begynte å interessere seg for politiet fra begynnelsen av 1960-tallet. Politifolk, hevdet forskerne, var karakterisert ved en paradoksal kombinasjon av moralsk kall og kynisme:

---

⁵ Kravet om synlighet innebærer ikke at skjulte politioperasjoner (avlytting, infiltrasjon etc) aldri kan være legitime, men at avvik fra synlighet krever særskilte begrunnelser. I sin interessante redegjørelse på Politihøgskolens forskningskonferanse 17. august 2005 om Oslo-politiets håndtering av Verdensbankens konferanse i juni 2002, gav politimester Anstein Gjengedal og politiinspektør Pål Fivel et instruktivt eksempel på hvorledes bruk av politifolk i sivil bidro til å hindre den voldelige konfrontasjonen mellom politi og demonstranter som media mer eller mindre tok for gitt ville komme.

høy moralsk sigarføring når det gjaldt viktigheten av å forsvare grunnleggende samfunnsverdier mot kaos og sammenbrudd; kynisme når det gjaldt muligheten for å lykkes i et slikt samfunnsoppdrag ved hjelp av de midler de politiske elitene var villige til å utstyre politiet med. Straffeprosessuelle regler var i følge en slik oppfatning hindringer som måtte parkeres på sidelinjen dersom politiet skulle ha muligheter til å bekjempe kriminalitet og opprettholde ro og orden på en effektiv måte.

Et annet sentralt trekk ved politikulturen som forskerne mente de kunne identifisere, var det de kalte for isolasjonisme: en følelse blant politifolk av ikke å bli forstøtt av omverdenen og overlatt til seg selv i utførelsen av det vanskelige samfunnsoppdrag de hadde fått seg pålagt. Denne følelsen av isolasjon ble kompensert ved en desto sterkere vekt på solidaritet og samhold innad i politikulturen. Det er helt opplagt at et politikorps uten en slik sterk indre solidaritet ikke kan fungere på en tilfredsstillende måte; det er for eksempel en avgjørende forutsetning for politifolks operative aksjonsvillighet at de kan stole 100 % på at kollegaer vil komme dem til unnsetning dersom de havner i risikofylte situasjoner som krever assistanse.

To problematiske trekk ved denne interne solidariteten kunne allikevel observeres; det ene var en for overutviklet sårbarhet for kritikk utenfra; det andre var den såkalte taushetens lov (code of silence): at det er moralsk illegitimt å snakke sant dersom konsekvensen av et sannferdig vitnemål er at en kollega kan bli straffeforfulgt for ulovlig maktbruk i tjenesten. Dette er en problemstilling som vi kjenner igjen her hjemme fra debatten om politivold, som raste med stor intensitet på 1980-tallet og langt inn på 1990-tallet. En av Høyesteretts sosiologiske premisser for gjenopptakelse av de såkalte bumerang-sakene i 1998 var nettopp at taushetens lov hadde vært virksom i den lokale politikulturen, i alle fall i den perioden da den omstridte politivoldsforskningen ble gjennomført.

Konkurransedemokrati-teoretikernes skeptiske beskrivelse av velgermassene hadde altså sitt motstykke i politiforskningens skeptiske beskrivelse av politikulturen. Politifolks oppfatninger om autoritet og orden var i mangt og mye bare forsterkede versjoner av de holdninger som den nye valgforskningen kunne påvise hos store velgergrupper innenfor arbeider- og middelklassen. Dette er egentlig lite overraskende; det er ikke noe annet enn det vi skulle vente ut fra prinsippet om at politiet både skal avspeile samfunnets idealer og være basert på en bred rekruttering.

Men i dag bør vi stille spørsmål om politiforskningens beskrivelse av en monolittisk politikultur fortsatt er gyldig. At det er mye som tyder på at den ikke lenger er det, vil jeg forsøke å begrunne ved å ta utgangspunkt i den andre norske maktutredningen, som ble avsluttet i 2003, drøyt tjue år etter at den første utredningen avgav sin sluttrapport

Den andre maktutredningen (1998-2003)

Den andre maktutredningen, som ble ledet av professor Øyvind Østerud, var ikke bare en *maktutredning*; den var en makt- og *demokratiutredning*, med mandat formulert av Stortinget, som slo fast at det var vilkårene for det norske *folkestyret* og det representative demokratiet som skulle beskrives og drøftes.⁶ Østeruds forskergruppe fikk bare halvparten så lang tid på seg som de første maktutredningene fikk (fem mot ti år). Heller ikke denne gang er politiet utkrystallisert som et eget forskningsfelt. Allikevel er det flere funn i utredningen som har stor relevans for forståelsen av politirollen i nåtidens samfunn.

Maktutredningenes generelle konklusjon er at det norske folkestyret er svekket. Avstanden mellom velgerne og de folkevalgte har økt. De politiske partiene har degenerert til profesjonaliserte byråkratier, samtidig som medlemsmassen er blitt halvert. De folkelige aksjonene, som tidligere fungerte som viktige korrektiver til politiske beslutningsprosesser, har mistet mye av sin mobiliserende kraft. Den utøvende makts evne til å styre er redusert ved omfattende reformprosesser, særlig i form av deregulering og privatisering. Massemedia, med sin makt til å sette dagsorden, har svekket politikernes mulighet til å fastholde et mer langsiktig, overordnet perspektiv, ikke minst på et felt som kriminalpolitikken, som etter hvert har fått en stadig mer sentral rolle.

Det er to begreper som spiller en nøkkelrolle i makt- og demokratiutredningens pessimistiske samtidsdiagnose. Det ene er begrepet om *individualisering*, det andre er begrepet om *globalisering*. Som også den nye stortingsmeldingen om politiets rolle og oppgaver legger vekt på (i kap. 3), er det snakk om samfunnsmessige

---

6 Se NOU 2003: 19, *Makt og demokrati*. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen

prosesser som på en avgjørende måte danner nye rammer for politiets utøvelse av sitt samfunnsoppdrag.

Individualisering og rettsliggjøring

Det kan først være nyttig å rekapitulere noen kriminologisk relevante trekk ved den samfunnstype som individualiserings- og globaliseringsprosessene innebærer et oppbrudd fra. I sin innflytelsesrike bok *The Culture of Control* (2001) påpeker David Garland at kriminalpolitikk i vid forstand var basert to grunnleggende aksiomer i vestlige demokratier på 1950- og 1960-tallet: for det første at en kombinasjon av politisk reform og økonomisk vekst på sikt ville resultere i redusert kriminalitet; for det andre at kriminalitetskontroll var en statsoppgave, med private aktører i helt perifere roller på utsiden av strafferettssystemet. Disse to aksiomene hadde sin sosiale forankring i en grunnleggende samfunnssolidaritet blant de sosiale elitene.

Flere parallelle endringsprosesser frem mot 1970- og 1980-tallet bidro imidlertid til å bryte opp denne tilstanden av relativ harmoni og stabilitet. Den økonomiske veksten ble avløst av kriser og stagnasjon. Velferdsstaten ble utsatt for kritikk fra to motsatte politiske leire: fra venstresiden, som hevdet at velferdsgodene ennå ikke var omfattende nok og fortsatt skjevt fordelt; fra høyresiden, som ville erstatte ineffektiv offentlig ressursutnyttelse med avregulering og økt bruk av markedsmekanismer, i kombinasjon med krav om strengere kontroll av dem som falt utenfor.

Endringer i familie- og husholdningsstrukturen (begge foreldre i arbeid) og i den sosiale økologien (urbanisering) gjorde at også den nye middelklassen ble mer sårbar for kriminalitet, som økte vesentlig i denne perioden. Garland beskriver treffende hvorledes en ny bevissthet om kriminalitet er blitt institusjonalisert gjennom media, populærkulturen og arkitekturen; en ny form for usikkerhet er på sett og vis blitt inkorporert i dagliglivets rutiner. Denne nye bakgrunnsfrykten er ikke skapt av massemedia, selv om den kan forsterkes av dem; de nye holdningene har en reell basis i en økt utsatthet for kriminalitet og svinger derfor ikke i takt med kortvarige svingninger i kriminalitetsutviklingen.

Begrepet om individualisering beskriver en mer dyptgående mentalitetsforandring som har funnet sted i etterkrigstiden under overflaten av de endringsprosessene

Garland har beskrevet i sin bok. Individualisering, sier den nye makt- og demokratiutredningen, «innebærer at gruppetilhørighet går i oppløsning og stabile kollektiver mister betydning» (NOU 2003: 19, s. 13). Det er særlig en side ved individualiseringen som har stor praktisk betydning for en profesjon som politiet, nemlig en endret forståelse av autoritet og makt. Det er opplagt at politiet i sitt daglige virke utøver makt; endog, i visse ekstreme, men heldigvis svært sjeldne situasjoner, dødelig makt. «Makt», skrev Mao Tse Tung en gang, «kommer ut av løpet på et gevær». Men det var en fatal kortslutning, og jeg trenger neppe minne om den terror og undertrykkelse som historisk fulgte i kjølvannet av et slikt reduksjonistisk perspektiv på makt. Makt, også den fysiske, må festes til autoritet; autoritet er legitim makt, altså makt utøvd fra en posisjon som aksepteres som rettmessig, også av den som blir utsatt for den.⁷

Politiet har ikke bare makt, det har også, og må ha, autoritet. Autoriteten kommer dels ovenfra, fra rettsregler vedtatt av parlamentet og instruksjer fastsatt av Justisdepartementet og Politidirektoratet, men den kommer også nedenfra, fra folk flest, som i praksis viser sin aksept av politiets makt ved for eksempel å tilkalle dem i en nødsituasjon. Men det er allikevel ingen tvil om at autoritetens basis har endret seg vesentlig i etterkrigstiden. For to år siden ble det utgitt en bemerkelsesverdige bok i Storbritannia, *Policing and the Condition of England* (2003), skrevet av Ian Loader og Aogan Mulcahy, som i mangt og mye representerer en vesentlig fornyelse av samtidens politiforskning. Jeg er rimelig overbevist om at en rekke av denne bokas funn også har stor relevans for norske forhold. Boka er basert på et omfattende intervjumateriale med folk fra ulike sosiale lag og grupper, med ansatte i politiet på forskjellige nivåer, og med sentralt plasserte byråkrater og justispolitikere.

Eldre representanter for publikum og politiet, som i intervjuer med politiforskerne blir invitert til å rekonstruere sine egne livshistorier, gir i denne boka levende beskrivelser av hvorledes politiets autoritet i overveldende grad ble tatt for gitt, uten besværlig problematisering. Politifolk var selvfølgelig og nesten naturgitte autori-

---

7 I sin fascinerende historiske beretning om politibetjent Nils Håkon Mørk på Politihøgskolens forskningskonferanse 17. august 2005 lanserte politimester Stein Ulrich et begrep som samfunnsvitenskapenes klassiker, Max Weber, ville ha grepet begjærlig om han hadde kommet over det, «kjærlig varetekt». Det skal godt gjøres å finne en mer poetisk treffende beskrivelse av det fenomen Weber var så opptatt av, den legitime makt.

tetsfigurer som, i den klassiske bobbyens skikkelse, symboliserte nasjonal enhet og harmoni. Denne intuitive og umiddelbare aksept av makt omfattet også andre figurer i nærmiljøet, slik som leger, lærere, prester, og selvfølgelig, far som familiens overhode. Det er slående, i mer enn bokstavelig forstand, hvorledes fysisk avstraffelse, enten den nå ble praktisert av foreldre eller av politifolk, ikke ble betraktet som vold, ganske enkelt fordi den ble ansett for å være legitim:

Jeg kunne ikke dra hjem og si til far at en politimann hadde slått meg, for far ville bare spørre, «hvorfor det?», og så fikk jeg en lusing til (Loader 2003: 78).

Vi må vel kunne si at det har funnet sted et udiskutabelt sosialmoralisk fremskritt når det i dag like selvfølgelig blir tatt for gitt at det er like illegitimt for foreldre å slå sine barn som det er illegitimt for politifolk å fysisk avstraffe arrestanter etter en pågripelse.

En side ved individualiseringen som makt- og demokratiutredningen har lagt stor vekt på og som også har utløst debatt i fagmiljøene,⁸ er det den kaller for *rettsliggjøring*. Rettsliggjøring innebærer at den politiske makt begrenses langs flere dimensjoner, først og fremst ved at borgere får en rekke moralske rettigheter omgjort til sanksjonerbare rettsregler. Et nærliggende eksempel er menneskerettigheter, som i mangt og mye er rettsliggjort moral i den forstand at statsmakten forplikter seg til å beskytte og produsere udiskutable moralske goder som liv, frihet, helse og utdanning. En viktig konsekvens av rettsliggjøring er at makt løftes ut av politikken og inn i domstolene, som jo ikke bare anvender den positive rett, men som også et stykke på vei skaper ny rett ved fortolkninger av uklare rettsregler. I økende grad befinner denne domstolsmakten seg utenfor Norges grenser, for eksempel i Strasbourg, fordi statsmakten har oppgitt noe av sin suverenitet ved å binde seg til den europeiske menneskerettighetserklæringen og inkorporere den i sitt eget rettsystem.

Blir folkestyret nødvendigvis svekket ved at makt overføres til institusjoner som ikke er politisk representative? I og for seg er jo det jo ikke noe nytt at staten binder seg til masten, slik den greske sagnskikkelsen Odyssevs gjorde da han på sin farefulle sei-

---

8 Denne faglige debatten er allerede påbegynt i maktutredningens egen sluttrapport, som inkluderer en meget interessant og gjennomtenkt dissensuttalelse fra et medlem av forskergruppen, statsviteren Hege Skjeie, se NOU 2003: 19, ss. 74 - 87. Min kritikk av forskerflertallets pessimistiske konklusjoner når det gjelder rettsliggjøringens virkninger er i stor grad inspirert av Skjeies posisjon.

las måtte motstå havfruenes forførende sang. Binding av makt til konstitusjonelle rettsregler er snarere selve grunntanken i rettsstaten. Demokrati i betydningen folkestyre er ikke bare flertallsstyre; det er også beskyttelse av minoritetsgrupper i form av rettigheter som gjør det mulig for en koalisjon av minoriteter å komme i flertallsposisjon. Vi kan ha en rettsstat uten demokrati, slik vi historisk et stykke på vei hadde det med enevoldskonger som respekterte ytrings- og forsamlingsfriheten. Men vi kan ikke ha et demokrati uten rettsstat; det er i kraft av rettsstatlig garanterte rettigheter at demokratiet overhodet kan fungere som demokrati.

For politiet innebærer rettsliggjøring at politifolk i stadig større grad stilles overfor rettighetsbevisste borgere. Det har flere sider; jeg har allerede nevnt den kyniske oppfatningen av rettigheter som hindringer som må parkeres på sidelinjen i kriminalitetsbekjempelsens navn. Når det er god grunn til å tro at denne reduksjonistiske oppfatningen av straffeprosessuelle rettigheter ikke lenger har den samme forankring i politikulturen som den muligens en gang hadde, er det fordi individualisering og rettsliggjøring er prosesser som også omfatter politietaten selv.

Den nye stortingsmeldingen om politiets rolle og oppgaver betoner (s. 17) at økt rettighetsbevissthet blant publikum gir seg «utslag i forhold til politiet gjennom skjerpede krav og forventninger til effektivitet, kvalitet og informasjon». Det er en riktig observasjon, men det er mye som tyder på at nettopp de samme grunnleggende prosessene som har frembrakt en ny rettighetskultur, også har bidratt til å gi oss et politi som på mange måter står bedre rustet til å møte denne utfordringen. Et samfunn som mer og mer preges av differensiering langs dimensjoner som etnisitet og livsstil, vil i større og større grad være prisgitt håndhevelse av den sosiale *minimumsmoral* som er rettsliggjort, dels i straffe(prosess)lovens kjerneparagrafer, dels i katalogen over sivile og politiske menneskerettigheter. Stortingsmeldingen om politiets rolle og oppgaver er inne på det samme når den sier at «Politiet som verdiforvalter og formidler av samfunnets normer og rettferdighetstenkning blir en stadig viktigere og mer krevende side av politirollen» (s. 17).

Politiet og den symbolske makten

Den siste maktutredningen har et mer omfattende og nyansert begrep om makt enn den første. Forståelsen av makt i Gudmund Hernes' forskergruppe var i stor grad

inspirert av økonomisk tenkning, med vekt på rasjonelle aktører i et strategisk spill om innflytelse. I den siste maktutredningen kan makt også være *ideologisk* makt over «tanker, verdier, følelser og selvoppfatning». Den følgende sammenfatningen av hva ideologisk makt innebærer har stor relevans for fremtidens politiroлле:

Den ideologiske makten ligger også i normer og forestillinger. Et sett av felles moralske forestillinger kan være viktig for sosialt samarbeid og stabile samfunn. De gir gjensidig tillit og styrker kollektiv makt. Ideologiske og religiøse bevegelser er bærere av slike normer. Det samholdet som oppstår rundt normene gir bevegelsen styrke. Normer kan samtidig uttrykke overtak og underordning. De dominerende forestillingene om normalitet og avvik er en sterk form for normativ makt som stadig er i bevegelse (NOU 2003: 19, s. 11).

Jeg tror det kan være fruktbart å tolke samtidens opptatthet av *trygghet* og dens frykt for kriminalitet i et slikt perspektiv. Det er fortjenestefullt at den nye stortingsmeldingen om politirollen fremhever trygghet (s. 56) som en sentral moralsk bærebjelke i politiets fremtidige samfunnsrolle. Den form for utrygghet som fanges inn ved hjelp av spørreundersøkelser er imidlertid ikke bare et passivt og resignert uttrykk for folks følelse av avmakt. Den er også et uttrykk for en normativ makt i bevegelse, for å bruke maktutredningens egen formulering: vi godtar ganske enkelt mindre nå enn vi gjorde før, og vi reagerer derfor sterkere når grunnleggende rettigheter krenkes. Og ikke minst: vi knytter større symbolsk betydning til den samfunnsinstitusjon som fremfor noen annen har grunnleggende rettighetsvern som sin eksistensberettigelse, nemlig politiet. En ideologisk bevegelse som vi i ettertid lett kan se har hatt stor betydning også for politiets arbeid, er det Helga Hernes i sin tid kalte for *statsfeminisme*. Det er hevet over enhver tvil at statsfeminismen blant annet har bidratt til at «vold i nære relasjoner», som i praksis stort sett betyr menns vold mot kvinner og barn, nå blir håndtert med et helt annet alvor enn før. Bevegelsen har vært statsfeministisk fordi den har lagt grunnlaget for *institusjonalisering* av moralske verdier, for eksempel ved at det fra 2002 er blitt etablert en ordning med egne familiekoordinatorer ved hvert av landets 27 politidistrikter.

Et annet eksempel på ideologisk motmakt som etter hvert har fått fotfeste innenfor politietaten selv, er etniske gruppers mobilisering mot rasistisk motivert vold og trakassering. I vestlige demokratier har *politiet* i flere tiår vært kritisert for illegitim maktbruk overfor borgere med etnisk minoritetsbakgrunn, særlig i forbindelse med

bruk av stopp & sjekk-strategier på gateplan. Granskningskommisjonene som analyserte raseopptøyene i USA og Storbritannia på 1960- og 1980-tallet, trakk frem betydningen av politiets operative fremgangsmåter for måten disse opptøyene hadde utviklet seg på. Kommisjonene var selvfølgelig klare over at strukturelle forskjeller i levekår uunngåelig ville prege afro-amerikanske og andre etniske gruppers syn på politiet; forskjeller som politiet verken hadde muligheter for eller politisk mandat til å endre. Men nettopp derfor ble det, fremholdt Lord Scarman i sin innflytelsesrike rapport om Brixton-opptøyene i England i 1981, desto viktigere hvorledes politiet opptrådte i sin daglige, rutinemessige opprettholdelse av ro og orden. Dette perspektivet har her hjemme fått fornyet relevans ved den siste maktutredningens påpekning av at «det norske samfunnet er i ferd med å bli sterkere klassedelt på etnisk grunnlag» (NOU 2003: 19, s. 41).

Men i tillegg til denne mer tradisjonelle kritikken mot politiet kan vi skimte konturene av en annen og prinsipielt forskjellig kritikk, med det stikk motsatte ståsted. Jeg vet ikke om noen bedre illustrasjon av dette fenomenet enn Stephen Lawrence-saken fra Storbritannia. Stephen Lawrence, en svart, atten år gammel student fra London, ble helt uprovosert drept av en gjeng hvite ungdommer 22. april 1993. Men det var først seks år senere, 24. februar 1999, at hans navn ble kjent verden over. Da fastslo den såkalte Macpherson-kommisjonen at London-politiets etterforskning av drapet, som førte til at drapsmennene måtte settes fri, var preget av «profesjonell inkompetanse, institusjonell rasisme og totalt sviktende overordnet ledelse» (Macpherson 1999: 317). Det er sannsynligvis den mest tiltetgjørende dom som noensinne er blitt felt over noen politiorganisasjon i europeisk etterkrigstid, og den sendte sjokkbølger innover i politietaten og det kriminalpolitiske establishment. Men det er interessant og løfterikt at London-politiets ledelse, i stedet for å søke dekning i skyttergravene, valgte å gjøre Stephen Lawrence-tragedien til utgangspunkt for kollektiv selvbesinnelse og omfattende reformprosesser, som bare ekstreme kynikere vil kunne avfeie som moralsk kosmetikk. Tvert imot, i intervjuer med representanter for etniske grupperinger har politiforskere dokumentert at disse reformprosessene allerede har hatt positiv innvirkning på London-politiets omdømme. Det er et resultat som kan vise seg å bli livsviktig i en periode da politiet er avhengig av informasjon fra de samme gruppene i sin bekjempelse av terrorisme.

Avslutning: privatisering og globalisering

Jeg skal nærme meg en avslutning ved å trekke frem to utviklingstrekk som mer enn noe annet markerer forskjellen mellom det samfunn som den første maktutredningen analyserte på 1970-tallet og det samfunn som den andre maktutredningen har beskrevet ved overgangen til det nye årtusen, nemlig privatisering og globalisering. Det er to prosesser som henger nøye sammen: privatisering er et element i en nyliberalistisk ideologi som har hatt, og fortsatt har, et verdensomspennende nedslagsfelt.

Politietaten har merket privatiseringsprosessen på to ulike måter. For det første er styrings- og kontrollteknikker fra næringslivet i økende grad blitt anvendt innad i politiorganisasjonen. «Virksomhetsplan», «hovedmål», «delmål», «arbeidsmål», «resultat-indikatorer», «produksjonsprosess», «politiprodukt» og «objektive målekriterier» er eksempler på termer som er i hyppig sirkulasjon, også i autoritative dokumenter fra Justisdepartementet og Politidirektoratet. Andre eksempler er serviceerklæringer og publikumsundersøkelser, som tildeler borgerne en ny rolle som konsumenter på et tilsynelatende umettelig marked for trygghet og sikkerhet.

Det er noe innlysende riktig ved det at politietaten, i likhet med andre offentlige institusjoner, må være underkastet et krav om optimal utnyttelse av knappe ressurser. Vi har de siste ti-femten årene sett eksempler på at reorganisering i tråd med moderne ledelsesprinsipper kan ha en målbar innvirkning på politiets bekjempelse av kriminalitet. Det mest kjente eksemplet, som i globaliseringens ånd er blitt en internasjonal eksportartikkel, er den radikale omstrukturering av hele politiorganisasjonen som fant sted i New York under William Brattons ledelse. Sentralt i denne fornyelsesprosessen har stått desentralisering av beslutningsmyndighet til stasjonsnivå og nyskapende bruk av informasjonsteknologi som grunnlag for problemorientert disponering av politioperative ressurser (det etter hvert så berømte Compstat-programmet).

Allikevel kan det være grunn til å minne om, slik den siste maktutredningen også gjør (i sluttrapporten, kap. 5), om *grensene* for effektivisering av visse former for offentlig tjenesteproduksjon. Den amerikanske økonomen William Baumol påpekte allerede på 1960-tallet at et symfoniorkester neppe kunne oppnå noen produktivitetsgevinst ved å spille Beethovens niende dobbelt så fort. I en inspirert

polemikk mot daværende prisdirektør Egil Bakke for cirka tjue år siden hevdet professor Ulf Torgersen at prestene vanskelig kunne effektivisere kirken ved å pålegge brudeparene å gå raskere oppover kirkegulvet. Det ligger et saklig poeng i disse ironiske bemerkningene, nemlig poenget om at det «produktet» som politiet produserer, har noen egenskaper som gjør at det ikke er likegyldig *hvordan* det blir produsert.

Dersom dette «politiproduktet» skal karakteriseres slik den nye stortings-meldingen om politirollen med rette gjør, som produksjon av kollektiv og individuell trygghet, da blir det forståelig hvorfor den store veksten i den private vakt- og sikkerhetsindustrien de to siste tiårene ikke har resultert i nedskjæringer i offentlige politibudsjetter i noen av de land som for øvrig har hilst den nyliberalistiske revolusjon velkommen. Det er ingen ting som tyder på at aktørene på markedet for sikkerhet og trygghet er fanget i et nullsum-spill, der den enes gevinst er den andres tap. Tvert i mot, alt tyder på at det er snakk om komplementære prosesser, der fenomenet «kollektiv trygghet» har egenskaper som gjør at det vanskelig lar seg omsette på et marked.

Stortingsmeldingen gir en instruktiv beskrivelse av de utfordringer som norsk politi står overfor i globaliseringens tidsalder, særlig i form av menneskesmugling og annen internasjonal, organisert og grenseoverskridende kriminalitet, med terrorisme som den mest ekstreme varianten. Det er naturligvis et dystert perspektiv, som må behandles med det alvor det har krav på. Jeg har imidlertid, med utgangspunkt i perspektivene fra to norske maktutredninger fra de siste tretti årene, forsøkt å beskrive noen utviklingstrekk ved norsk politi som kan sannsynliggjøre at noen resignert undergangsstemning, det er det i alle fall ikke grunnlag for.

Litteratur

Aulic-utvalget (1970). *Innstilling om den sentrale politiadministrasjon*. Oslo

Dokument nr. 15 (1995-96). *Lund-rapporten*. Oslo

Garland, D. (2001). *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press

Loader, I. og Mulcahy, A. (2003). *Policing and the Condition of England*. Oxford: Oxford University Press

- Macpherson, W.** (1999). *The Stephen Lawrence Inquiry Report*. London: The Stationary Office.
- Mathiesen, T.** (1979). *Politikrigen*. Oslo: Pax
- NOU 1981: 35** *Politiets rolle i samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget
- NOU 1982: 3** *Maktutredningen. Sluttrapport*. Oslo: Universitetsforlaget
- NOU 1999: 10** *En bedre organisert politi- og lensmannsetat*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste
- NOU 2003: 19** *Makt og demokrati*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste
- Ot. prp. nr. 60** (1972-73). *Om lov om politiet*. Oslo: Universitetsforlaget
- St. meld. nr. 22** (2000-2001). *Politireform 2000*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste
- St. meld. nr. 42** (2004-2005). *Politiets rolle og oppgaver*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste

Altasaken¹

Einar Henriksen

Altasaken var både velkjent og omstridt lenge før politiet måtte aksjonere mot demonstrantene ved det såkalte nullpunktet i Stilla. Saken vakte oppmerksomhet ved den omfattende omtale den fikk ved den lokale politiaksjon 17. og 18. september 1979. Internasjonal oppmerksomhet vakte saken ved den samiske sultestreiken foran Stortinget som fikk våre massemedier til bokstavelig talt å eksplodere.

Senere har saken jevnlig vært omtalt helt til de store politiaksjonene i 1981, hvor mellom 150 og 200 pressefolk fra hele Europa hadde møtt fram til Alta. Politiaksjonene, som vel er de største her til lands i sitt slag, talte på det meste mer enn 600 politifolk og varte over meget lang tid... Sjelden eller aldri har en sak av denne art fått mer spalteplass og omtale i massemedier - også i våre naboland.

Lokal politiaksjon 1979

Etter at Stortinget med stort flertall to ganger hadde vedtatt å bygge ut Alta/Kautokeinovassdraget, skulle arbeidet med selve anleggsveien ta til sommeren 1979. Ved Vestfinnmark politikammer var man klar over at dette kunne skape store ordensmessige problemer, og en tomannsgruppe ble av politimesteren gitt i oppdrag å planlegge en eventuell gjennomføring av nødvendige tiltak fra politiets side. Tomannsgruppen oppholdt seg store deler av sommeren i Alta for på nært hold å få seg et best mulig inntrykk av situasjonen.

Allerede på vårparten var det klart at Folkeaksjonen ville bygge en stor protestleir i Detsika i Alta. Leiren skulle åpnes for utbyggingsmotstandere og sympatisører fra nær

---

¹ Einar Henriksens innlegg på konferansen bygger på en artikkel han skrev i Norsk politihistorisk selskaps årsskrift 1999. Artikkelen er her gjengitt i sin helhet.

og fjern. En av hovedstadsavisene skrev så tidlig som 8. mai 1979 at fjellområdet øverst i Tverrelvdalen i Alta allerede i juli måned kunne bli arena for den største sivile ulydighetsaksjon som noensinne hadde vært arrangert i Norge. Avisen skulle dessverre få rett i sine spådommer, selv om aksjonene først ble gjennomført noe senere.

Politiet som meglere

Mange tusen mennesker besøkte protestleiren sommeren 1979, og mange ganger var stemningen så amper at svært lite skulle til for at de kunne ha utløst kraftige konfrontasjoner mellom grupper av mennesker med forskjellige syn på utbyggings-saken. I denne vanskelige situasjon valgte politiet å innta meglernes rolle.

Gjennom samtaler med representanter for begge fronter greide man å få roet ned gemyttene på begge sider inntil fellesferien kom og ga oss et kjærkommet pusteroom. Startdatoen for arbeidet på anleggsveien ble av NVE av flere grunner lagt til valgdagen mandag 17. september 1979. Politiet ble selvsagt orientert om dette god tid i forveien for å kunne treffe nødvendige tiltak om dette skulle bli påkrevd.

Vestfinnmark politikammer hadde under disse omstendigheter meget små ressurser av så vel mannskaper som materiell. Ved å senke beredskapen ved både politikammeret og distriktets lensmannskontor med ca. 50 % maktet man å samle mellom 30 og 40 mannskaper. Like før anleggsarbeidet skulle igangsettes, ble disse forlagt i tre store telt like sør for Alta. Søndag 16. september 1979 gikk med til instruksjoner om selve gjennomføringen av politiaksjonen, samt til øvelser i bruk av boltekuttere hvor politi-folk satt sammenlenket i kjettinger mens kolleger fikk ordre om å løse disse.

Demonstranter slår til

Tidlig om morgenen mandag 17. september fikk vi så telefonisk anmodning fra ledelsen i NVE i Oslo om å fjerne demonstranter som hadde lenket seg sammen på anleggsveien og hindret maskinene i å komme forbi. Anmodningen ble samme dag gjentatt skriftlig i brev til politimesteren.

Da politiet kom til nullpunktet øverst i Tverrelvdalen, satt ca. 120 demonstranter sammenlenket i flere rekker tvers over anleggsveien. Disse ble av politiet pålagt å

fjerne seg innen fem minutter. Ingen etterkom pålegget, hvoretter politiet forsøkte å ta personalia på samtlige. Dette registreringsarbeidet ble av demonstrantene vanskeliggjort og måtte oppgis. I stedet ble de besluttet å kutte demonstrantene løs og kjøre dem til Alta for registrering og botlegging. I løpet av dagen ble i alt 94 demonstranter klippet løs, kjørt ned til Alta og registrert. Noen ble også bøtelagt på stedet.

Da arbeidet med å fjerne demonstrantene ble avsluttet om ettermiddagen, satt det 20-25 demonstranter igjen. Det var flere grunner til at politiets aksjon ble avblåst på dette tidspunkt, uten at jeg finner det hensiktsmessig å redegjøre nærmere for det her. Dog bør det nevnes at mange av de demonstrantene som tidligere på dagen var klippet løs og kjørt ned til Alta, atter hadde funnet veien til nullpunktet og var klare til på ny å sette seg på anleggsveien, om dette skulle vise seg nødvendig.

Politiaksjonen blir avblåst

Den påfølgende dag – tirsdag 18. september – ble anleggsmaskinene enda en gang stanset av demonstrantene på nullpunktet, og politiets beskjedne lokale styrke rykket ut igjen. Meget raskt kunne man konstatere at antallet demonstranter var mer en fordoblet fra dagen før. Dessuten hadde de i løpet av natten fått kjørt fram nye og langt tykkere kjettinger enn dagen før. Heller ikke denne dagen etterkom demonstrantene politiets pålegg om å fjerne seg. Etter en vurdering av situasjonen besluttet politiledelsen å avblåse ytterligere politiinnsats da denne ble vurdert som åpenbart nytteløs sett på bakgrunn av de meget små ressurser man rådde over, og de midlene man hadde valgt å bruke.

Enkelte yngre tjenestemenn følte dette som et forsmedelig nederlag for politiet akkurat der og da. Senere vet jeg at disse hver for seg har kommet til at politiets innstilling av aksjonen var en riktig beslutning. Det måtte imidlertid nå være klart for enhver at dette ikke lenger var en lokal politioppgave.

Planleggingsgruppen

Politimesteren i Vestfinnmark henvendte seg derfor til Justisdepartementet den 20. september 1979 og meddelte at Vestfinnmark politikammer alene ikke var i stand

til å etterkomme anmodningen fra NVE om å fjerne demonstrantene fra anleggs-traseen. Skulle anmodningen etterkommes, anså politimesteren det nødvendig å få overført store politistyrker fra andre politidistrikter.

Justisdepartementet ble nå brakt mer aktivt inn i planleggingsarbeidet i forbindelse med en politiaksjon i Alta. Under et møte i departementet den 25. september 1979 ble det besluttet å utpeke en planleggingsgruppe. Som leder for gruppen ble utpekt politiavdelingsjef Karsten Killi ved Politiskolen. Fulltallig hadde gruppen denne sammensetning: Politiavdelingsjef Karsten Killi, Politiskolen, leder. Politiførstebetjent Aanund Lyngtveit, Oslo politikammer, Operativ planlegging. Politiførstebetjent Asbjørn Myrind, Oslo politikammer, Operativ planlegging. Politiførstebetjent Johan Kallelid, Stavanger politikammer, Transport. Politibetjent Olav Hisdal, Bergen politikammer, Materiell. Politibetjent Magnar Skaret, Utrøndelag politikammer, Samband.

Under hele planleggingsfasen ble gruppen, som arbeidet under politimesteren i Vestfinnmark, forsterket med politiavdelingsjef Arvid Nærum fra Vestfinnmark politikammer. Planleggingsgruppen arbeidet meget raskt og hadde ferdig en aksjonsplan i løpet av bare tre uker. Vi var klar til aksjon allerede onsdag 17. oktober 1979. Formålet med en aksjon på dette tidspunkt var å klargjøre og sikre anleggsområdet slik at anleggsarbeidet kunne gjennomføres etter den vedtatte plan. Imidlertid oppsto i denne perioden en del forhold som medførte at regjeringen besluttet at anleggsarbeidet i Alta ikke skulle føres videre før Stortinget hadde behandlet en melding som Regjeringen i møte 15. oktober besluttet skulle utarbeides. Etter denne beslutningen gikk man inn i en rolig periode i Alta. Både politiet og folkeaksjonen trappet ned og avviklet sin virksomhet i anleggsområdet.

Stillamarsjen 80

Sommeren 1980 gjennomførte Folkeaksjonen den såkalte Stillamarsjen 80. Dette var en marsj på ca. 60 km i lett fjellterreng fra Alta til Masi. Marsjen ble avviklet i tiden 20.-26. juli og ble av Folkeaksjonen forhåndsomtalt som årets store markering. Oppslutningen var heller laber, og arrangementet ble ingenlunde den suksess som Folkeaksjonen åpenbart hadde ventet.

Etter at man på ettersommeren 1980 hadde fått signaler om hvordan Altasaken sannsynligvis ville utvikle seg, ble planleggingsgruppen revitalisert. Selv om gruppen av praktiske årsaker var lokalisert til Oslo, finner jeg det riktig å nevne at den kontinuerlig var i forbindelse med politimesteren i Vestfinnmark, som på sin side hele tiden hadde jevnlig og god kontakt med Justisdepartementet.

Planleggingsgruppens oppdrag gikk ut på å planlegge en innsats av en politistyrke på inntil 500-600 mann for å rydde «nullpunktet» i Stillaområdet for demonstranter. Det totale styrketallet under innsatsfasen den 14. januar 1981 var 605 mann. Planleggingsgruppen utarbeidet planer for bekledning og utstyr, forlegning/forpleining, transport, disponering av personell, samband samt aksjonsplaner.

Kvenvikmoen

Deler av bataljonstaben møttes på Alta heimeverndistrikts øvingscenter Kvenvikmoen like sør for Alta allerede den 5. januar 1981. At anleggstart skulle finne sted 14. januar var selvsagt på dette tidspunkt for lengst blitt kjent i bataljonstaben. I tillegg til enkelte stabsmedlemmer møtte også to av kompanisjefene samt en hel tropp fra utrykningspolitiet med 18 kjøretøyer, sammen med en meget vesentlig del av politi- og lensmannsbetjentene i Vestfinnmark politidistrikt. Også en erfaren pressemann var engasjert av politiet og møtte opp allerede nå for å forberede sine informasjonsoppgaver. Personellet som på denne måten ble samlet på Kvenvikmoen halvannen uke før den store politiaksjonen, skulle foreta de siste forberedelser før hovedstyrken ankom. De skulle blant annet samle mest mulig informasjon om demonstrantene i Stilla og de skulle drive vakt- og patruljevirkosomhet i Altaområdet.

Det ble således fra eget etterretningspersonell gitt løpende orientering om utviklingen ved det såkalte «nullpunktet». Allerede ved årsskiftet 1980/81 hadde nemlig en del demonstranter begynte å etablere seg på nullpunktet i Stilla.

Anleggsstart i minus 30°

Det var ellers mye annet forberedende arbeid å ta seg av. Det skulle inngås forskjellige avtaler med entreprenørene, som også fikk være klare med alt sitt utstyr slik at

anleggsvirksomheten skulle kunne gå for fullt så snart nullpunktet var ryddet for demonstranter. Det ble blant annet avtalt at man i startfasen skulle ha et anleggspunkt for å kunne konsentrere all innsats her, for senere å gå over til flere anleggspunkter innover vidda. Flere anleggspunkter ville nemlig i vesentlig større grad øke tempoet i fremdriften av byggingen av anleggsveien, men ville samtidig pålegge positivt vaktoppdrag i et meget stort område.

Det ble videre inngått avtaler om rydding av snø på kaia hvor politiets losjiskip «Janina» skulle ligge, til politibataljonene kjøretøyer samt snørydding oppover veien Tverrelvdalen og i Stillaområdet. Det ble også inngått leieavtaler for leie av flere vakthytter som politiet ville trenge flere steder i terrenget. Det var ned mot minus 30° i begynnelsen av januar 1981.

Presse og TV inntar Alta

Ved årsskriftet hadde det allerede innfunnet seg atskillige presse- og mediefolk i Alta, og like før aksjonen ble gjennomført, var det mellom 150 og 200 mediefolk i Alta. Hotellene var fullbooket. Det var norske, svenske, finske, danske, belgiske og engelske TV-folk og pressefolk fra hele Europa. Det ble derfor arbeidet i detaljer for å legge forholdene best mulig til rette for presse og kringkasting.

Troppene fra utrykningspolitiet hadde i tillegg til patruljevirkosomhet i Altaområdet mange vaktoppdrag: For det første hadde de vakt ved egen installasjon på Kvenvikmoen, men de hadde også vakt ved en basisstasjon og ved en plashall på Elvebakken i Alta, hvor mange beltekjøretøyer som var utlånt til politiet fra NVE, sto stallet opp klar til innsats. Til dette siste vaktoppdraget ble også benyttet personell fra eget politidistrikt.

I tillegg til de arbeidsoppgaver som allerede er nevnt, arbeidet vi på Kvenvikmoen med å organisere stedet i stabsrom, sambandsrom, tjenestekontorer etc., idet politiets opprinnelige plan gikk ut på at politiaksjonen skulle ledes fra Kvenvikmoen. Senere ble det ordnet slik at det hele ble ledet fra «Janina». Selv om man fikk løsningen med skipet «Janina», var det helt nødvendig å beholde Kvenvikmoen gjennom hele politiaksjonen fordi dette var det eneste brukbare sted å forlegge politiets hundetropp.

Innkvartering og forpleining

«Janina», eller «Prinsesse Ragnhild» som den tidligere het, ble det skrevet mye rart om i pressen. Ja, i landets største aviser kunne man i januar 1981 lese at skipet var tvunget i nødhavn på Nordlandskysten med flere hundre politifolk om bord. En annen av landets største aviser omtalte den som fangeskipet «Janina».

I følge politiets plan skulle «Janina» komme til kai i Alta 13. januar 1981 kl. 10.00. Skipet kom imidlertid allerede dagen før, og måtte derfor tøffe rundt i ytre Vestfinnmark et helt døgn før den fikk komme inn til Alta.

Fem polititjenestemenn hadde fulgt med båten nordover og hadde under en meget stormfull tur ordnet med lugarer og øvrige rom til ca. 600 personer. De hadde også plukket ut egnede rom for samband, operasjonssal etc., og de hadde inngått alle nødvendige avtaler med skipets kaptein.

«Janina» la til kai i Alta den 13. januar 1981 presis kl. 10.00 i henhold til politiets plan, eskortert av en robust havnebåt fra Hammerfest, som blant annet var utstyrt med vannkanoner. Eskorten ble iverksatt da man ikke kunne se bort fra at det kunne bli skapt vanskeligheter i forbindelse med «Janinas» ankomst. Så snart skipet var fortøyd, gikk politiets sambandsavdeling om bord, og i løpet av dagen var sambandssentralen i full drift, takket være utmerket innsats fra dyktig folk. Da var det blant annet rullet ut flere kilometer med ledninger bare om bord i skipet slik at alle kontorer samt stabspersonellet hadde telefoner på sine lugarer.

Ved midnattstider den 13. januar ble det sjekket at de siste brikkene før politiinnsatsen var falt på plass, og det siste stabsmøtet ble avholdt i skipets operasjonssentral. Forpleiningen om bord i «Janina» var førsteklasses. Det var tre faste måltider om bord, men med så mange personer måtte det spises i to omganger til hvert måltid.

Velferdstjenesten

Med en samlet styrke på ca. 600 personer var det også nødvendig å etablere velferdstjeneste om bord. Folk var samlet fra mange forskjellige deler av landet. De hadde på kort varsel måtte forlate familie, venner osv., og fritiden måtte fylles på en brukbar og meningsfylt måte. Det ble således leid TV-apparater, videomaskiner,

filmer, radioer etc., og vi etablerte eget danseorkester. Jeg var helt imponert over hvor mange forskjellige talenter som etter hvert dukket opp blant politifolkene, og hver gang det ble arrangert velferdsaftener om bord, ble det fremført nye viser med tilknytning til politiaksjonen og hvor man forsøkte å se også de humoristiske sider ved livet i en ellers vanskelig tid for politiet.

I det hele var ordningen med «Janina» som forlegnings- og forpleiningsskip for politistyrken svært vellykket. Feltmessig forlegning og forpleining i Finnmark under ekstremt vinterforhold er ikke brukbar dersom aksjonen skal gjennomføres over et lengre tidsrom, og særlig ikke hvis man samtidig venter at politifolkene skal bevare smilet og hele tiden arbeide etter den såkalte myke linje, og det ønsker vi selvsagt så lenge det overhodet er mulig. Da er en varm lugar og velsmakende kost av uvurderlig betydning, og slik hadde politifolkene det i Alta, takket være «Janina» og skipets dyktige mannskap.

Bilkolonnen

Til transport av eget personell og materiell samt transport av demonstranter hadde politiet fått låne biler av Sivilforsvaret, i alt ca. 40 kjøretøyer. Disse kjøretøyene, som alle befant seg fra Nordland fylke og sørover, ble allerede høsten 1980 kjørt opp til Finnmark, og stallet opp på Banak flystasjon i Lakselv, hvor politiet for øvrig fikk utmerket støtte og service. Her skulle kjøretøyene stå klar til en eventuell politiinnsats i januar 1981.

I følge vår plan skulle kjøretøyene kjøre i kolonne fra Lakselv til Alta den 13. januar. På forhånd var samband installert i samtlige kjøretøyer, og de var allerede merket «Politi», og ellers klargjort for bruk i Alta. Sjåfører, mekanikere og sikringsmannskaper – til sammen ca. 100 politifolk - kom til Banak med chartret Boeing 737 tidlig samme morgen som kolonnen skulle kjøre til Alta.

Vanskelige kjøreforhold

Kolonnen startet fra Lakselv kl. 09.00 og skulle etter planen være i Alta kl. 13.00. Avstanden mellom disse to stedene er 180 km, og en del av ruten går over en fjell-overgang hvor det kan være vanskelige kjøreforhold vinterstid.

Man hadde derfor leid en del kjørende materiell som skulle følge kolonnen og komme den til unnsetning om nødvendig, blant annet en stor hjullaster for fjerning av snø, en kranvogn til hjelp ved utforkjøring og en trailer slik at eventuelle havarerte kjøretøyer kunne bli fraktet videre på denne i stedet for å bli etterlatt på fjellet.

Tre av politiets motorsykler var også fraktet til Finnmark og skulle følge kjøretøykolonnen og holde flyt i trafikken. Også et av politiets helikoptre fulgte bilkolonnen og kunne fra luften observere og melde fra til kolonnelederen om eventuelle hindringer eller vanskeligheter, samt melde fra til politistaben i Alta dersom uforutsette vanskeligheter skulle melde seg mens kolonnen var på vei til Alta.

Som ytterligere sikring av kolonnen fulgte ca. 50 politifolk. Deres oppgave var å sikre kolonnen (transporten) mot eventuelle demonstranter eller sperringer av veien. Ved fremkomst til Alta skulle sikringsstyrken sikre området rundt Alta flyplass før og under landing av fire chartrede Boeing 737, som fraktet hovedpolitistyrken til Alta.

Snøstorm over fjellovergangene

Den ruten kjøretøykolonnen skulle benytte, var på forhånd gjennomkjørt av UP-patroljer og alle trafikkfarlige steder samt steder hvor kolonnen kunne bli forsøkt stanset av demonstranter, var avmerket på kartet. Under kjøreturen var alle viktige trafikk-knutepunkter på kjøretøyruten kontrollert av UP-patroljer. På grunn av utrygge værforhold kjørte brøytebiler foran kolonnen hele veien. Veivesenet var på forhånd informert om transporten, og på et trafikk-knutepunkt sto snøfreser klar i beredskap dersom veien skulle fyke igjen eller på annen måte bli blokkert av snø.

Under turen fra Banak til Alta ble været så dårlig – nærmest snøstorm – at de tre motorsykkeldonansene som skulle bistå med rekognosering og trafikkavvikling, måtte løftes opp på politiets lastevogner og bli transportert med disse. Også politihelikoptre måtte gi opp å følge bilkolonnen på grunn av det dårlige været. Til tross for disse vanskelighetene kom bilkolonnen fram til Alta bare halvannen time forsinket etter kjøreplanen.

Ankomst hovedstyrke

Politiets hovedstyrke kom til Alta natten til 14. januar 1981, ca. kl. 04.00 i fire chartrede Boeing 737. Flyene hadde i løpet av natten tatt av fra forskjellige flyplasser sør i landet og skulle ifølge oppsatt plan lande i Alta mellom kl. 03.50 og kl. 04.10. Innen dette tidsintervallet var samtlige fire fly nede på flyplassen i Alta til tross for at det i løpet av natten blåste opp til stiv kuling på tvers av rullebanen. Det hadde også snødd en del i løpet av kvelden og natten slik at det var snøfokk.

For oss som allerede var på plass om bord i «Janina», ble det en meget spennende tid å gå og vente på flyene. Det var derfor både med stor glede og lettelse vi noen minutter over kl. 04.00 kunne se neselysene i det første flyet som nærmet seg flyplassen. Ikke før var det første flyet nede, før det neste dukket fram i det dårlige været. I løpet av meget kort tid sto alle fire flyene oppstilt i henhold til planen, og ut av flyene strømmet mellom 400 og 500 politifolk iført losluer, feltuniformsjakker, kjeledresser, termostøvler og varmedresser.

Det var et fantastisk og nesten uvirkelig syn som vi i mottakelseskomiteen aldri vil glemme. Alle politifolkene bar på ryggsekker, og noen av dem holdt også sine schæferhunder i bånd.

Før flyene landet, hadde politiet sikret hele flyplassområdet og alle innfartsveier til flyplassen. Også i tårnet var det plassert politifolk. Det hadde nemlig gått rykter om at demonstranter hadde til hensikt å ta seg inn på selve flystripa og lenke seg sammen der, slik at landing ble umuliggjort. Heller ikke kunne vi se bort fra at ekstremistgrupper ville forsøke å gjøre anslag mot flyplassen for å forhindre politistyrken i å lande i Alta.

Alternativ flyplass - Banak i Lakselv

Flyplassen som ligger nærmest Alta, er Banak flyplass i Lakselv. Ledelsen ved flyplassen var orientert om de landinger som skulle finne sted i Alta natt til 14. januar. Den var videre gjort kjent med at det kunne bli nødvendig å fly hele politistyrken til Banak dersom demonstrantene virkelig lenket seg sammen på flystripa i Alta og umuliggjorde landinger der. Også dårlig vær i Alta kunne gjøre det nødvendig å bruke Banak flyplass. For det tilfelle at demonstranter skulle ha sperret flystripa i

Alta, hadde vi to Sikorsky helikoptre klar på Banak flyplass på det tidspunktet da flystyrken skulle ha landet i Alta. Hensikten var at vi i så fall meget raskt kunne ha forflyttet en styrke på ca. 40 mann tilbake til Alta for å rydde flystripa, slik at hovedstyrken kunne lande der.

I tilfelle så dårlig vær at heller ikke helikopter kunne lande i Alta, hadde vi også to busser stående klar på Banak flyplass, ferdig oppvarmet og med motorene i gang, for umiddelbart etter landing der å kunne forflytte hele politistyrken til Alta.

Disse ekstraordinære sikkerhetstiltakene ble det heldigvis ikke nødvendig å benytte seg av, da landingen i Alta gikk helt etter programmet om enn under ugunstige forhold. På flyplassen i Alta ble mannskapene brifet, befalet av politimesteren og de øvrige av sine troppssjefer og kompanisjefer. Vi hadde ennå romslig med tid før det begynte å lysne av dag.

Politibataljonens sammensetning

Politibataljonen som nå var samlet i Alta, besto av godt og vel 600 mann. Den var organisert i tre politikompanier, samt hundetropp, spesialgrupper og egen rettsseksjon. Dessuten besto bataljonen av personellseksjon, etterretningssseksjon, sambandsseksjon, administrasjonsseksjon og transportseksjon. Eksempelvis kan nevnes at bare transportseksjonen disponerte og hadde ansvaret for ca. 90 kjøretøyer samt helikoptre. Spesialgruppene som er nevnt foran, var for det første en spesialtrent kutte- og skjæregruppe som skulle skjære og klippe løs demonstranter som satt sammenlenket.

En annen gruppe var spesialisert i blant annet gasslegning om situasjonen skulle utvikle seg slik at dette skulle bli påkrevd. Også foto/filmgruppen bør nevnes. Denne gruppen skulle fotografere hele politiinnsatsen samt ta opp på video for på en best mulig måte å sikre bevisene i eventuelle senere straffesaker.

Forflytningen til innsatsområdet

Mer enn et kompani av styrken som var samlet på Alta flyplass litt over kl. 04.00 den 14. januar, skulle uten hvile forflyttes direkte til innsatsområdet ved det såkal-

te nullpunktet i Stilla øverst i Tverrelvdalen. Fra flyplassen er dette en strekning på ca. 20 km.

Kompanisjefer og troppssjefer hadde tidligere vært i Alta og rekognosert i området og kjente således terrenget godt, men for selve innsatsstyrken var nok dette første gang de aller fleste satte sine bein inne på Finnmarksvidda midt på svarteste vinteren og i streng kulde. Det måtte være litt av en overgang for disse menneskene, men det skulle vise seg at de mestret overgangen særdeles godt.

Snøscootere og politihunder

Samtidig med at flyene landet i Alta, sto ti snøscootere med sleder klar på et avtalt sted i Tverrelvdalen for herfra å kjøre ut 20 mann fra hundetroppen som skulle besette ytre sikring på begge sider av Tverrelvdalen. Ti mann fra hundetroppen ble holdt igjen som reserve på Alta flyplass. Hundefolkene var derfor de første som ble kjørt ut i terrenget fra flyplassen. Med snøscootere ble de så fraktet ut i terrenget fra flyplassen sammen med sine hunder, slik at de dannet en sirkel rundt nullpunktet.

Hensikten med hundetroppen var i første rekke å sikre egne mannskaper mot ekstremister eller andre ubalanserte personer som måtte ønske å skade politifolkene. Dernest var hensikten å få stanset ytterligere tilstrømming av demonstranter eller skuelystne.

Når snøscooterpatruljene fraktet hundeførerne med sine hunder ut i terrenget, fortsatte de å kjøre i sirkel rundt nullpunktet i Stilla for å forhindre nye demonstranter å komme inn i området. De ville også meget lett kunne pågripe folk som av en eller annen grunn skulle pågripes, men som forsøkte å unnslippe.

Snøscooterførerne var reinpolitibetjenter fra Finnmark med meget lang erfaring i scooterkjøring, samt andre politifolk fra den nordligste landsdel som også hadde erfaring med scooterkjøring. Det bør her innskytes at før politiaksjonen skulle gjennomføres, hadde vi lært opp flere snøscooterførere. Under politiaksjonen disponerte vi til sammen bortimot 30 snøscootere. Både scooterførere og hundefolk var alle utstyrt med samband.

På vei mot Stilla

Så snart vi regnet med at hundefolkene var på plass og hadde begynt å undersøke terrenget, satte hovedstyrken seg i bevegelse oppover Tverrelvdalen. På dette tidspunkt var alle viktige trafikk-knutepunkt i hele området for lengst besatt av politifolk.

Først kjørte politiets motorsykkeldonanser, som viste seg meget effektive også under vinterforhold, og som under denne kolonnen viste sin fulle berettigelse ved trafikkavviklingen. Så kjørte våre beltevogner og noe bak dem de øvrige kjøretøyene som transporterte mannskaper og utstyr. Ca. 1 km før kolonnen kom fram til fremstilt kommandoplass i Stilla (ca 400 m fra nullpunktet), tok beltevognene av fra veien og kjørte ut i terrenget for å komme inn bak demonstrantene, slik at man kunne fjerne dem fra to steder samtidig.

Så snart hele innsatsstyrken var kommet fram til fremstilt kommandoplass, ble to polititropper oppstilt klart for avmarsj til nullpunktet. Kl. 08.47 var politimesteren, stabssjefen, kompanisjefen for kp. A, en samisk tolk og en loggfører på vei fram til nullpunktet med en meget solid eskorte.

På den 400 m lange veistrekningen ble vi hele tiden blendet av utallige blitzlamper fra pressefotografer. Mange av dem hadde både is og rim i skjegget etter å ha ventet på politiet siden tidlig på natten i mange kuldegrader.

Demonstrantene får klar beskjed

Like før nullpunktet ble store lyskastere fra TV-selskapene slått på og blendet oss fullstendig. I midten av januar er det i Finnmark nesten ikke ganglys på denne tiden av døgnet, og forholdene ble selvsagt ikke bedre med all blitzingen.

Fremme på nullpunktet ble vi stoppet av en mur av mennesker, både pressefolk og demonstranter. Ved hjelp av taleforsterker ga jeg demonstrantene følgende pålegg som punkt for punkt ble oversatt til samisk:

Jeg anmoder dere innstendig om å fjerne dere fra anleggsveien samt hele det område som ifølge politiets bestemmelser - gjengitt i lokalpressen - er belagt med restriksjoner. Dette er ikke bare en innstendig anmodning - det er også et

pålegg om å fjerne seg. Nektelse av å etterkomme pålegget er staffbart, og det vil i så fall bli reagert strafferettslig mot overtredelse. Dere får to minutter på dere til å følge pålegget og frivillig fjerne dere, slik at lovlig virksomhet kan fortsette.

Loggføreren tok politiets pålegg til demonstrantene opp på bånd slik at det som ble sagt fra politiets side, ord for ord var sikret bevismessig med tanke på senere straffesaker. Ingen av demonstrantene hadde fjernet seg ved fristens utløp, og arenaen ble deretter overlatt til den kompanisjef som hadde fått i oppdrag å rydde nullpunktet.

Situasjonen på nullpunktet

Ifølge politiets siste etterretningsrapport som innkom ca. kl. 03.00 natt til 14. januar, hadde demonstrantene bygd en høy snøbarriere på tvers av anleggsveien ved nullpunktet. Denne var sprøytet med vann og islagt. Selve atkomstveien til nullpunktet var også sprøytet med vann for å gjøre den glatt og ufremkommelig.

Foran isbarrikaden var det satt opp sju lavvoer (samisk telt). Bak isbarrikaden var det også satt opp to lavvoer, hvorav den ene var armert med netting, påført et tykt snølag som var sprøytet med vann og islagt. Inne i den ene lavvoen satt seks demonstranter sammenlenket. Bak disse to lavvoene var det oppsatt tre store telt, som hver for seg dekket hele veiens bredde. Øst for disse igjen (i bakre område) var det oppsatt flere mindre telt og uarmerte snømurer.

Antall demonstranter ved og på nullpunktet ble anslått til ca. 500, og flere var på vei inn i området. Folkeaksjonen hadde også etablert hvileleir et stykke fra nullpunktet. I denne leiren var det satt opp 18 mindre telt samt noen snøhuler. Hvor mange demonstranter som oppholdt seg i hvileleiren, hadde vi ikke oversikt over.

Ryddingen av nullpunktet

To polititropper rykket inn i området for å sikre dette mot nye demonstranter, mens en tredje polititropp utstyrt med veisalt, hakker, skraper og spett begynte å klargjøre gangsti på yttersiden av de sju lavvoene og inn til selve nullpunktet.

Den siste troppe minnet meg om nisser og dverger der de opparbeidet gangveien med sitt utstyr. Nedenfor den eneste gangveien i området var det bratte skråninger, og vi ville ikke ta sjansen på å falle på det glatte underlaget når vi skulle begynne å fjerne demonstranter. Et slikt fall med en demonstrant i armene kunne lett bli fremstilt som noe ganske annet og mer dramatisk enn det faktisk var.

Demonstrantene bæres bort

Etter at området var sikret og gangvei ryddet, begynte selve fjerningen av demonstrantene. Så snart en politimann nærmet seg en demonstrant, la vedkommende seg ned i snøen, og hvor det oppholdt seg grupper av demonstranter, la disse seg ned og lenket seg sammen med kopling gjennom albueleddene eller ved annen fysisk infiltrasjon.

Det gjaldt å gjøre fjerningen vanskeligst mulig for politiet. Samtidig som de første demonstrantene ble båret bort fra nullpunktets fremre del, kjørte politiets beltevogner inn i områdets bakre del slik at demonstrantene ble fjernet fra to kanter samtidig.

Folkeaksjonens hensikt med å plassere de sju samiske teltene foran nullpunktet var åpenbar. I nærvær av pressefolk fra hele Europa, skulle samene være de første som ble fjernet fra det såkalte Sameland av uniformert politi.

Vi valgte derfor å lage oss en gangsti forbi disse lavvoene og fjerne de demonstrantene som befant seg lenger bak, mens samene i lavvoene bare skulle få sitte der inn til videre. Ved hjelp av politiets beltevogner ble også demonstrantene som satt bakerst ved nullpunktet, fjernet like raskt som de som satt fremst.

Når samene i lavvoene oppdaget at politiet valgte å overse dem i første omgang, kom de ut av teltene og satte seg ned på gangstien som politiet hadde opparbeidet for å fjerne de demonstrantene som oppholdt seg lenger bak. De sperret derved politiets atkomst, og like etter aksjonen denne dagen ble det meg fortalt at en eller flere av samene skulle ha uttalt at de ble diskriminert ved at politiet ikke fjernet dem først når de satt først.

De fikk nå sitt ønske oppfylt og ble fjernet. Først ble lavvодукene fjernet, så ble varmen på grua i teltet sløkket, hvoretter de en etter en med ryggsekken på ryggen

ble båret bort til de ventende lastebilene. Politifolk som var med og bar disse samene fortalte meg senere at de blant disse koftekleddede kunne høre både Oslo-, Bergens- og Trondheimsdialekt. Det var svært få samer som demonstrerte i Stilla, men de få som var der, gjorde meget av seg, takket være massemediene.

Lenkegjengen

I løpet av dagen ble mange hundre mennesker fjernet fra nullpunktet. De måtte alle bæres bort, idet de nektet å gå selv. Fire politifolk måtte til for å bære en demonstrant med pakning. De fleste demonstrantene måtte også bæres ganske langt i snøen før de ble plassert i transportbilene som fraktet dem ned til Alta, hvor de ble registrert og bøtelagt.

Etter at alle løse og ledige demonstranter var fjernet, kom turen til lenkegjengen. Den hadde tatt plass i de tre store teltene som dekket hele anleggsveien. Noen hadde tykke kjettinger rundt livet, mens andre var lenket sammen med tykke stålbuer. Demonstrantene satt meget tett sammen og rygg mot rygg for at det skulle bli særdeles vanskelig for politiet å komme til med spesialutstyr.

Det var ikke fritt for at noen av oss var spente på hvordan det skulle gå med selve løsskjæringen av «lenkegjengen». Lederen for denne spesialgruppen forsøkte å berolige meg før de startet på sitt arbeid. Teltene var fjernet, slik at demonstrantene satt i friluft. Dette ble gjort for å være helt sikre på at det ikke skulle oppstå brann inne i teltet under skjærearbeidet.

Spesialister med spesialutstyr

Spesialgruppen besto av åtte politifolk, nemlig leder, nestleder, samt tre skjære/kuttelag à to mann. Hvert av disse tre lagene hadde sin egen kasse med kutte/skjæretutstyr, slik at de var mobile og kunne arbeide uavhengig av hverandre.

Spesialgruppen hadde fem samlinger på hver fire timer i trening bak seg før de begynte med sitt arbeid i Alta. Alt mulig av tilgjengelig kutte/skjæretutstyr var da utprøvet, og det beste ble innkjøpt og tatt med i utstyrskassene. Treningen var meget realistisk, idet gruppen trente på politikolleger som hadde lenket seg sam-

men i tykke kjettinger, og som i motsetning til demonstrantene i Stilla var meget urolige under løsskjæringen.

Det var derfor en spesialgruppe med erfaring og innsikt som om ettermiddagen den 14. januar begynte sitt arbeid i Stilla. Det viste seg da også at arbeidet gikk raskt og greit uten at demonstrantene ble påført en eneste skramme. Kl. 23.20 om kvelden var den siste demonstranten skåret løs og båret bort. Arbeidet kunne vært avsluttet tidligere, men på grunn av opphopning av demonstranter ved mottaksstasjonene nede i Alta, måtte løsskjæringen av demonstrantene periodevis stoppes. Hele løsskjæringsarbeidet ble filmet og fotografert av politiets foto/filmgruppe.

Etter hvert som demonstrantene ankom til mottaksstasjonene nede i Alta, ble de grundig ransaket med henblikk på nøkler til låsene på spesialklavene som en god del demonstranter hadde lenket seg sammen med. Disse klavene var smidd av kamstål med en diameter på 2,5 cm. På en av de innbrakte demonstrantene ble det også ganske tidlig funnet en spesialnøkkel som vedkommende hadde gjemt i skoene. Ved hjelp av denne nøkkelen samt spesialtenger som politiet disponerte, ble nå resten av demonstrantene som satt låst fast i klaver, låst ut av disse. Dette var selvsagt ganske forsmedelig for lenkegjengen, og de beskyldte politiet derfor for å ha infiltrert lenkegjengen og på den måte skaffet seg adgang til nøkkelen.

Som tidligere nevnt ble den siste demonstranten løst fra lenkene og kjørt til Alta ca. kl. 23.20. På en tavle i operasjonssalen om bord i «Janina» hvor man førte statistikk over hvor mange demonstranter som i løpet av dagen var blitt kjørt ned til Alta for bøtelegging, ble det med store bokstaver skrevet TOMT. Mer enn 600 demonstranter hadde politistyrken båret bort denne dagen. Politimenn som dagen før hadde vært i aktiv tjeneste i våre større byer sør i landet, og som hadde brukt natten til å reise til Alta på, hadde klart å bevare humøret og gløden til tross for at de hadde vært i aktivitet i over halvannet døgn uten å ha hatt blund på øynene.

Mottaksstasjonene

Etter hvert som demonstrantene ble fjernet fra nullpunktet i Stilla, ble de i politiets lastebiler kjølt ned til Alta hvor det på forhånd var opprettet tre mottaksstasjoner. På mottaksstasjonene var det en vaktstyrke på åtte-ti politifolk som tok opp

personalia og foretok avhør, samt en jurist til å utferdige forelegg. Der var også politifolk som behersket samisk og finsk.

Arbeidet på disse stasjonene gikk svært greit, men det sier seg selv at det måtte bli noe ventetid på grunn av alt skrivearbeidet som måtte gjøres. Noen av demonstrantene klaget også over at det måtte sitte lenge ut i kulden og vente på tur. Selv gjorde de intet for at arbeidet skulle gå raskere unna. De fleste forlangte å bli båret inn i rommet hvor personalia skulle skrives, og mens avhøret fant sted, lå de på gulvet, idet de nektet å sitte.

Etter avhøret nektet en del av dem å gå ut selv, slik at de måtte bæres ut. Når demonstrantene ble båret ut etter endt avhør eller selv valgte å gå, var de ferdige hos politiet og kunne forlate mottaksstasjonen. De aller fleste valgte nå å innstille ytterligere demonstrasjoner i Stilla, men noen få tok seg tilbake til nullpunktet for på ny å bli båret bort og bøtelagt. For disse demonstrantene ble bøtesatsene vesentlig forhøyet.

Rettsseksjonen

Like etter at politiaksjonen i Alta var innledet, ble det opprettet en egen rettsseksjon under dyktig ledelse av politimester Olav Sønderland fra Sørvaranger politikammer. Rettsseksjonen talte til sammen ca. 20 personer, ca. 15 polititjenestemenn/kvinner samt fire-fem politijurister. Disse holdt til helt nede i bunnen av «Janina», og det ble sagt at dette hadde vært potetkjelleren om bord. Her innredet seksjonen nødvendige kontorer som etter hvert også ble utstyrt med hjelpemidler som skrivemaskiner, kopieringsmaskiner etc.

Rettsseksjonen hadde en meget stor og vanskelig oppgave, som de imidlertid løste mesterlig. Den skulle nemlig forberede straffesaken mot til sammen mer en 1.000 demonstranter. Det ville føre for langt å gå i detaljer, men seksjonen behandlet titusener av dokumenter som skulle holdes styr på.

Rettsseksjonen fordelte straffesakene på politikamrene over det ganske land, idet sakene skulle fremmes for domstolene på demonstrantenes hjemsted, og den stilte med aktorer til alle de straffesakene som ble fremmet i Alta.

Da «Janina» forlot Alta, flyttet seksjonen inn på Alta hotell, hvor det var leid nødvendige kontorer i hotellets øverste etasje. Her fortsatte rettsseksjonen sitt arbeid i mange måneder, inntil den i 1982 ble overført til mindre kontorer i Hammerfest, hvor arbeidet fortsatt helt til også denne kunne bli avviklet tidlig på høsten 1982.

Politiaksjonen i Gargia

Etter at Folkeaksjonen av politiet ble tvunget til å flytte demonstrantenes teltleir fra anleggsområdet i Stilla, valgte de å bygge opp leiren igjen på privat eiendom like ved Gargia fjellstue i Alta. Her følte man seg trygge, idet man ikke regnet med at politiet ville fjerne leiren på privat eiendom.

I denne teltleiren etablerte Folkeaksjonens beredskapsstyrke seg, og herfra gjorde demonstrantene flere fremstøt mot anleggsveien, idet de tok seg fram på ski over fjellet fra leiren til anleggsområdet i Stilla. Disse fremstøtene skjedde i stummende mørke, nattetider. For politiet ble det snart klart at det ikke ville bli ro i Alta før denne leiren var fjernet. Det gjaldt bare å finne det riktige tidspunkt samt det avgjørende bevis for at demonstrantene som ble arrestert i anleggsområdet, virkelig kom fra leiren i Gargia.

Den 21. januar 1981 skjedde det. 116 demonstranter hadde i løpet av natten tatt seg inn til anleggsveien på ski og blokkert denne. Samme dag ble Folkeaksjonens leder, Alfred Nilsen intervjuet i lokalradioen og han fortalte at demonstrantene kom fra teltleiren i Gargia.

Folkeaksjonen protesterte

Etter et meget kort møte i politistaben om bord i «Janina» ble det nå besluttet å sende et politikompani til Gargia med det oppdrag å rive og beslaglegge Folkeaksjonens teltleir med alt avdelingsutstyr. Ingen av demonstrantene i leiren skulle pågripes. Politiaksjonen skulle iverksettes umiddelbart mens 116 av leirens demonstranter var pågrepet og innbrakt til politiets mottaksstasjoner for bøtelegging. Den resterende vaktstyrke i leiren var da så liten at politiet ville kunne gjennomføre beslaget av teltene i leiren uten av det ville kunne oppstå konfrontasjoner av nevneverdig omfang.

Etter at politistyrken var kommet fram til Gargia, tok det ikke mer enn ca. 30 minutter å rive hele leiren og laste alt det beslaglagte utstyret på politiets vogner. Folkeaksjonen protesterte kraftig mot beslagleggelsen av alle dens telt og øvrige utstyr. Imidlertid ga domstolene politiet medhold i beslagene. Alt utstyret ble senere inndratt ved dom og er nå solgt på auksjon.

Etter politiaksjonen i Gargia ble aksjonene mot anleggsveien mindre massive. Demonstrantene ble nå spredd over hele Alta, som er meget stort i utstrekning, og dette skapte store problemer for Folkeaksjonen. For politiet var det både nødvendig å riktig å gjennomføre beslaget av teltleiren i Gargia.

Nålestikkaksjonene

For å få bygd anleggsveien forteste mulig ble det arbeidet samtidig på flere forskjellige anleggspunkter innover i terrenget. Det var ikke mulig å kjøre med bil mellom disse punktene. Det eneste brukbare fremkomstmiddel var beltevogner og snøscootere.

Mot disse anleggspunktene aksjonerte små grupper av demonstranter ved flere anledninger i løpet av januar, februar og mars 1981. Noen ganger ble det aksjonert mot alle anleggspunktene samtidig, andre ganger bare mot ett eller flere av dem.

Demonstrantene satt enten tvers over anleggsveien sammenfiltret i hverandre, og med hendene beskyttet i spesialkonstruerte stålmuffer, eller de satt fastlåst til eller under anleggsmaskinene som var i bruk på veien. Hver gang ble demonstrantene enten dratt løs fra hverandre eller klippet eller skåret løs og transportert ned av fjellet i beltevogner. Ingen av disse såkalte nålestikkaksjonene forsinket anleggsarbeidet nevneverdig, men det påførte en del av demonstrantene stort ubehag idet de noen ganger feilaktig hadde låst seg fast til anleggsmaskiner som for tiden ikke var i bruk. Politiet lot dem da sitte der i sine lenker og låser, og det ble snart en meget sur fornøyelse i mange minusgrader.

Ved månedsskiftet mars/april 1981 forlot «Janina» Alta. Skipet hadde da tjent som losji og kommandosentral for politistyrken i ca. to og en halv måned. Politistyrken var gjennom hele denne perioden gradvis redusert etter som urolighetene avtok. Da «Janina» forlot Alta, var det på sentralt hold besluttet å ta en lengre pause i anleggsarbeidet.

Tverrelva høsten 1981

Lenge før arbeidene på anleggsveien fra Stilla til Sautso startet opp igjen høsten 1981, ble det klart at Folkeaksjonen ikke hadde til hensikt å gi opp sin aksjonslinje, til tross for at domstoler over hele landet gang på gang i klare ordelag hadde fastslått at den aksjonsform Folkeaksjonens ledelse hadde oppfordret til, var straffbar. Domstolenes avgjørelser hadde Folkeaksjonens ledelse dessverre liten respekt for.

Riktignok kom anleggsstarten mandag 28. september 1981 meget overraskende på Folkeaksjonen, og man hadde ikke fått mobilisert demonstranter fra forskjellige kanter av landet til å hindre anleggsarbeider. Nå gikk imidlertid mobiliseringsvarslet ut, og etter kort tid hadde et førtitalls demonstranter okkupert sørbredden av Tverrelva, slik at anleggsmaskinene ikke kunne forsere deltapunktet.

Det ble gitt pålegg til disse om å fjerne seg, uten at noen etterkom pålegget. Pålegget ble gitt demonstrantene av den lokale politiledelse i Alta for å vise sentrale myndigheter at demonstrantene fortsatt var innstilt på å begå straffbare handlinger, og at en ny politiinnsats derfor ville bli nødvendig.

Politiet hadde planene klare

Politiet hadde selvsagt i god tid planlagt i detalj en eventuell ny innsats. Nødvendig materiell fra den forrige politiaksjonen var allerede lagret forskjellige steder i Finnmark, og personell var plukket ut og klar til forflytning nordover på meget kort varsel.

Nødvendig flykapasitet til å forflytte en politistyrke på ca. 400 mann var rekvirert, og det samme var et nytt losjiskip, den ålandske fergen «The Viking». Det ville fortsatt være helt umulig å forlegge en større styrke i Alta på annen måte.

«The Viking» gikk ikke til Alta, men til Repparfjord, da de kom til Finnmark. Hele politistyrken ble fløyet til Lakselv og herfra kjørt med busser til Repparfjord, hvor hver enkelt fikk utlevert personlig utstyr. Politistyrken fulgte fergen til Alta, hvor de ankom søndag 4. oktober. Alt var da ordnet om bord med hensyn til nødvendige operasjoner, sambandsentral, kontorer og forlegningsrom etc.

Mandag 5. oktober hadde ca. 400 demonstranter fra hele landet tatt plass på sørbredden av Tverrelva nøyaktig der hvor veitraseen skulle føres videre innover mot

anleggsområdet. Anleggsmaskinene kunne ikke arbeide videre før demonstrantene var fjernet.

På grunn av høstregnet var elva dyp og stri og vanskelig å forsere på dette stedet. Politiet hadde imidlertid rekognosert grundig i området og hadde funnet et sted hvor våre beltevogner kunne komme over elva uten nevneverdige problemer.

Vårt opplegg var derfor å fly inn politifolk med hunder og lande disse bak demonstrantene på sørbredden, hvorefter fem beltevogner med politifolk ble satt over elva for å rydde selve bredden slik at en anleggsmaskin uforstyrret kunne forsere den. Senere ville man så med letthet kunne transportere alle demonstrantene ned til Alta for bøtelegging.

Søndag 4. oktober gikk det i Alta hårdnakkede rykter om at Folkeaksjonen natt til mandag ville fjerne alle demonstrantene fra det nye «nullpunktet» ved Tverrelva slik at det skulle være folketomt der når politistyrken ankom mandag morgen. Så sterke var ryktene at en av landets største aviser mandag 5. oktober hadde følgende overskrift over hele første siden: «Folketomt i Stilla».

Slik gikk det imidlertid ikke, og politiet hadde heller ingen tro på en slik løsning, selv om det nok kunne ha vært fristende for Folkeaksjonen å iverksette den i et forsøk på å latterliggjøre politiledelsen i Alta.

Da politistyrken kom til Tverrelva om morgenen mandag 5. oktober, oppholdt ca. 400 demonstranter seg på sørsiden av elva. De hadde alle revet og pakket sine telt og personlige utstyr. Været var ufyselig med sludd og tåke.

Demonstrantene forlater Stilla

Etter at politiets pålegg om å fjerne seg var gitt, og deler av politistyrken hadde forsert elva med helikopter og beltevogner, holdt Folkeaksjonens leder Alfred Nilsen en kort appell hvor han blant annet snakket om maktdemonstrasjon. Deretter oppfordret han demonstrantene til frivillig å forlate stedet.

Alle demonstrantene unntatt ca. 25 samer – ingen av disse var reineiere – forlot nå stedet og bega seg til fots over fjellet tilbake til Alta. Noen få måtte forresten hjel-

pes ned av fjellet av politiets beltevogner, idet de av en eller annen grunn ikke klar- te strabasene med selv å gå ned igjen.

De 25 samene som valgte å forbli på stedet, ble alle i løpet av kort tid fjernet av politiet og kjørt ned til Alta, hvor de alle ble bøtelagt. Noen av dem satte seg til- dels kraftig til motverge da de ble pågrepet. Fremover mot jul opplevde man på ny at små grupper av demonstranter i skjul av nattemørket fra tid til annen tok seg inn i anleggsområdet og sperret veien. De ble hver gang fjernet og bøtelagt.

De ville ikke skjønne alvoret

Om ingen av dem ville skjønne alvoret i sine gjentatte straffbare handlinger, så gjorde de det i hvert fall i november 1981 da politiet begynte med en systematisk bøteinnskriving. Politiet hadde på forhånd tilskrevet demonstrantene og oppfor- dret dem til å betale idømte bøter og saksomkostninger. Nesten alle brevene kom i retur som ikke avhentet, eller vår henvendelse ble ikke besvart. Dette kom ikke overraskende på politiet, og vi valgte da å gå direkte på arbeidsgiverne med pålegg om lønnstrekk for de demonstrantene som vi visste var i lønnet arbeid. For de demonstrantene som ikke var i arbeid, gikk vi veien om utpanting i biler, motor- sykler eller annet lett omsettelig løsøre.

Reaksjonene fra demonstrantene uteble ikke. De protesterte høylytt mot innfor- dringen, men de uteble samtidig fra ytterligere demonstrasjoner i anleggsområdet. Det skulle altså vise seg at først når lønna ble sterkt redusert, gikk det for alvor opp for de fleste at dette hadde de ikke råd til å fortsette med.

Lufta gikk ut av ballongen

Lufta gikk nå etter hvert fullstendig ut av ballongen, og det ble også innrømmet fra Folkeaksjonens side at politiets «harde» bøteinnskriving i sterk grad hadde medvirket til at demonstrantene trakk seg fra ytterligere aksjoner i anleggsområdet.

I begynnelsen av januar 1982 besluttet omsider Folkeaksjonen under et utvidet sty- remøte at den ville nedlegge aksjonslinjen. I et avisintervju i denne forbindelse uttalte Folkeaksjonens leder Alfred Nilsen blant annet følgende: «Altasaka har vist

oss at sivil ulydighet er nytteløs mot det maktapparat myndighetene har til disposisjon, og som de heller ikke nøler med å bruke.» Videre uttalte han: «Ikke minst har de store bøtene hatt innflytelse på vårt vedtak. Vi er tross alt vanlige mennesker, og det går en grense for hvilke økonomiske belastninger vi kan tåle.»

Disse uttalelsene eller innrømmelsene viser jo nettopp at en konsekvent holdning fra myndighetenes side under slike sivile ulydighetsaksjoner, samt en like konsekvent innfordring av bøtene, er det som er nødvendig for å hindre at lignende aksjoner skal bli besluttet iverksatt i fremtiden.

På et ekstraordinært årsmøte i Folkeaksjonen søndag 24. januar 1982 ble det besluttet at Folkeaksjonen skulle nedlegges. Det er nå blitt stille i Alta, og anleggsarbeidene hadde i lengre tid pågått uforstyrret. Politiet hadde i samme tidsrom trappet ned styrken i Alta ganske vesentlig, og onsdag 3. februar forlot også «The Viking» Alta.

Norgeshistoriens kanskje største og også mest langdryge politiaksjon var kommet til sin avslutning.

Konfliktløsning - verdensbankens møte i Oslo 2002

Anstein Gjengedal og Pål Fivel

Verdensbanken skulle avholde konferanse i Oslo 24.-26.juni 2002. Politiet kjente til erfaringer fra EU-toppmøtet i Gøteborg i 2001 hvor demonstrantene kom ut av kontroll og sentrale bystrøk ble påført skader for rundt 100 millioner kroner, 77 personer ble skadet og 12 politihester måtte avlives. Også ved tidligere møte i Praha ble det voldt store skader under demonstrasjonene. Det var kjent at enkelte voldelige yrkesdemonstranter utnyttet slike arrangementer. Deres eneste hensikt var å angripe «The Establishment» med vold og ødeleggelse. Dette kunne ikke politiet la være å ta hensyn til. Vi hadde plikt til å beskytte deltagerne på Verdensbank-møtet og de fredelige demonstranter mot disse gruppene.

Det ble lagt ned et uvanlig grundig arbeid i erfaringskartlegging, etterretning, sporing, kildearbeid og analyse, både nasjonalt og internasjonalt. Samarbeidet med PST var av stor betydning for presisjon i dette arbeidet. Det nevnes at staben tidlig initierte en work-shop der de nordiske landene på kort varsel kom sammen i Oslo for å legge fram all relevant informasjon og materiale som kunne bidra til å møte oppgaven i Oslo på best mulig måte. Politimesteren som hadde ansvaret for operasjonen i Gøteborg deltok på denne samlingen.

Oslo politidistrikt fokuserte på *fire hovedmålsettinger*:

- Sikre ABCDE-arrangementet/ene og delegatene.
- Sikre ytringsfriheten
- Sikkerhet for egne mannskaper
- Trygge Oslo by og lovlig virksomhet

Det operative konseptet som ble valgt var et resultat av Etterrettingsseksjonens kartlegging og analyser som viste at det var grupperinger som planla voldelige

demonstrasjoner. De forskjellige demonstrasjonsorganisasjonene som ønsket å demonstrere mot Verdensbankens Oslo-møte organiserte seg i en sammenslutning «Oslo 2002». Fra politidistriktets side ble det opprettet en egen kontaktgruppe under ledelse av en politiinspektør for å samarbeide med denne organisasjonen. Dette samarbeidet viste seg å være nyttig både for politiet og for «Oslo 2002».

Oslo-politiets strategiske plan gikk ut på at politiinnsatsen kunne gjennomføres slik at lovlig og beskyttelsesverdig virksomhet som demonstrasjoner, møter og konferanser kunne gjennomføres og uten at polititjenestemenn eller lovlydig del av befolkningen kom til skade.

Ved valg av adekvate polititaktiske og politioperative metoder skulle vi søke å redusere spenningen og forbedre dialogen mellom Verdensbanken og dens motstandere. Ved dette skulle vi søke å medvirke til at fremtidig skade på polititjenestemenn ved liknende konferanser og møter minskes. Hensikten var videre at politiets innsats skulle være defensiv og ved demonstrasjoner skulle den være oppholdende. Videre at bekjempelsene av voldelige og skadegjørende enkeltindivider eller grupper skulle være offensiv.

Strategiske mål

Våre strategiske mål var å:

- 1 sørge for at konferansen og demonstrasjonene kan gjennomføres uten at deltagerne eller eiendom skades
- 2 sørge for at det ikke oppstår skader på polititjenestemenn
- 3 avdekke, etterforske og straffeforfølge kriminalitet rettet mot konferansen eller demonstrasjonene
- 4 sørge for at de lovlige demonstrantenes budskap og argumenter oppnår god og bred publisitet for dermed å bedre dialogen mellom Verdensbanken og deres motstandere.

Politidistriktet hadde flere møter med «Oslo 2002» og oppnådde en meget god dialog hvor vi forsikret om at det ikke ville være synlig politi tilstede under selve demonstrasjonen forutsatt at alt gikk fredelig for seg.

Informasjon til styrken

Fra politidistriktets ledelse ble det lagt stor vekt på trening og samkjøring av alle mannskaper fra eget og andre politidistrikter.

Det ble holdt en stor felles parole i Konserthuset med ca. 1200 tjenestemenn, hvor mannskapene ble gitt informasjon om strategier og konseptet. Det var viktig at den enkelte tjenestemann hadde fått den rette innstilling og motivasjon dersom det ble nødvendig med politi-innsats. Mannskapene ble orientert om at terskelen for å gripe inn var satt relativt høyt og at de kunne påregne provokasjoner fra enkelte demonstranter som var ute etter bråk.

Selve demonstrasjonen som samlet ca 10000 personer gikk svært fredelig for seg. Det var ikke synlig uniformert politi med hjelmer, skjold og køller, men kun en politiinspektør og operativ uteleder i vanlig sommeruniform. Innsatsstyrken ble holdt tilbaketrukket og i skjul for demonstrantene. Det ble ikke nødvendig med operativ innsats.

Senere etter demonstrasjonen ble det arrangert en tilstelning; «We reclaim the street», på Vaterland hvor det var en relativt betydelig ansamling av deltagere. Arrangementet ble nøye overvåket av politiet uten synlig politi. Under dette arrangementet ble politiet flere ganger forsøkt provosert ved at det ble innmeldt at personer var hardt skadet, knivstukket, osv. På grunn av god overvåkning kunne vi konstatere at så ikke var tilfelle og avsto fra å rykke inn med uniformert politi.

Betydning av informasjon

Politidistriktets informasjonsoppgave ble også en stor og komplisert utfordring. Medias til tider spekulative omtale og dekning knyttet til bl.a. politiets forberedelser, skapte feilaktige og uheldige fremstillinger av politiets intensjoner. Som en hovedregel hadde informasjonsavdelingen ansvaret for å motta og koordinere all

nyhetsrelatert informasjon. Forespørsler og uttalelser ble kanalisert til og koordinert gjennom informasjonsheten. Der det var snakk om eventuell strategisk bruk av informasjon, ble dette drøftet med hhv. stabssjefen og/eller den øvrige sentrale ledelsen. Det var hele tiden en krevende balanse mellom politiets ønske om åpenhet og samarbeidsvilje på den ene siden og behovet for å skjerme om strategi, polititaktikk og metoder på den andre siden.

Konklusjon

Resultatet av politiets samlede operasjon etter at Verdensbanken avsluttet sitt ABCDE-møte i Oslo 26.juni, var svært vellykket. Politiets fire hovedmålsettinger var oppnådd uten ett eneste avvik, til tross for at «motparten» hadde mobilisert og lagt opp til/forberedt opptøyer. Politiets forberedelser og strategi var etter alt å dømme årsaken til at operasjonen ble en suksess. En konstruktiv dialog med «Oslo 2002» var av avgjørende betydning.

Politiets håndtering av store demonstrasjoner

Sveinung Sandberg

Det er vanskelig å direkte sammenligne Alta-aksjonen og Oslo 2002. I Oslo 2002 var det hele over på en dag, mens Alta-aksjonen var en langvarig blokade. Den ene var midt i Oslo-gryta, mens den andre på et øde og avsidesliggende sted. Det politiske klimaet var også svært forskjellig. 1980-tallet var på begynnelsen av høyrebølgen, mens det som spilte inn for Oslo 2002 var at den kom i etterkant av en serie lignende demonstrasjoner både i Europa og USA, med Seattle 1998 som den viktigste. I tillegg var det 20 års mellomrom, med tilhørende utvikling i politifaget og institusjonell læring. Dermed er det vanskelig å si hvorfor politiet opptrådte forskjellig. Generelt er det likevel mulig å slå fast en ting: Det vil som regel være mer enn demonstrasjoners karakter som avgjør politiets reaksjon.

Varians og selektivitet

Politiets respons på demonstrasjoner vil være preget av varians og selektivitet. Det er store historiske forskjeller, forskjeller mellom land og ulike grupper blir ofte behandlet ulikt selv om lovbruddene er de samme. Et eksempel på store forskjeller i politistategier kan være demonstrasjonene mot neo-liberal globalisering i Gøteborg i 2001 og Oslo 2002. Mens politiet valgte en hard linje i Gøteborg, gjorde de alt de kunne for å være usynlige i Oslo. Utfallet ble også svært forskjellig selv om vi skal være forsiktig med å føre dette direkte tilbake til politistategi: I Gøteborg ble 536 arrestert eller anholdt, 186 ble utvist, 86 skadet og en døde. De økonomiske tapene ble beregnet til 100 millioner. I Oslo derimot ble bare 19 arrestert, 8 utvist og det var ingen rapporterte skader. Selv om både størrelse på demonstrasjonen og gruppene som var med varierte, er det kanskje mulig å føre noen av forskjellene tilbake til politistategier.

Della Porta og Reiter (1998: 2) oppsummerer de fem viktigste faktorene som påvirker politiets håndtering av demonstrasjoner:

- *Organiseringen av politiet.* Internasjonalt er den største forskjellen her mellom paramilitær organisering av politiet og mer sivil organisering. Den selvstendige engelske «bobby» blir ofte satt opp mot en mer paramilitær organisering av politiet på kontinentet, og det er stor uenighet om hvilken organisasjonsform som best forhindrer konflikt (se for eksempel Waddington 1987, 1993 og Jefferson 1987, 1993). I Norge gjør organiseringen av politiet at konflikthåndtering blir personavhengig, fordi hvert enkelt politidistrikt har stor grad av selvbestemmelse.
- *Sammensetningen av politisk makt.* Denne kan slå to veier. Som oftest vil høyre-regjeringer gi hardere behandling av demonstranter, for eksempel Margareth Thatcher på 1980-tallet, men venstre-regjeringer kan også føle seg tvunget til å markere handlingskraft ved å slå hardt ned på demonstrasjoner. Sammensetning av politisk makt vil uansett bli mindre viktig etter hvert som politiet har fått mer autonomi.
- *Offentlig opinion* er kanskje en av de viktigste faktorene for konflikthåndtering. Demonstranter er i utgangspunktet ikke kriminelle, men borgere som deltar i en politisk prosess. Konfrontasjoner vil dermed ofte inkludere en kamp om støtte fra opinionen. På denne måten blir konflikthåndtering av store demonstrasjoner svært sensitivt for kulturell forståelse av sivilrettigheter, politimakt og ikke minst fremstillingen av de involverte partene i media.

I forhold til offentlig opinion vil politiet ofte prøve å kriminalisere protestaksjoner og demonstranter, mens demonstrantene vil prøve å fremstille politiets inngripen som et demokratisk problem. Mediedekning vil som oftest slå ut i en mykere linje, men media kan også kreve en hardere linje mot demonstrantene. I Oslo 2002 brukte for eksempel avisene overskrifter som «Oslo ruster seg for gateslag» (Aftenposten 19.6.2002) og «Slik beveger du deg trygt i Oslo» (Aftenposten 20.06.2002). Et slikt mediefokus vil i de fleste tilfeller trekke politiet mot en hardere linje, og gjøre harde politistategier lettere å legitimere i opinionen. Dette skjedde imidlertid ikke i forbindelse med demonstrasjonen i Oslo i 2002, hvor politiet i liten grad lot seg prege av medias fremstillinger. Det eneste det kan stilles spørsmål ved er om trusselbildet

var så alvorlig som politiets mobilisering tilsa, og om politiet eventuelt brukte medias krisemaksimering til å anskaffe ekstra ressurser.

- *Interaksjon med demonstranter* er også en viktig faktor for utfallet av konflikt-håndtering. Vi har tidligere sett i konfrontasjonene mellom Blitz-miljøet og politiet på 1980-tallet at eskalerende voldsbruk var en viktig faktor for den harde behandlingen demonstrantene fikk. I Oslo 2002 kan effekten ha vært motsatt. Arrangørene for demonstrasjonen og politiet møttes flere ganger og denne dialogen kan ha vært viktig for å unngå konflikt. Når siste interaksjon var en fredelig samtale ble fiendebildene bygget ned på begge sider.
- *Politiets kunnskap og kategoriseringer.* De ovenfor nevnte faktorene vil også påvirkes av politiets tause og verbaliserte kunnskap. I Norge er det dette beskrevet som «politiblikket» av Liv Finstad (2000). Mer konkret betyr dette at polititjennestemenn vil ta med seg kategoriseringer, forståelser og arbeidsmåter fra sitt daglige virke bruke disse også i tilnærmingen til demonstrasjoner.

I forhold til det siste punktet vil det være stor forskjell på om politiet, bevisst eller ubevisst, forstår demonstrantene som «slask» eller «vanlige folk» (Finstad 2000), som ordentlige folk eller som profesjonelle demonstranter (Waddington 1998). I England har en studie vist at vold ofte har forekommet når demonstranter er blitt kategorisert som samfunnsfiendtlige, upatriotiske eller kommunistiske (Waddington 1992), Globaliseringsbevegelsen gjorde kategoriseringene vanskelige fordi de representerte flere grupper. Det var også en ny konstellasjon slik at kategoriseringen ble en relativt åpen prosess. Mye tyder på at bevegelsen i Sverige ble sett på som profesjonelle demonstranter, noe som var knyttet til bråket rundt andre lignende demonstrasjoner. I Norge derimot, kan det se ut som om politiet har vært mer bevisst på mangfoldet blant demonstrantene.

Utvikling før de store anti-globaliseringsdemonstrasjonene

I politiets håndtering av store demonstrasjoner har utviklingen både i Norge (Kjellman 2005) og internasjonalt (della Porta 1995) gått fra en hard til en myk linje. De siste 20-30 årene kan det mer spesifikt sies å ha vært fire viktige utviklingstrekk internasjonalt:

- En nedtoning av håndhevelse av loven. Politiet slår i mindre grad ned på lovbrudd for å «sette et eksempel», og det er blitt viktigere å unngå opptøyer og bråk enn å markere respekt for lov og orden. I internasjonal litteratur blir dette ofte sett opp som en motsetning mellom «peacekeeping» og «law and order».
- Politiet prøver i økende grad å forhandle med demonstranter.
- Det har vært en utvikling mot mindre direkte involvering av regjering og styresmakter og mer autonomi til politiet.
- Et økende fokus på innsamling av informasjon, mer etterretning og flere pågripelser i forkant av demonstrasjonen.

De to første utviklingstrekkene faller innenfor en utvikling fra myk til hard linje, mens den siste er vanskeligere å plassere. Det har blant annet blitt stilt spørsmålstegn ved legitimiteten ved preventive arrestasjoner, og personvernet knyttet til store innsamlinger av informasjon.

I forhold til aksjonen i Oslo 2002 kjenner vi igjen flere trekk fra den internasjonale utviklingen. Det var blant annet et utstrakt samarbeid med arrangør, det ble sett gjennom fingrene med mindre lovbrudd og potensielle bråkmakere ble sporet opp ved hjelp av etterretning og i noen tilfeller stanset ved grensen. Både nedtoning av håndhevelse av loven og vektlegging av forhandlinger tyder på en «peacekeeping» – tilnærming. Hvorvidt Alta var et uttrykk for den mer «law and order» – orienterte tilnærmingen til demonstranter er et interessant spørsmål. Også politiets synlige tilstedeværelse kan sees i et slikt perspektiv. Den viktigste forskjellen mellom Alta og Oslo var at mens politiet var representert i stort antall i begge demonstrasjonene, var de usynlige for demonstrantene i Oslo 2002. I Oslo ble det ikke lagt vekt på signaleffekten ved å ha mye politi i gatene. Her er det kanskje noe å lære fra 2002-demonstrasjonen.

Når politiet blir fienden

I en demonstrasjon er det bokstavelig talt to verdensbilder som kolliderer. På den ene siden politiet og på den andre siden demonstrantene. Politiet vil ha problemer med å forstå hvorfor de blir demonstrantenes mål når det er politiske myndigheter

som har fattet vedtakene demonstrantene er uenig i. Demonstrantene på sin side ser ofte på politiets inngrep mot demonstrasjoner som et overgrep mot ytringsfriheten og deres demokratiske rettigheter.

Hvorfor det oppstår konflikt mellom politi og demonstranter? Spørsmålet er stort, men Oslo 2002 illustrerer kanskje en sentral mekanisme. I forskning på politiets håndtering av store demonstrasjoner er det vanlige å se på politiets verdensbilde. Et eksempel kan være studier av de kategoriseringene politiet gjør, som det tidligere nevnte skillet mellom profesjonelle demonstranter og ordentlige folk. Det kan imidlertid også være interessant også å se på demonstrantenes verdensbilde. I studier av sosiale bevegelser er det en retning som legger vekt på meningsproduksjonen i politiske organisasjoner. Retningen blir kalt *framing-teori* (innramming), og studerer hvordan deltakere i sosiale bevegelser forstår og fortolker verden (for en oppsummering: se Benford & Snow 2000). Ideen er at sosiale bevegelser deler noen måter å se verden på og at hvordan dette verdensbildet resonnerer med den generelle kulturen avgjør suksessen til en gitt bevegelse. Kort sagt vil sosiale bevegelsers verdensbilde inneholde en diagnose, en prognose og motivasjon. Diagnosen må si noe om hva som er problemet. Hvem er det vi slåss mot? Prognosen er en formulering av hva som kan gjøres med problemet. Hvordan kan situasjonen gjøres bedre? Til slutt må det være noen artikuleringer om motivasjon. Det må være tydelig hvorfor det vil utgjøre en forskjell om demonstrantene mobiliserer. Politiet vil falle innenfor dette rammeverket, både i forhold til diagnose og motivasjon.

Vanlige trekk i en politisk protest retorikk er at motstanderne av bevegelsen homogeniseres; alle motstandere sees som å være grunnleggende like. I tillegg er motstanderne ofte vanskelige å få øye på, spesielt for politiske organisasjoner og bevegelser med et strukturfokus. Hvem er for eksempel representanter for kapitalismen? På et abstrakt nivå er det mange fiender, men for å si det med Nils Christie så mangler ofte den «gode fienden». For demonstranter er en god fiende blant annet konkret, synlig, lokal og kjent; fiender demonstrantene kan forholde seg direkte til. Fraværet av slike gode fiender vil gjøre det vanskelig å mobilisere mennesker og å organisere politisk protest.

Retorikken knyttet til de store demonstrasjonene mot økonomisk globalisering rundt årtusenskifte forsterket problemene ved klassiske strukturorienterte sosiale

bevegelser. Globaliseringsbevegelsens retorikk innebar en ytterligere vektlegging av mangfoldet innad og homogeniseringen av fienden (Sandberg 2005). I tillegg var fienden i enda større grad usynlig. Neo-liberal globalisering er vanskelig å få øye på og konkrete organisasjoner som Verdensbanken, IMF og WTO er heller ikke lett å forholde seg til. Mens kapitalismen hadde mulige fiender i lokale kapitalister og høyresidens politikere, ble kanskje fienden i neo-liberal globalisering enda mer utydelig. Med så pass fragmentert sammensetning av demonstranter, kan vi tenke oss at behovet for en samlende fiende ble spesielt stort.

I en slik situasjon er det alltid en fare for at politiet får rollen som fiende. De er konkrete, synlige, lokale og kjente. Politiet har også åpenbart andre interesser enn demonstrantene og med retorikk som ofte homogeniserer fienden kan de lett bli slått sammen med det «systemet» demonstrantene kjemper mot. På denne måten kan politiet fungere samlende på en ellers fragmentert protest. Ved å bruke en strategi som i størst mulig grad hindrer visuell kontakt mellom politi og demonstranter unngår politiet å få denne rollen, og dermed kan konfrontasjoner unngås. Dette vil variere ut i fra type sosiale bevegelser, type retorikk, og mulige posisjoner for politiet i retorikken. For å avdekke disse mekanismene må oppmerksomheten flyttes fra politi til publikum.

Utfallet av kontakten mellom politi og demonstranter er ikke bare bestemt av politiets verdensbilde, strategier og konflikthåndtering. Demonstrantenes verdensbilde og hvordan politiet passer inn i dette vil også spille inn. Det er kanskje ikke alltid synlig politi begrenser kriminalitet?

Litteratur

- Benford, R. D. and Snow, D. A.** (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment, *Annual Review of Sociology* 26: 611-639.
- della Porta D.** (1995). *Social movements, political violence, and the state*. Cambridge. Cambridge University Press.
- della Porta D. and Reiter, H.** (1998). *Policing Protest – The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*. Minnesota. University of Minnesota Press.
- Finstad, L.** (2000). *Politiblikket*. Oslo. Pax Forlag.

- Kjellman, K. E.** (2005). Controlling mass demonstrations in a consensus democracy: Protest policing in Norway. Artikkel under arbeid.
- Jefferson, T.** (1987). Beyond paramilitarism. *British Journal of Criminology*, 27 47-53.
- Jefferson, T.** (1993). Pondering paramilitarism: A question of standpoints? *British Journal of Criminology*, 33 374-381.
- Sandberg, S.** (2005). Fighting neo-liberalism with neo-liberal discourse – Attac Norway, Foucault and collective action framing. *Social Movement Studies*. Under publisering.
- Waddington, D.** (1992). *Contemporary Issues in Public Disorders: A Comparative and Historical Approach*. Routledge. London.
- Waddington, P. A. J.** (1987). Towards paramilitarism? Dilemmas in policing civil disorder. *British Journal of Criminology*, 27 37-46.
- Waddington, P. A. J.** (1993). The case against paramilitary policing considered. *British Journal of Criminology*, 33 353-373.
- Waddington, P. A. J.** (1998). Controlling Protest in Contemporary Historical and Comparative Perspective. I: della Porta, D og H. Reiter (red.) *Policing Protest – The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*. Minnesota. University of Minnesota Press.

3

Hvem vokter vokterne?

Hvem som skal vokte vokterne er et spørsmål som har fulgt demokratiutviklingen helt tilbake til antikken. Dilemmaene som spørsmålet reiser opptar oss fortsatt, og vil garantert også oppta oss i fremtida. Det er mange ulike og til dels motstridende hensyn som skal forenes. Derfor er kontrollen med og ansvarliggjøringen av politiet - i alle fall ut fra et statsvitenskapelig og demokratiteoretisk perspektiv - et av de mest sentrale temaene innen det vi kan kalle politivitenskap.

Datatilsynet, Spesialenheten for politisaker og EOS-utvalget har på ulikt vis til oppgave å kontrollere at politiets maktutøvelse, virkemidler og metoder er innenfor de fullmakter folkevalgte organer har gitt. I dette kapitlet vil først Gunnar Thomassen, forsker ved Politihøgskolen, presentere de mest sentrale kontrollmekanismer og utviklingstrekk de senere årene. Deretter vil vi få en gjennomgang av oppgavene til hver av de tre instansene ved Guro Slettebakk fra Datatilsynet, Jan Egil Presthus, leder for Spesialenheten for politisaker og EOS-utvalgets medlem Stein Ørnhøi.

Kontrollen med politiet - noen sentrale utviklingstrekk

Gunnar Thomassen

Hvorfor velger vi i et demokrati å fokusere på kontrollen med politiet? Svaret er i grunn ganske enkelt: Vi velger å fokusere på kontrollen med politiet fordi politiet er tillagt en potensiell og faktisk makt som ganske enkelt er formidabel. Tenk bare hvilken potensiell makt politiet og den enkelte tjenestemann er tillagt i den daglige tjeneste. Politiet har anledning til å pågripe og arrestere borgere, til å ransake og beslaglegge eiendeler, og - sist men ikke minst - til å anvende fysisk makt - til og med dødelig makt - for å oppfylle sitt mandat.

Nå vil nok en del korrekt innvende at politiets adgang til å anvende tvangsmidler er strengt regulert i lov og instruksverk. Men de lover og instruksjoner som skal regulere maktbruk er nødvendigvis svært generell og gir sånn sett et betydelig rom for tolkning og skjønn. Politiet skal for eksempel aldri bruke mer makt enn hva som er nødvendig når de først har bestemt seg for å bruke makt, jfr. proporsjonalitetsprinsippet. Men hva er en passende mengde makt i en gitt situasjon? Når har politiet «gått over streken»? Med mindre det er snakk om helt åpenbare overtramp, så er det sjelden særlig vanskelig å begrunne eller rasjonalisere bruken av makt i henhold til lover/instruksjoner.

I tillegg vet man at politiet langt fra er maskiner som objektivt og uten fordommer håndhever loven. Polititjenestemannen har også med seg sine forestillinger, sympatier og antipatier som i ulik grad kan påvirke vurderinger og handlinger.

La oss så i tillegg ta med at politiets virksomhet ofte skjer innenfor settinger med lav synlighet både vis a vis overordnede og publikum, og ofte i nærvær av vitner som er ansett som lite troverdige.

Disse grunnleggende systemiske eller strukturelle trekkene ved politiet og dets virke gjør at muligheten for maktmisbruk – enten det er i form av korrupsjon for egen vinning, vold mot arrestanter eller på andre områder - ofte er til stede i den daglige tjeneste. Ut i fra et demokratiperspektiv er det derfor helt innlysende at politiet må være underlagt tett demokratisk kontroll. Noe annet ville være direkte uansvarlig.

Samtidig er det vanskelig å forestille seg et moderne demokratisk samfunn som ikke har et politi eller en offentlig politifunksjon. Sån sett representerer politiet i utgangspunktet et tilsynelatende paradoks innenfor det moderne demokrati. På den ene side som en nødvendig forutsetning for demokratiet. På den annen side som en potensiell trussel mot det samme demokratiet.

Nå har vi heldigvis vært forskånet for de store skandalene her til lands når det gjelder politiet, uten at man dermed skal bagatellisere de tilfeller av maktovergrep som er blitt dokumentert. Man har for eksempel ikke hatt noen større korrupsjonsskandaler slik en har sett i en del andre vestlige land som USA, England, Australia og Holland (se bl.a. Punch, 1985; 2000 og Thomassen, 2003). Man har et ubevæpnet politi som svært sjelden løsner skudd, og enda sjeldnere skyter noen (Knutsson og Strype, 2002). I det hele tatt har norsk politi som min gode kollega Ferdinand Næshagen har dokumentert, en svært så fredsommelig historie og tradisjon (Næshagen, 1999). I alle fall sammenliknet med de fleste andre land verden. Dette skyldes nok hovedsakelig politiske, kulturelle og samfunnsmessige forhold. Et politi eksisterer ikke i et vakuum, men er på mange måter en refleksjon av det samfunnet som det opererer i (Thomassen, 2003). Det er sånn sett ikke overraskende at politiet i Norge og de øvrige nordiske landene er blant verdens minst korrupte og mest fredsommelige.

Men selv de mest veletablerte og fredsommelige demokratier har ingen garantier mot maktmisbruk fra politiets side. En må derfor også her ha på plass en del kontrollmekanismer som kan redusere sannsynligheten for maktmisbruk i politiet. Det har man i Norge, og i likhet med det en finner i andre demokratisk land, er det tale om en rekke ulike mekanismer eller faktorer som i ulik grad kan tenkes å fylle en kontrollfunksjon i forhold til politiet. Noen har en direkte og intendert kontrollfunksjon, f. eks spesialenheten for politisaker, mens andre har en mer indirekte kontrollfunksjon som ikke nødvendigvis er intendert, f. eks media (se figur 1).

Figur 1. Sentrale kontrollmekanismer i Norge

	Intern	Ekstern
Formell	Ledelse Utdanning Rapportering Instrukser Behandling av klager Behandling av disiplinære saker	Lover og instrukser Storting Departement Domstoler Riks- og statsadvokat Spesialenhet for politisaker EOS-utvalget Datatilsynet
Uformell	Politikultur/sosial kontroll Forbilder/rollemodeller	Media Forskning

Figur 1 viser en oversikt over de mest sentrale kontrollmekanismer i Norge etter om de er interne eller eksterne og hvorvidt de er formelle eller uformelle.

Noen hovedtrekk ved utviklingen innen kontrollstrukturen i Norge

Skal man trekke frem ett utviklingstrekk som har vært spesielt dominerende de siste 15-20 årene, så er det styrkingen av den eksterne kontrollen med politiet – både på det formelle og det uformelle området. På det formelle området tenker jeg først og fremst på etableringen av eksterne etterforskningsorgan i saker som gjelder ansatte i politiet. De som har vært en stund i politiet vet at det før 1988 var slik at alle anmeldelser mot politiet ble etterforsket internt i distriktet eller evt. av settepolitidistrikt. Med etableringen av SEFO i 1988 fikk man løftet etterforskningen ut av politietaten og over på et eksternt etterforskningsorgan¹.

At man fikk en omlegging til ekstern etterforskning på slutten av åttitallet er ikke tilfeldig, og kan ses i sammenheng med samtidige utviklingstrekk og hendelser både internasjonalt og nasjonalt. Norge var på langt nær det eneste landet som etablerte et eksternt etterforskningsorgan i den perioden. En rekke andre land – særlig engelskspråklige land – beveget seg i samme retning (se bl.a. Goldsmith, 1999). Slik sett kan etableringen av SEFO ses på som en del av en større internasjonal

¹ En nærmere beskrivelse av SEFO-ordningen og andre tidligere ordninger finner du blant annet i Thomassen, Gunnar (1999) SEFO - Det særskilte etterforskningsorgan: En empirisk belysning. PHS Forskning 1999:2. Oslo: Politi- og høgskolen

trend. Samtidig er det også forhold nasjonalt som bereder grunnen for en slik utvikling. En viktig katalysator i så måte er den såkalte «Bergenssaken» og debatten som fulgte i kjølvannet². Uansett hva man måtte mene om realitetene i saken, så bidro den til å belyse og reise debatt omkring de problematiske sidene ved settepolitiordningen – og i siste instans til etableringen av SEFO (Thomassen, 1999). Når det gjelder kritikken mot settepolitiordningen så kretset den i hovedsak, men ikke utelukkende, rundt den manglende organisatoriske avstanden mellom de som etterforsket og de som ble etterforsket. I kritikken lå det ofte en implisitt antakelse om at henleggelsesprosenten var for høy og at det igjen skyldtes for nære bånd mellom aktørene.

Nå lyktes SEFO i liten grad å ta brodden av kritikken. Tvert i mot så man utover nittitallet og frem til SEFO ble nedlagt ved årsskiftet 2004 – 2005 en tiltagende kritikk av ordningen – en kritikk som i det store og det hele var en repetisjon av tidligere kritikk. Det ble bl.a. stilt spørsmål omkring habiliteten til de SEFO-medlemmene som hadde politibakgrunn, og hvorvidt den påvirket behandlingen og utfallet av sakene. Ordningen ble evaluert, både av undertegnede (Thomassen 1999) og senere av et eget utvalg, og i likhet med det man hadde funnet i andre land, kunne man konkludere med at etterforskers bakgrunn hadde lite å si for utfallet av slike saker. Den høye henleggelsesprosenten syntes i hovedsak å skyldes spesielle trekk ved de sakene som kom inn til SEFO (Thomassen, 1999; 2002).

Langt mer betenkelig derimot var det at man fant til dels stor diskrepans i avhørs- og etterforskningspraksis og i saksbehandlingstid. Det sammen med en erkjennelse av at SEFO-ordningen manglet den nødvendige tillit førte til at ordningen ble lagt ned og at en ny sentralisert ordning ble opprettet – Spesialenheten for politisaker. Med denne nye ordningen har man fått en ytterligere styrking av det eksterne elementet, samt en profesjonalisering, ettersom man nå har fast tilsatte etterforskere. Om den nye ordningen vil fungere bedre enn tidligere ordninger gjenstår å se. Min antagelse er at Spesialenheten etter hvert vil møte en del av den samme kritikken som tidligere ordninger. Det tror jeg er uunngåelig.

---

2 Mye har blitt skrevet og publisert om denne saken siden Nordhus og Vogt første gang publiserte sin voldsundersøkelse i 1981 (*Volden og dens ofre*). Den hittil siste publikasjon om saken er så vidt meg bekjent Bratholm, Anders (1999) *Politi, påtalemyndighet, presse og rettssikkerhet: Politivoldssaken i Bergen - foran og bak kulissene*. Oslo: Tano Aschehoug.

Etterforskning av ansatte i politiet er selvfølgelig ikke det eneste området hvor den eksterne formelle kontrollen har blitt styrket. I forhold til politiets sikkerhetstjeneste har man fått opprettet EOS-utvalget og man har Datatilsynet.

Det man ikke har fokusert så mye på – og som etter min mening kanskje er det viktigste utviklingstrekk – er at den uformelle eksterne kontrollen har blitt betydelig styrket de siste 10-20 årene. Ta for eksempel medias rolle. Jeg tror de fleste er enig i at man har fått en mer nærgående presse de siste 10-15 årene, både på godt og vondt. Jeg vil hevde at det har vært mest på godt. Riktignok kan medieoppslagene ofte være både tendensiøse, sensasjonsrettede og unyanserte, men alt i alt mener jeg at medias sterke søkelys har gitt oss et bedre og mer skjerpet politi.

Hånd i hånd med den mediemessige utviklingen har man også hatt en rivende teknologisk utvikling som på sin måte har bidratt til å intensivere den eksterne kontrollen med politiet. Tenk på spredningen av video- og etter hvert digitalkamera-teknologi ut i det offentlig rom og ikke minst blant privatpersoner. Konsekvensen er at politiet nærmest når som helst kan bli fanget inn av et kamera i den daglige tjenesten. Et spektakulært eksempel er den såkalte Rodney King saken der politiet ble filmet med et amatørkamera og senere kringkastet over hele verden. Det var i 1990. I dag har man i tillegg digitalkamera, mms osv. som er allemannseie. Bildene kan umiddelbart spres ut på internett av hvem som helst. Det blir ofte hevdet at vi går i retning av et overvåkingssamfunn der «storebror» i stadig større grad ser deg. Det kan nok stemme, men samtidig er det også klart at det er stadig flere som ser storebror.

Oppsummering

Vi har sett en betydelig styrking av den eksterne kontrollen med politiet de siste 10-15 årene. Spørsmålet som naturlig nok melder seg er hva vi kan forvente oss i årene som kommer. Personlig tror og håper jeg at vi vil få økt fokus på den interne kontrollen. Ekstern kontroll er en nødvendig, men langt fra tilstrekkelig forutsetning for god demokratisk kontroll. Man trenger også gode interne kontrollmekanismer for å forebygge maktmisbruk, tjenestefeil, konflikter med publikum osv. Et område som her, etter min mening, har et stort uutnyttet potensial, er systema-

tisk og målrettet analyse av den informasjonen som ligger i klager og anmeldelser mot politiet. Dette er potensielt verdifull informasjon som kan brukes til å utarbeide forebyggende tiltak på individ eller systemnivå. Man har de senere årene hatt en ambisjon om å implementere såkalt problemorientert politiarbeid (POP) som filosofi og metode i norsk politi. Jeg ser ingen grunn til at ikke denne arbeidsmetoden også skulle kunne anvendes mot interne forhold.

Behandling av klager som ikke gjelder straffbare forhold er også et område som vi antagelig vil se forandringer på i tiden fremover. Såkalte klagesaker skal formelt behandles administrativt av politimester, men i praksis blir de fleste oversendt SEFO/Spesialenheten. Dette er klager som kan romme høyst betimelig og legitim kritikk av politiets opptreden, men som pga. SEFOs/Spesialenhetens strafferettslige mandat helt korrekt blir henlagt som intet straffbart forhold. Problemet med slike henleggelse er at de – i tillegg til å inflatere henleggelsesraten – gir inntrykk av at det ikke er noe å bemerke til politiets opptreden selv i tilfeller der politiet har opptrådt kritikkverdig. Arbeidsutvalget som evaluert SEFO foreslo et eget klage- og tilsynsorgan for å ta seg av denne type saker (2001). Det som etter min mening kanskje er det mest interessante aspektet ved forslaget er at de åpner for en mer fleksibel og ubyråkratisk tilnærming til klagesaker. For eksempel arrangere et møte mellom klager og den innklagede, utstede en unnskyldning fra overordnede osv. Dette er en ordning som man har hatt i England noen år under navnet Informal Resolution. Undersøkelser herfra tyder på at publikums tilfredshet øker når man bruker en slik tilnærming (Corbett, 1991). Mitt tips er at vi etter hvert vil bevege oss i samme retning som England på dette området også.

Litteratur

- Bratholm, A.** (1999). *Politi, påtalemyndighet, presse og rettsikkerhet: Politivoldssaken i Bergen – foran og bak kulisene*. Oslo: Tano Aschehoug
- Goldsmith, A. J.** (1991). *Complaints against the Police: The Trend to External Review*. Oxford: Clarendon Press
- Knutsson, J. og Strype, J.** (2002). *Politiets bruk av skytevåpen*. PHS Forskning 2002: 1. Oslo: Politihøgskolen

- Nordhus, G. og Vogt E.** (1981). *Volden og dens ofre: En empirisk undersøkelse*. Bergen: Cappelen
- Punch, M.** (1985). *Conduct Unbecoming: The Social Construction of Police Deviance and Control*. London: Travistock
- Punch, M.** (2000). Police Corruption and its Prevention. *European Journal of Criminal Policy and Research* 8: 301-324
- Rapport** (2001). *SEFOs etterforskning – en undersøkelse av kvaliteten*. Oslo: Justis- og politidepartementet
- Strategiplan** (2002). *Strategiplan for forebyggende politiarbeid 2002-2005*. Oslo: Politidirektoratet
- Thomassen, G.** (1999). SEFO: *Det særskilte etterforskningsorgan: En empirisk belysning*. PHS Forskning 1999: 2. Oslo: Politihøgskolen
- Thomassen, G.** (2002). Investigating Complaints against the Police in Norway: An Empirical Evaluation. *Policing and Society* 12 (3): 201-210
- Thomassen, G.** (2003). *Korrupsjon i politiet: Former, årsaker og mottiltak*. PHS Forskning 2003: 2. Oslo: Politihøgskolen

Datatilsynets kontrollfunksjon

Guro Slettemark

Å snakke om personvern innenfor område kriminalitetsforebygging og etterforskning er balansekunst. Ikke sjelden blir Datatilsynet utpekt som «forbryternes beste venn» eller karakterisert på andre måte som indikerer at vi i grunnen ikke er så opptatt av kriminalitetsbekjempelse. La meg rydde enhver tvil av veien med det samme; Datatilsynet er ikke mer begeistret for kriminalitet enn resten av samfunnet. Våre spørsmål og innlegg i samfunnsdebatten dreier seg som oftest om hvilke virkemidler man skal kunne ta i bruk for å oppnå formålene, og ikke minst om virkemidlene vil ramme personer som *ikke* er i politiets søkelys. Også kan det jo tenkes at en kriminell faktisk også har et ørlite krav på personvern? Det er dette som alltid vil være sentralt i forhold til vår funksjon som kontrollør, selv om vi også benytter begreper som internkontroll, informasjonssikkerhet, risikovurdering og andre fremmedord når jobben skal gjøres.

Hovedfokus i denne framstillingen vil være å gi en beskrivelse av Datatilsynets rolle som vaktbikkje, kontrollør og premissleverandør for personvernets stilling innenfor området kriminalitetsbekjempelse og etterforskning. Jeg skal forsøke å belyse dette ved å se tilbake i tid, beskrive dagens situasjon og skue litt fremover.

Datatilsynet ble etablert i 1980, og er altså 25 år i år. Det er et lite uavhengig direktorat, ca 30 fast ansatte, og forvalter lov om behandling av personopplysninger. Loven trådte i kraft i 2000 og avløste lov om personregistre av 1978. Personopplysningsloven bygger på et EU-direktiv, noe som innebærer at man innenfor EU har relativt likeartet lovgivning på personvernområdet.

Hva er personvern?

Begrepet personvern har det med å fremstå som noe litt ullent og uhandgripelig. For å si noe om hva personvern dreier seg om, eller hvilken interesse personvernet repre-

senterer, er det ofte uttrykt som det ønske og behov enkeltindividet har til å kontrollere innsamling, bruk og videreformidling av opplysninger som angår ham eller henne selv. Hvorfor har vi en antagelse om et slikt behov eller ønske? Dreier det seg om mistillit til de som avkrever opplysninger? Kanskje, men ikke nødvendigvis. *Kunnskap gir makt* sies det, og tilgang til personopplysninger om et individ, kan sette en i stand til å utøve makt over vedkommende. Det kan dreie seg om offentlige ytelser hvor relasjonen er stat – individ, men også i et arbeidsgiver – arbeidstakerforhold hvor beslutninger treffes. Sist men ikke minst påvirker kunnskap om et individ andre sosial relasjoner som arbeidsfellesskap, nabolag, vennekrets osv. Ikke i form av at beslutninger nødvendigvis tas, men i form av sosiale sanksjoner. For å opprettholde en maktbalanse er det sentralt at det også finnes en slags kunnskapssymmetri – med andre ord det du vet om meg har jeg også en legitim interesse i å vite.

I dette perspektivet vil det nærmest bli en umulig oppgave å ivareta den enkeltes personvern innen politisektoren. Karakteristisk for politiets innsamling av personopplysninger vil jo bl.a være at den ofte foregår skjult, uten individets viten. Og er individet vitende om informasjonsinnhenting, så vil den neppe skje med vedkommendes samtykke. Jeg skal ikke dvele for lenge ved disse poengene fordi det er nokså opplagt at politiets arbeid i etterforskning og til dels også i forebyggende øyemed vil måtte foregå uten individets kunnskap og samtykke. Det kan imidlertid være interessant å se på hvilke andre tiltak som kan iverksettes for at individets personvern, skyldig eller ikke skyldig, kriminell eller ikke kriminell, likevel kan ivaretas i en viss utstrekning. Jeg kommer tilbake til dette underveis.

Temaet her og nå er historien om kontroll med politiet. Hvordan har den foregått fra Datatilsynets side opp i gjennom årene? Altså i løpet av de 25 årene Datatilsynet har eksistert.

Fortid

Datatilsynets rolle som kontrollinstans overfor politiet har vært relativt fragmentarisk. I den tidligere personregisterloven, måtte man søke Datatilsynet om konsesjon for å opprette et personregister. På den måten hadde Tilsynet en mulighet til å vurdere politiets registre (de som ikke var opprettet i medhold av særlovgivning) og sette vilkår for politiets innsamling, bruk og utlevering av personopplysninger.

Man kan si at konsesjonsinstituttet hadde en funksjon som forhåndskontroll av behandling av personopplysninger.

En konkret avgrensning i forhold til Datatilsynets kontrollkompetanse ble gjort i forbindelse med den såkalte Ikke-Vold saken, der politiet tok beslag i avisen Ikke-Vold sitt abonnentregister og Folkereising mot krigs medlemsregister. Datatilsynet ba om å få kopi av rettens beslutning om beslag for å undersøke om beslaget var i strid med personregisterloven. Dette ble avslått av Oslo politikammer idet man bestred Tilsynets kompetanse til å kreve beslutningen utlevert og til å kreve en redegjørelse for bruken av materiale. Etter denne hendelsen ble det fastsatt at følgende retningslinjer skulle legges til grunn:

1. Datatilsynet har ved beslag av personregistre på anmodning rett til å få en gjenpart av rettens beslutning, eventuelt påtalemyndighetens ordre om beslag så snart som mulig etter at beslaget er foretatt.
2. Datatilsynet fører for øvrig ingen kontroll med bruk av personopplysninger i konkrete straffesaker så lenge sakene pågår.
3. I etterhånd har Datatilsynet rett til gjennom sin kontroll ved politiets egne registre å få vite hvordan personopplysninger i straffesaker registreres.

For øvrig var kontrollen knyttet til mer eller mindre tilfeldige enkeltsaker, som reiste personvernproblemer og som skulle finne sin løsning.

Som en kuriositet kan jeg nevne problematikken rundt personregisterlovens innsynsbestemmelser, som altså ga individet rett til innsyn i opplysninger som omhandlet ham eller henne selv. Det daværende Styret i Datatilsynet, besluttet, etter søknad, å gjøre unntak fra innsynsretten hva angikk politiets arbeidsregistre. Beslutningen var ingen stor seier for personvernet, og det er meg blitt fortalt av vedtaket ble gjemt langt inne i et skap, og det ble jevnlig strødd salt på det...

I nær fortid, har Datatilsynet etter min mening, og faktisk også i etterpåklokskaps lys, vært et forbilledlig eksempel på hvordan «vokterrollen» har vært til stede gjennom en hel prosess og fremdeles er der. Jeg sikter til Norges deltagelse i Schengen-samarbeidet og den påfølgende opprettelsen av Schengen Informasjons-

system, SIS. Debatten om norsk deltagelse i Schengensamarbeidet startet på midten av 90-tallet. I debattens spede begynnelse var især Datatilsynets direktør synlig og advarte mot en elektronisk grensekontroll. «Heller kontroll av synlige uniformerte polititjenestemenn på Svinesund enn usynlig elektronisk kontroll» var et av hans mantraer. Datatilsynet deltok i høringer i Stortinget, og etter min mening var det en god debatt som gikk den gangen. Den politiske beslutningen kjenner vi alle til – full deltagelse i Schengen-samarbeidet, med den følge at SIS skulle opprettes.

I implementeringsfasen var Datatilsynet en aktiv aktør ved etablering av et delprosjekt om personvern og informasjonssikkerhet i SIS. Man skal ikke se helt bort i fra at prosjektarbeidet hadde en viss innflytelse på hvilket regelverk vi fikk på dette området. Og resultatet når det gjelder hvilken funksjon og fullmakter Datatilsynet ble utstyrt med, er til å leve med.

Et annet interessant aspekt ved denne prosessen, er at påtrykket til å etablere rutiner for å ivareta personvernet primært kom fra Schengen-konvensjonen, altså det folkerettslige dokumentet som lå til grunn for samarbeidet. Uten dette i bunn, hadde nok ikke Datatilsynet vært en like interessant samarbeidspartner. Senere har samarbeidet som kjent blitt innlemmet i EU, og Norge har på mirakuløst vist likevel klart å beholde sin posisjon i det felles kontrollorganet – Joint Supervisory Authority. Innenfor Schengen-samarbeidet er det endog kontroll av kontrollørens kontrollør – med andre ord sjekkes også Datatilsynet om de overholder sine plikter som kontrollør av SIS.

Personvernprinsipper er også nedfelt for Europol-samarbeidet. Problemet her er at Norge ikke har noen plass i det etablerte kontrollorganet Joint Supervisory Body. Dette vanskeliggjør selvsagt Datatilsynets arbeid innenfor dette feltet.

Som en rød tråd gjennom Datatilsynets historie, er et aktivt engasjement i samfunnsdebatten. Dette er et virkemiddel som ikke skal undervurderes, enten de nå har form av medieinnslag, høringsuttalelser for nye lovforslag eller samtaler med stortingsrepresentanter.

Vi har allerede beveget oss over i samtiden, og jeg vil forsøke å besvare spørsmålet om *hvorfor* vokterne trenger voktere som passer på personvernet. Med andre ord –

hvilke trekk i samfunnsutviklingen er det som påkaller vaktbikkjer – hvilke utfordringer står vi overfor i dag?

Samtid

Vel er Datatilsynet fremdeles aktive i samfunnsdebatten, vel uttaler vi oss om lovforslag, og invitasjoner til å delta i lovgivningsarbeid med betydning for politisektoren forekommer ofte. Vi fører tilsyn med SIS, og vi deltar, i den utstrekning vi er invitert, i internasjonale fora. Ikke minst skriver vi brev til Politidirektoratet eller møter etatens folk når vi synes det er noe som skurrer. Formell og uformell vokting kan man kanskje karakterisere dette som.

Hva er det som i dag påkaller oppmerksomhet innenfor området politiarbeid og personvern? Og hvilke kontrollfunksjoner burde vi ha for å møte utfordringene?

Utfordring nr 1 - teknologiutviklingen

- *Kapasitet og tilgjengelighet*

Det er ingen tvil om at en av de største personvernutfordringene ligger i den eksplosive utviklingen vi i årevis har sett når det gjelder *lagringskapasitet*. Dette er en utfordring både i forhold til hvor mye informasjon politiet kan lagre om den enkelte, men også en utfordring når det gjelder hvilken informasjon politiet har tilgang til fra andre aktører i samfunnet. Utviklingen ser ikke ut til å stagnere. Snarere tvert i mot. Vi opplever at mindre og mindre lagringsenheter kan håndtere større og større mengder med informasjon. En magisk grense er dessuten passert; nå er det i de fleste sammenhenger billigere å lagre enn å slette opplysninger! Økt lagringskapasitet i kombinasjon med økt tilgjengelighet til informasjonen kan gi noen uheldige personvernkonsekvenser.

Et eksempel: En person som tilfeldigvis befinner seg i sonen eller ransonen for en kriminell handling, vil ofte være av interesse for politiet. Rask tilgang til opplysninger om vedkommende viser at han er registrert i politiets registre. I påhør av venner eller familie blir han konfrontert med opplysninger

politiet har registrert om ham. Ikke nødvendigvis for lovbrudd og kanskje for et forhold som ligger langt tilbake i tid. Dette lille eksempelet er nokså uskyldig, men nok til at vedkommende tok kontakt med Datatilsynet fordi han følte situasjonen som spesielt krenkende. Fra i sommer har også kanskje noen fått med seg avisoppslagene om personen som ble stoppet for en farts- overtrødelse og konfronteret med at han hadde jammen vært transportert til en psykiatrisk institusjon tidligere!

Disse to eksemplene leder meg inn på flere spor. For det første – kapasitet og tilgjengelighet til opplysninger reiser grunnleggende spørsmål om *hvilke* opplysninger som bør være tilgjengelig for politiet i enhver situasjon. For det andre, og dette er vesentlig både ut i fra et personvernperspektiv og ut i fra et hensyn man kaller sosial rehabilitering, hvor lang tid tilbake skal opplysninger være tilgjengelig online for tjenestepersonene?

Etter min mening er dette spørsmål som er overmodne for regulering. Det ligger mange gode ansatser i den foreslåtte politiregisterloven – jeg har sagt det før og jeg sier det igjen; det haster med å få denne loven iverksatt.

- *Telefonavlytting*

Lovhjemlet intervensjon i privatlivet fikk vi for alvor i vårt samfunn da de første bestemmelsene om telefonavlytting kom. Den gang og delvis fremdeles, ble det brukt som argument mot de som stilte seg kritiske til metoden, at bruk av metoden ville begrense seg selv. Begrensningene lå i hvor komplisert det var å foreta inngrepet, og ikke minst hvor tidkrevende og kostbart det var. Disse argumentene er ikke holdbare i dag, og vi vet at telefonavlytting er en mye anvendt metode. Vi vet også at mer og mer sofistikert analyseverktøy introduseres og tas i bruk, og det er vel ikke alltid at hjemlene følger teknologiutviklingen.

Det er altså verken forbundet med særlig arbeidsinnsats eller kostnader lengre å intervensjon i privatlivet, ergo er behovet desto større for formelle skranke for bruk av integritetskrenkende metoder. Dette er en sann utfordring i seg selv, da vi bør ha som utgangspunkt i vårt samfunn at det er lovgiver som setter vilkår for bruk av ny teknologi og ikke omvendt.

- *Mobiltelefoner og lokalisering*

Vi er midt inne i en viktig debatt om mobiltelefoner og lokalisering. Også her skjer det en rivende utvikling. Det basale utgangspunktet her er at en mobiltelefon trenger trådløs kontakt med basestasjoner plassert på bakken for å kunne brukes. Basestasjonene kan på forespørsel kartlegge hvor telefonsettet fysisk befinner seg. Slike data kalles lokaliseringsdata. Posisjonens nøyaktighet avhenger blant annet av tettheten mellom basestasjonene. I bysentra, hvor basetettheten normalt er stor, kan lokaliseringen, slik den gjøres i dag, angis med inntil hundre meters nøyaktighet. Etter som nettverket bygges ut og moderniseres, blir stedsangivelsen stadig mer presis.

Den grunnleggende funksjonen for disse lokaliseringsdataene er å gi informasjon om hvor bæreren av mobilen befinner seg.

Vi ser en betydelig økt interesse for bruk av lokaliseringsdata i kommersielt øyemed og i forbindelse med oppklaring av lovbrudd. Flere innholdsleverandører har forlenget lansert tjenester for sporing og gjenfinning av biler, båter og andre verdigjenstander via GSM. Det er for eksempel lansert tjenester som varsler mobilbrukeren om denne nærmer seg fotobokser langs veien, eller når man er i nærheten av en eller annen nærmere spesifisert tjeneste, for eksempel et underholdningstilbud. Lokaliseringsdata er også et egnet hjelpemiddel for å kontrollere. Eksempler på dette er forsikringselskap som ønsker å innhente lokaliseringsdata fra sine kunder for å avdekke mulig forsikringsbedrageri og tjenester som er skreddersydd for at foreldre skal kunne lokalisere sine barn.

Politiet anvender allerede lokaliseringsdata i etterforskningsøyemed. De nevnte eksemplene kan vel fungere som en pekepinn på når vi står overfor spørsmålet om dataene kan brukes i forebyggende øyemed. Kanskje politiets utstyr for teknisk sporing snart er en saga blott?

Hvor skal grensene settes? De nye lokaliseringstjenestene reiser altså en rekke utfordringer som berører personvernet. Det går selvsagt en grense for hvor langt foreldre kan gå for å spore sine barn, eller for arbeidsgivere å spore sine ansatte. Men hvor skal streken settes? I tiden som kommer vil det bli nødvendig å foreta en rekke slike grenseoppganger.

Personvern hensyn og kravet til forutberegnelighet for den enkelte må alltid være sentrale elementer ved innføring av nye systemer. Klare lovhjemler må derfor være et minimumskrav.

- *DNA-analyser*

DNA-profiler har blitt et stadig viktigere bevis i straffesaker. På grunn av ny kunnskap og bedret teknologi er det mulig å få ut stadig mer informasjon, ikke bare om de personene som biomaterialet er hentet fra, men også om deres slektninger. Disse nye mulighetene stiller samfunnet overfor store etiske og personvernmessige utfordringer. Først og fremst handler disse utfordringene om prediksjon – og ikke bare når det gjelder sykdom og lidelser, men også for handlinger og tilbøyeligheter.

Når får vi den første doktorgraden hvor voldsforbryteres DNA sammenlignes med et annet utvalg? Når resultatene foreligger, skal vi da vente med å gripe inn til en kriminell handling finner sted? En mekanisk sammenheng vil det selvsagt aldri bli, men en viss grad av sannsynlighet. Vil det stilles krav knyttet til denne sannsynligheten for kriminalitet – altså at individet på en eller annen måte lukes bort? Hvor lenge kan man eventuelt ta sjansen på å vente?

I Storbritannia er skrankene relativt lave for å avkreve DNA av borgerne. Tre millioner mennesker er allerede registrert og undersøkelser viser at 10 % av de registrerte er erkjent uskyldige. Er dette et tall man får ta som en omkostning for å oppnå den ønskede gevinst? Svaret mitt er nei – til tross for et ofte gjentatt utsagn om at den som ikke har noe å skjule har ikke noe å frykte. Dessverre har man eksempler på at anmeldelser skjer i sjikanes hensikt. En anmeldelse med en påfølgende DNA-test og -registrering kan få alvorlige konsekvenser for enkeltindividet. Med andre ord – vi kan ikke tillate «skitt og kanel» i samme pose.

Jeg har belyst et par, tre områder som er høyaktuelle virkemidler for politiet i deres arbeid, og som reiser personvernsspørsmål. Eksempelene er atskillig flere; fjernsynsovervåkning, romavlytting, digitalisering av politiets fartskontroller, bruk av nødsbandet som kringkastes både på Internett og på NRK.

Fremtid

Utfordring nr 2 – verktøy for kontrollinstansen

Jeg har flere ganger – snart til det kjedsommelige – vært inne på behovet for klart regelverk når det gjelder politiets innsamling, bruk og videreformidling av personopplysninger. Uklare regler og fullmakter er ikke bare noe som er uheldig for personvern og rettsikkerhetsprinsipper, men en for rask utvikling der lovgivningen ikke henger med kan også lett komme i konflikt med legalitetsprinsippet.

Vårt samfunn trenger kontroll av kontrollørene, og begge aktørene må ha klare fullmakter å forholde seg til. I lov om Schengen informasjonssystem har man, etter min oppfatning lykkes ganske bra med å dele ut konkrete fullmakter både for politi og tilsynsmyndighet. Dette bør være et eksempel til etterfølgelse!

- *Personvernombud i politisektoren*

En stor fordel ville det selvsagt vært dersom politiet selv etablerte funksjoner som sikret at personvern hensyn ble ivaretatt. Om man ikke akkurat kaller funksjonen for institusjonaliserte «whistle-blowers», så er det verdt å reflektere over en ordning med personvernombud. Ordningen er lansert i forslag til ny politiregisterlov (NOU 2003:21), og Datatilsynet har i flere år og i mange ulike sammenhenger tatt til orde for etableringen av en slik ordning, som allerede er etablert i andre europeiske land. Siden sist jeg var her og holdt foredrag – det er ikke mange måneder siden, har faktisk PST rukket å lyse ut stilling og ansette en personvernrådgiver i etaten. Jeg vil gjerne gratulere!

Hvorfor kontroll med politiet?

Forhåpentligvis har jeg allerede pekt på utfordringer som besvarer dette spørsmålet. I tillegg er det av betydning hvilke andre etater og institusjoner i samfunnet som legitimerer arbeidet innenfor politiet. Derfor er det så viktig at kontrollinstansen har en uavhengig posisjon. Det er ikke sjelden folk vegrer seg for å kontakte politiet selv eller direktoratet med sine spørsmål og problemstillinger, både fordi man frykter å gjøre det verre for seg selv – politiet har makt og myndighet

– men også fordi det er et reelt behov for å behandle saken ut i fra et mer nøytralt ståsted. Dette handler til syvende og sist om opprettholdelse av tillit til politiet. Tillit kan karakteriseres som «bindemiddelet» mellom politi og befolkning. Erfaringsmessig er tillit en skjør tilstand som fort kan forsvinne og erstattes med skepsis og avstand. At klare og fornuftig funderte hjemmelsgrunnlag alltid er fundamentet for politiets arbeid bør være en selvfølge. At gode doser etikk og personvernprinsipper også følger med her er sentralt. Klar ansvars- og rollefordeling for kontrollinstansen likeså.

Personvern nå og i fremtiden vil handle om noe så vanskelig som å si nei til et mangfold av muligheter. Avslutningsvis vil jeg sitere den nokså nyutnevnte personvernombudsmannen i EU, Peter Hustinx, som i et intervju den 1. august 2005 advarer mot en for stor iver etter å iverksette nye tiltak post terrorhandlingene i London. Han sier: «Security should have freedom and privacy integrated; otherwise we will not be secure, but will be creating a new security problem. That is, I think, something we should avoid at all costs».

Og helt til slutt en liten verselinje fra Piet Hein som det kan være verdt å reflektere over:

Teknoti som menneskets herre er et fremskridt til det værre.

Spesialenheten for politisaker

Jan Egil Presthus

Politiet har i kraft av sine oppgaver en rekke maktmidler. Uten tilstrekkelig kontroll med bruken av disse, vil retten til bruk av makt kunne bli en trussel mot rettsikkerhet og demokrati. De fleste vestlige land har i dag egne rutiner for etterforskning av ansatte i politietaten. Fra 1988 til 2004 var ansvaret for denne type etterforskning her i landet lagt til De særskilte etterforskningsorganene (SEFO).

Fra 1. januar har Spesialenheten for politisaker ansvaret for å etterforske saker som gjelder spørsmålet om en ansatt i politiet eller påtalemyndigheten har begått en straffbar handling i tjenesten. Mens SEFO-organene avga innstilling til statsadvokatene om hvordan påtalespørsmålet bør avgjøres, avgjøres påtalespørsmålet i den nye ordningen av Sjefen for Spesialenheten, som har påtalekompetanse som statsadvokat.

Spesialenheten for politisaker er underlagt Riksadvokatens instruksjonsmyndighet. Enhetens beslutninger kan også påklages til riksadvokaten i samsvar med reglene i straffeprosessloven § 59a. Spesialenheten er administrativt lagt under Justisdepartementet, Sivilavdelingen¹.

Historien om etterforskning av saker som gjelder spørsmålet om en ansatt i politiet eller påtalemyndigheten har begått en straffbar handling i tjenesten

Hvilke ordninger har vi i Norge tidligere hatt for å etterforske straffbare handlinger begått av politiet og påtalemyndigheten i tjenesten og hvordan har de vært begrunnet?

---

¹ Regler om Spesialenhetens oppgaver og ansvar finnes i straffeprosessloven § 67 sjette ledd og i påtaleinstruksen kap. 34. I Riksadvokatens rundskriv R. 97-20 av 3. mars 1997 om etterforskning av saker mot ansatt i politiet og påtalemyndigheten er det gitt nærmere retningslinjer for saksområdet. Riksadvokaten har under utarbeidelse et nytt rundskriv som vil erstatte rundskrivet fra 1997.

Nedenfor følger et enkelt tilbakeblikk på det som har vært gitt av skriftlige retningslinjer eller utredninger på området. Opplysningene om situasjonen fram til opprettelsen av SEFO-ordningen er i hovedsak hentet fra Ot,prp. nr. 13 (1986-1987).

Riksadvokatens rundskriv 6. mars 1968 om klager over politifolks utførelse av tjenestehandlinger

I Riksadvokatens rundskriv bes politimesteren i behandlingen av klager over politifolks tjenestehandlinger å søke kontakt med vedkommende statsadvokat, som avgjør om klagen skal anses grunnløs eller om etterforskning skal igangsettes. Hvis det er nødvendig å etterforske forholdet nærmere, bør dette skje ved et annet politikammer. Statsadvokaten må også overveie om det er ønskelig å foreta rettslig avhør.

Rundskrivet innebærer at straffbare handlinger i tjenesten blir etterforsket av settepolitimester.

Det antas også å ha vært ordningen før dette rundskrivet kom. Hensynet til etterforskers habilitet antas å ha medført at det ikke har vært vurdert hensiktsmessig å forstå denne type etterforskning i eget distrikt.

Riksadvokatens foreløpige retningslinjer for behandling av saker om ulovlig maktbruk, brev av 24. april og 30. april 1981 til politimestrene og statsadvokatene

Her bestemmes at anmeldelse i saker om *ulovlig maktbruk* skal opptas av tjenestemann i overordnet stilling, at saken skal styres direkte av statsadvokaten og bruk av rettslig avhør vurderes.

Riksadvokaten framhever blant annet:

- Tjenestemenn skal underkastes samme behandling som enhver annen anmeldt eller mistenkt.
- Etterforskning foretas og påtalespørsmålet avgjøres av tjenestemenn med trening i etterforskning og erfaring i påtaleavgjørelser.

- Anmeldelse skal tas i mot av etterforsker i overordnet stilling. Anmeldelse tas i mot straks.
- Statsadvokaten i Eidsivating (en av to spesielt utpekte) skal straks få saken oversendt og styrer etter dette saken. Statsadvokaten plukker ut tjenestemenn som skal etterforske saken. Statsadvokaten skal selv opptre som aktor.
- Bruk av egenrapporter fra anmeldt og vitner bør søkes unngått.
- Avhør må foretas raskest mulig.
- Rettslige avhør bør brukes i stor utstrekning.

Politirolleutvalget avga 17. november 1984 en særlig utredning om etterforskning av polititjenestemenn som er anmeldt for rettstridig atferd i tjenesten

Utvalget drøftet her generelle prinsipper som burde legges til grunn ved utformingen av konkrete tiltak for etterforskning av den aktuelle type saker.

Politirolleutvalget baserte sine drøftelser på følgende prinsipper:

- Mest mulig *rettsikker* og *ensartet* behandling av dem som vil klage på politiets atferd.
- Mest mulig *rettsikker* behandling av politifolk som blir beskyldt for ulovlige handlinger.
- Høyest mulig grad av *faglig kompetanse* hos den som skal utføre etterforskningen.
- Størst mulig personellmessig eller *organisatorisk avstand* mellom etterforsker og anmeldt.
- Størst mulig grad av *uavhengighet* for den instansen som skal lede etterforskningen og avgjøre påtalespørsmålet.
- *Lekmannskontroll* med behandlingen eller resultatet og behandlingen av etterforskningen.

Departementet har i Ot. prp. nr. 13 (86-87) anført at det er vanskelig å være uenig i prinsippene, men at de må avveies mot hverandre. I tillegg framheves hensynet til effektivitet.

Politirolleutvalget, som mente at det var klart at riksadvokatens retningslinjer på en rekke punkter ikke ble fulgt, særlig i forhold til spørsmålet om påtalemessig styring fra statsadvokaten, presenterte tre ulike modeller for organiseringen av etterforskningen: 1) *Kommisjonsmodellen*. Sentral enhet med hele landet som virkeområde og som skulle behandle saker av mer alvorlig karakter. Tre til fem medlemmer med og uten faglig bakgrunn. 2) *Kriposmodellen*. Etterforskningen gjennomføres av Kripospersonell. 3) *Settepoliti- og settestatsadvokatmodellen*. Ved valg av en av de to siste, mente utvalget at det av hensyn til innsyn for allmennheten burde opprettes et uavhengig kontrollutvalg.

Regjeringens beslutning i juni 1985 og politivoldsakene i Bergen

Regjeringen Willoch besluttet i juni 1985 at etterforskningen mot polititjenestemenn som er anmeldt for rettstridig atferd skulle skje ved settepolitimester som er oppnevnt av statsadvokaten. Utkast til nye bestemmelser i påtaleinstruksen om kontrollutvalg for denne type saker ble 11. mars 1986 sendt ut på høring av departementet, men aldri iverksatt.

Forskerne Gunnar Nordhus og Edvard Vogt la i samarbeid med professor Anders Bratholm i 1986 fram en ny undersøkelse om politivoldsakene i Bergen. Undersøkelsen førte til at det ble satt søkelys på etterforskningen av anmeldelser mot politiet.

Stortingsrepresentant Kjellbjørg Lunde stilte 21. mai 1986 spørsmål til Justisministeren i stortingets spørretime om hva Justisministeren vil gjøre med påstander om mye politivold ved Bergen politikammer. Justisminister Bøsterud uttalte da blant annet at nåværende ordning der politiet så å si etterforsker seg selv ved anmeldelser av straffbare forhold, ikke er tilfredsstillende fra et rettsikkerhets-synspunkt. Justisministeren gikk derfor inn for at et uhildet organ burde settes inn allerede på etterforskningsstadiet.

Opprettelsen av SEFO-ordningen

Justisdepartementet ga ved brev av 9. oktober 1986 organisasjonene og riksadvokaten mulighet til å uttale seg om en kommisjonslignende modell.

Ut i fra en drøfting som knyttes opp mot prinsippene som ble framhevet i Politirulleutvalgets utredning fra november 1984, presenterte departementet sitt forslag om opprettelsen av særskilte etterforskningsorganer, SEFO-ordningen.

Hvert organ fikk tre medlemmer, en leder med høyesterettsdommers kompetanse, en advokat med erfaring fra straffesaker og en person med etterforskningsbakgrunn.

Etterforskningsorganene ble knyttet til statsadvokatembetene og skulle avgi innstilling til statsadvokatene i påtalespørsmålet. Formannen ble gitt mulighet til summarisk løsning av bagatellsaker.

Et punkt i departementets argumentasjon for SEFO var at det ble vurdert som en bedre løsning å innføre et nytt organ på etterforskningsstadiet, enn å få flere etterfølgende kontrollorganer.

Departementet argumenterte med at etterforskningsmodellen (SEFO) må antas å motvirke faren for redusert tillit til politi og påtalemyndighet som følge av mistanke om at etterforskningen i denne type saker ikke er god nok.

Ved lov av 12. juni 1987 fikk Kongen myndighet til å bestemme at etterforskningen skal ledes av et særskilt organ. Endringer i påtaleinstruksen kom i desember 1987 og fra januar 1988 var De særskilte etterforskningsorganene virksomme.

I Ot.prp. nr. 4 (94-95) foreslo Justisdepartementet visse endringer og presiseringer av SEFO-ordningen for Stortinget. Her ble det blant annet redegjort for alternative modeller.

Endringene som ble foreslått var følgende:

- Mulighet for økt bruk av henleggelse i mindre alvorlige tilfeller.
- Endret oppnevningsspraksis – minst et medlem skal være uten politibakgrunn.

- Etterforskning skal settes i verk uavhengig av om det er grunn til mistanke om straffbar handling når noen dør eller blir alvorlig skadet (undersøkelsessaker).
- Politihøgskolestudenter og reserver skal omfattes av ordningen.

En empirisk belysning av De særskilte etterforskningsorganene

Politihøgskolens FoU-avdeling ved cand.polit Gunnar Thomassen avga i 1999 en rapport med en empirisk belysning av det særskilte etterforskningsorgan. Rapporten ble utarbeidet på oppdrag fra Justisdepartementet i samarbeid med riksadvokaten.

Av innledningen til rapporten fremgår det at den vanligste kritikken mot SEFO i den offentlige debatten er at båndene til politiet er for tette og at dette kan medføre partisk etterforskning i favør av politiet. Thomassen tar i sin konklusjon også opp spørsmål som gjelder organets uavhengighet og peker særlig på tjenestemannsrollen som problematisk for SEFOs habilitet og troverdighet.

Rapporten viste for øvrig at ca. halvdel av anmeldelsene som inngis, avgjøres uten avhør eller andre etterforskingskritt. I noen tilfeller ble det også reist spørsmål til kvaliteten på den etterforskningen som er gjennomført.

En av Thomassens funn var at det ikke var noe i undersøkelsen som tydet på at antallet medlemmer i organet med politi- og påtalebakgrunn har betydning for andelen positive påtaleinnstillinger.

SEFO - arbeidsgruppen - Rønnebergutvalget

I samråd med Justisdepartementet, besluttet riksadvokaten den 6. september 2001 å nedsette en arbeidsgruppe til å undersøke blant annet kvaliteten ved SEFOs behandling og etterforskning av anmeldelser mot ansatte i politi- og påtalemyndighet. Leder for utvalget var lagmann Anne Lise Rønneberg.

Thomassens rapport og informasjonen om at et høyt antall saker avgjøres uten avhør eller andre etterforskingskritt ble vist til i mandatet for arbeidsgruppen. Det ble også vist til at Europarådets torturovervåkningskomite i 2000 hadde stilt spørsmål ved at

personer som anmelder eller henvender seg til SEFO ikke har en ubetinget rett til å forklare seg for etterforskningsorganet. Arbeidsgruppen ble bedt om å foreta en systematisk undersøkelse av saker som behandles av SEFO. I mandatet ble det også uttalt at allmennhetens tillitt til enkeltavgjørelse og SEFO-ordningen som sådan, er avhengig av at anmeldelser følges aktivt opp og undergis grundig behandling. Riksadvokaten uttalte ved oppnevningen av utvalget at «den generelle organiseringen av etterforskningen av saker mot tjenestemenn i politiet og påtalemyndigheten ikke skal vurderes.»

Rønnebergutvalget la fram sin rapport 20. desember 2001. Rønnebergutvalget gikk igjennom 463 saker og fant at etterforskningen var bra i 65 % av sakene, i vel 30 % ble den vurdert som middels og i 4-5 % av saken som dårlig. Det ble innstilt på positiv påtaleavgjørelse i 5,8 % av sakene. Det ble reagert med positivt påtalevedtak i 4,1 % av sakene. 95,9 % ble henlagt. Rønnebergutvalget fremmet en rekke forslag med sikte på å styrke publikums tillitt til ordningen:

- Fornærmede skal innkalles til avhør i alle saker.
- Mistenkte skal innkalles til avhør i alle saker som etterforskes.
- SEFOs innstilling skal begrunnes.
- SEFOs innstilling skal kunne offentliggjøres etter at påtaleavgjørelsen er tatt.
- Statsadvokatens påtalekompetanse overføres til SEFO.
- Det må tilrettelegges bedre for direktehenvendelser til SEFO fra publikum.
- Riksadvokaten utarbeider mål for saksbehandlingstiden mm.
- Det bør besluttes karantene tid på minst 5 år for advokat og dommermedlemmer.

I tillegg ble det foreslått opplæringsprogram, fast sekretæriat, vaktordning, utvidelse av antall organer eller medlemmer.

Rønnebergutvalget foreslo også opprettet et eget klage- og tilsynsorgan til behandling av saker som gjelder kritikkverdige forhold. Gjennomgangen av saken viste at en del av SEFO-anmeldelsene ikke hører hjemme i straffesakssporet. Antallet ble løslig anslått til ca. 30 %.

Rønnebergutvalgets forslag ble sendt på høring og fikk blandede reaksjoner. Høringen gjaldt særlig spørsmålet om overføring av påtalekompetanse til SEFO. I høringen uttaler politiets fellesforbund at man ikke vil støtte overføring av påtalekompetanse fra statsadvokat til dagens SEFO. Det ville i følge Fellesforbundet gi for tette bånd mellom etterforsker og den som skal foreta avgjørelsen og frykt for forskjellsbehandling i forhold til vanlige borgere.

Fellesforbundet mente imidlertid at saken ville stille seg annerledes ved en ny organisering hvor ordningen sentraliseres. Påtalekompetanse kunne da tildeles et landsomfattende særorgan, under forutsetning at etterforskning og påtale ble separate enheter innenfor organet.

Etter høringsrunden konkluderte departementet med at det var en overvekt av hensyn som talte for overføring av påtalekompetansen. På bakgrunn av høringsrunden så departementet det videre slik at det var behov for å endre øvrige deler av ordningen, da dagens ordning ikke syntes å ha tilstrekkelig kapasitet til å overta påtalekompetansen.

Den videre historien er av nyere dato.

Ot.prp. nr. 96 (2002-2003) og opprettelsen av Spesialenheten for politisaker

Regjeringen fremmet ved Ot. prp. nr. 96 (2002-2003) forslag om endringer i straffeprosessloven § 59 a og § 67 om organiseringen av den strafferettslige kontrollen av politiets og påtalemyndighetens tjenesteutøvelse.

I proposisjonen drøftes tre ulike modeller: 1) utvidelse av dagens ordning med sentralenheten for SEFO, 2) sentralt landsdekkende organ, 3) sentralt organ organisert i avdelinger etter geografisk prinsipp.

For å gjøre historien kort, kan det her raskt sies at svaret ble Spesialenheten for politisaker som i dag er organisert med sentral ledelse, Sjefen for Spesialenheten, og 5 regionale etterforskningsavdelinger. Etterforskningen utføres av etterforskningsavdelingene, som avgir innstilling til Sjefen for Spesialenheten.

Ved opprettelsen av ordningen er det understreket at det skal være distanse mellom etterforskningsnivået og påtalenivået. Sjefen for Spesialenheten skal ikke delta i

etterforskningsarbeidet, men treffer sine beslutninger med grunnlag i innstillinger. Det tilligger allikevel sjefen å treffe beslutning om iverksetting av etterforskning. I likhet med i SEFO-ordningen er det lagt stor vekt på rettsikkerhet og betydningen av juridisk kompetanse. I tillegg til sjef skal regionleder/ etterforskningsleder også ha juridisk embetseksamen.

Spesialenheten har i dag ni fast tilsatte etterforskere. Regionleder Øst-Norge er i fast stilling, mens øvrige regionledere er advokater på verv. De har ved siden av oppgaver for enheten alminnelig advokatpraksis. Til ordningen er det i tillegg til dette knyttet ytterligere 18 personer på verv (17 advokater og en psykolog). Antallet personer på verv er blant annet valgt ut i fra hensynet til å få en god geografisk spredning og mulighet for rask oppgaveløsning i de ulike deler av landet.

Mange av de prinsippene som ble lagt til grunn ved Politirulleutvalgets drøftelser i 1984, og som begrunnet opprettelsen av SEFO-ordningen fra 1987, går igjen i argumentasjonen for opprettelsen av Spesialenheten. Justisdepartementet har i Ot.prp. 96 (2002-2003) under redegjørelsen for proposisjonens hovedinnhold blant annet pekt på hensynet til en mer rettssikker og ensartet behandling, høy faglig kompetanse, uavhengighet, organisatorisk avstand, økt publikumstilgjengelighet og bedre informasjonsformidling.

Det vises i proposisjonen ellers til at SEFO-ordningen har vært kritisert fra ulike hold og at departementet har funnet det nødvendig med mer gjennomgripende endringer for å sikre allmennhetens tillit at etterforskning og påtalevedtak skjer på en mest mulig uhildet og uavhengig måte.

Med henvisning til arbeidsgruppens vurdering av at 30 % av sakene til SEFO ikke hører hjemme i straffesakssporet, men er klager over kritikkverdige – ikke straffbare forhold, tas det i proposisjonen til orde for opprettelse av et klageorgan for behandling av klager mot politiet. Spørsmålet er fortsatt under utredning. Det synes i øyeblikket (august 2005) imidlertid ikke å ligge an til et eget klageorgan, men en formalisert ordning som baseres på politimesterens arbeidsgiveransvar og med adgang til å klage til Politidirektoratet.

Status i arbeidet med dette spørsmålet er kort omtalt i revidert nasjonalbudsjett (RNB 2005).

Spesialenheten har i sin uttalelse til et høringsbrev fra departementet våren 2005 gitt støtte til en ordning som baseres på arbeidsgiveransvaret.

Erfaringer med Spesialenheten for politisaker

Ved oppstart i januar 2005 var grovt sett bare lokaler, IKT-utstyr og et antall motiverte ansatte på plass. Rutiner og kompetanse på de ulike spørsmål utvikles parallelt med oppgaveløsningen. Rekruttering av etterforskere til flere av regionen har først skjedd i løpet av våren og med oppstart mai – august. Det vil derfor fortsatt ta noe tid før Spesialenheten er en fullt ut etablert og profesjonalisert organisasjon.

Første halvår har gitt oss mange verdifulle erfaringer. Vi har hatt flere saker med stor mediainteresse og har høstet nyttige erfaringer. Vi har lagt stor vekt på å synliggjøre ordningen i politiet og har hatt møter med snart alle politidistrikter og særorganer. Vi opplever at mottakelsen blant ansatte i politi og påtalemyndighet har vært positiv.

Det vil fortsatt ta tid før vi kan nå de mål som bør gjelde for saksbehandlingstiden. Når det gjelder antall saker inn til enheten, ser det foreløpig ut som om antallet vil ligge omtrent på samme nivå, kanskje noe høyere enn for SEFO. SEFO hadde ca. 600 saker i året.

Vi er klar over at Spesialenheten – i likhet med SEFO må regne med kritikk for sitt arbeid, blant annet for et stort antall henleggelse. Det ligger ikke an til at henleggelsesprosenten skal bli særlig annerledes enn for SEFO. Et høyere antall «*positive påtaleavgjørelser*» kan heller ikke gjøres til et mål. Påtaleavgjørelsene må treffes med grunnlag i etterforskningen og i tråd med alminnelig påtalepraksis.

Spesialenheten velger i likhet med SEFO å iverksette etterforskning i en stor andel av sakene. Dette er i tråd med de føringer som følger av forarbeidene til ordningen.

Et spørsmål som ofte blir stilt til enheten er: Hva er nytt i forhold til SEFO? Mitt foreløpige svar på det er at vi har fordelene med å ha en fast organisering, med mange personer i fast stilling. Det gir oss helt andre muligheter i forhold tydelighet og fordypning både i det administrative og det faglige arbeidet. Den faste bemanningen gir oss også bedre forutsetninger for å utføre taktisk etterforsknings-

arbeid. Spesialenheten mottar allerede daglig en rekke henvendelser fra anmeldere, øvrig publikum og annen offentlig virksomhet. Jeg tror derfor det er grunnlag for å si at vi allerede har blitt synlige, også utenfor politiet.

Lederen av Politiets Fellesforbund viste ved åpningen av Spesialenheten til faren for misbruk av ordningen, typisk i form av motanmeldelser fra kriminelle i den hensikt å skade eller trenere politiets arbeid. Dette er spørsmål jeg mener vi har nødvendig bevissthet i forhold til.

Godt politiarbeid handler om faglig dyktighet og evne til kommunikasjon. Mange av de sakene som kommer til behandling ved Spesialenheten skyldes eller har oppstått som følge av brist i kommunikasjonen mellom politiet og publikum. Derfor er det hyggelig å registrere at Politihøgskolen i sin forskning vier kommunikasjon stor oppmerksomhet. Vårt ønske er at Spesialenheten i likhet med politiet skal kunne dra nytte av det arbeidet som gjøres ved skolen. For Spesialenheten er det helt nødvendig å holde tritt med den faglige utviklingen som finner sted i politiet og vi føler at vi allerede har en god og fornuftig relasjon til skolen.

Rettsikkerhet og annen sikkerhet og hvorfor voktere bør voktes

Stein Ørnhoi

Lund-kommisjonen var enestående. Når historien om det norske demokratiet skal skrives, bør den opprydding som denne kommisjonen bidro til, få en stor plass. Det var stort og modig gjort av Stortinget at kommisjonen ble oppnevnt og at den fikk den sammensetning og det mandat som den fikk. Tusenvis av norske familier trives i dag bedre med sitt norske statsborgerskap enn hva vi/de gjorde før kommisjonen avga sin innstilling. Ingen andre land i hele verden har gjort tilsvarende. Bare Canada har gjort noe som likner. I dag mottar EOS-utvalget besøk fra mange land. De kommer for å se og lære av det som vi har gjort på kontrollområdet her landet.

Gode samfunn er gode fordi de gir borgerne trygghet. At et godt samfunn skal gi økonomisk og sosial trygghet, er åpenbart for de fleste. Men det å føle trygghet for det timelige for deg og dine, for dagen i dag og for dagene som kommer, er ikke nok. Det å være sikret materielt hjelper lite når den fysiske sikkerhet i et samfunn svikter.

Hvis den allmenne samfunnssikkerhet svikter, skaper det fundamental utrygghet. Forsvar og politi deler ansvaret for at det ikke skal skje. I tillegg kommer så det helt åpenbare; den individuelle fysiske sikkerhet. Vi skal kunne gå trygt på gata, kjøre trygt i egen bil, sove uten angst for innbrudd – kort sagt den trygghet og sikkerhet som alle forventer at politiet skal gi i et godt samfunn. Alt dette er banalt og selvfølgelig. Alle gir i prinsippet sin tilslutning til en slik forståelse av trygghet og sikkerhet.

Men hva med rettsikkerheten? Har den noe med trygghet å gjøre? Rettsikkerhet er domstolenes ansvar, vil mange si, og dermed vil alt for mange mene at alt er sagt. Med fare for å bli litt for privat har jeg derfor lyst til å fortelle historien om hvordan jeg lærte hva rettsikkerhet betyr for følelsen av fundamental trygghet.

Det var oppunder jul i 1949. Jeg var 14 år gammel. Far min var lokomotivfyrbøter i Trondheim og hadde sin arbeidsplass knyttet til *lokomotivstallene* og jernbaneverkstedet i Marienborg. Han var organisert i Lokomotivmannsforbundet, men aldri medlem av noe parti. Som svært mange andre var han det man kunne kalle radikal og uten motvilje mot NKP. Men på alle valgdager var det Gerhardsen som fikk familiens stemmer.

Kommunistpartiet stod sterkt i Marienborg. Jernbaneverkstedet hadde vært et sterkt anti-fascistisk miljø under krigen. Det visste Overvåkingspolitiet, noe Lundkommisjonen også har dokumentert. I Trondheim utga NKP en enkel ukeavis som hette Enhet. Den ble solgt i Marienborg. Far min brukte å kjøpe den selv om vår faste avis var Arbeideravisa. En dag kom far min hjem med julenummeret av Enhet. Det var forresten ikke så mye jul i og rundt gamle NKP. Der handlet det mer om nyttår. I dette nyttårsnummeret var det lange lister med navn på folk som hilste arbeidskamerater godt nytt år. Avisa styrket sin økonomi ved at de som betalte 5 kroner fikk navnet sitt i avisa. Far min kom glad og fornøyd hjem og viste oss at navnet hans stod i avisa.

Men da skjedde det som gjør at jeg alltid vil huske denne lille og ubetydelige saken. Min mor ble først engstelig, så rasende og deretter gråt hun. Det hun sa var i kortform følgende: «Skjønner du ikke at politiet vil passe på oss når du setter navnet ditt i en kommunistavis. Tenker du ikke på at ungene skal ha utdanning og arbeid.»

Min mor lever fortsatt. I hele sitt liv har hun vært en dame av få tårer. Selv husker jeg bare den ene gangen om en ser bort fra de tårer vi alle feller når noen av våre nærmeste når endestasjonen.

Om hennes angst kan en naturligvis si at den var overdreven. Det har gått både henne og hennes etterkommere vel. Men det er ikke poenget. Poenget er at hun var redd. Hun følte ikke at samfunnet der og da ga henne den trygghet som rettsstaten skal garantere. For far min var det greit. Han var en del av arbeiderkollektivet i Marienborg og følte trygghet ved det. Men for de mange som var alene med sine bekymringer, var usikkerheten og følelsen av manglende rettssikkerhet i forhold til politi og overvåking svært dramatisk.

Nesten 50 år etter Enhets nyttårsnummer bekreftet Lund-kommisjonen at min mors engstelse ikke var helt uten grunn. At 14-åringen fra 1949 femti år i ettertid hadde tilgang til politiets arkiver og fikk se igjen navnelistene fra den samme avisen, er i denne sammenhengen bare en historisk underfundighet.

En tidligere kvinnelig norsk statsminister har sagt at det er ingen grunn til å engste seg for overvåking hvis en har god samvittighet. Det var ikke spesielt klokt sagt. Det vitner sant å si om mangel på forståelse for den trygghet som rettsstaten skal gi. Angsten for at «noen» ser og hører, at noen kontrollerer, skaper angst og usikkerhet og reduserer folks vilje til å tale og tenke fritt.

Før jeg går videre, minner jeg gjerne om at et *for* effektivt politi veldig fort kan påføre samfunnet mer angst enn trygghet. Det aner meg at det i deler av politikorpset er en nesten ensidig fokus på å gi borgerne fysisk sikkerhet. Men prisen for fysisk sikkerhet kan bli for høy. For politiet skal også være en garanti for rettssikkerheten i samfunnet. Ikke alene, men også politiet har ansvar. Hvis kravet om et stadig mer effektivt politi ikke avveies mot kravet til rettssikkerhet, kan en fort ende i en situasjon hvor det aktuelle barnet forsvinner ut med badevannet.

Og nå nærmer jeg meg dagens tema. Nemlig hvem skal vokte vokterne? Eller hva gjør vi for at det ikke skal skje igjen? Og ikke minst hva har Norge allerede gjort?

Parallelt med Lund-kommisjonen ble spørsmålet om en ny og mer effektiv kontrollordning av de hemmelige tjenestene utredet. Samtidig med at Lund-kommisjonen avga sin innstilling ble det oppnevnt en permanent kontrollkommisjon, Kontrollutvalget for etterretning, overvåking og sikkerhet – EOS-utvalget. Og det var Stortinget som oppnevnte. I vår forfatning er Stortinget ikke bare den lovgivende og bevilgende myndighet. Det er også den kontrollerende. Det kontrollerer blant annet gjennom Riksrevisjonen og nå også gjennom EOS-utvalget.

Da det nye kontrollregimet ble etablert, skjedde det gjennom en egen lov av 3. feb. nr. 7, 1995. Loven fastslår at EOS-utvalget skal være Stortingets kontrollorgan. Det oppnevner også utvalgets 7 medlemmer. Og det oppnevnte utvalget rapporterer tilbake til Stortinget. I medhold av loven har også Stortinget gitt en detaljert instruks for utvalgets arbeid.

Loven gjør det klart at kontrollen skal gjelde overvåking og etterretning som virksomhet og ikke bare de etablerte etater eller organisasjoner. Derfor er lov og instruks gitt med sikte på kontroll med alt samfunnet driver med av etterretning, overvåking og sikkerhetstjeneste. EOS-utvalgets mandat er derfor i prinsippet ikke begrenset til Politiets sikkerhetstjeneste (PST), Forsvarets E- og S- tjenester eller Nasjonal Sikkerhetsmyndighet (NSM). Utvalget skal i følge loven «kontrollere etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste som utføres av den offentlige forvaltning eller under styring av eller på oppdrag fra denne.» (§ 1, 1. ledd).

Og utvalgets oppgave er todelt slik det er definert i loven §2. Det skal naturligvis «klarlegge om og forbygge at det øves urett mot noen.» Men også «påse at virksomheten holdes innen rammen av lov, administrative eller militære direktiver og ulovfestet rett.» Med andre ord et omfattende mandat. Men like viktig som det lovfestede mandatet er det som er sagt i forarbeidene om utvalgets sammensetning. Utvalget skal være bredt sammensatt både faglig og politisk. Den brede sammensetningen vil derfor sammen med ordlyden i lov og instruks bidra til å gi EOS-utvalget legitimitet i hele samfunnet.

Hvorfor må vokterne voktes? Slett ikke fordi voktere er av et dårligere slag enn alle oss andre. Men lukkede systemer gjør blind. Vurderinger og egne standpunkter blir lett sannheter i systemer som ikke daglig konfronteres med motforestillinger. Derfor er EOS-utvalgets erfaring etter å ha virket i snart 10 år, at eksistensen av utvalget i seg selv bidrar til at det norske samfunnet i dag føler at de hemmelige tjenestene produserer trygghet. Angsten for vilkårlighet fra samfunnets hemmelige tjenester er nesten borte sammenliknet med situasjonen før Lund-kommisjon og opprettelse av EOS-utvalget.

Noen vil forklare den nye situasjonen med en forandret internasjonal situasjon. Men så enkelt er det ikke. I en del vestlige land er i dag «jakten på terrorister» så intens at det fullt ut kan sammenliknes med den kalde krigens jakt på «venstre-avvikere».

Utvalget rapporterer til Stortinget en gang i året ved å avgi en melding. Meldingen skal være ugradert. I særlige tilfelle kan en avgi særskilt melding til Stortinget. Furre-saken ble utløst av en slik særskilt melding. Mange likte dårlig det som da

skjedde. Noen med ansvar ble rammet hardt. Men i ettertid er det lett å se at denne saken har bidratt til større troverdighet for oss som er satt til å vokte vokterne.

Ellers er det min og jeg tror hele det stortingsoppnevnte utvalgets erfaring, at det er i løpende dialog med tjenestene at vi gjør vår viktigste gjerning. Avsløringer er det etter hvert lite av i våre meldinger til Stortinget.

Rent konkret handler arbeidet vårt svært mye om å sikre likebehandling og godt skjønn når det gjelder sikkerhetsklarering av personer. Dårlig skjønn og usaklighet skal for eksempel ikke hindre at folk blir tilsatt i stillinger. Titusenvis av stillinger her i samfunnet krever sikkerhetsklaring. Blir en person nektet den, blir en også nektet stillingen.

Jeg har også inntrykk av at tjenestene – det gjelder PST, E-tjenesten og NSM – i stor grad har sett at de selv har nytte av dialog med utvalget. I begynnelsen var det anspent. Dette var noe nytt. Lund-kommisjonen hadde skremt mange. Men etter hvert har det blitt en stimulerende dialog.

EOS-utvalget skal i følge loven §2, siste ledd ikke instruere de kontrollerte organer. Og organene kan heller ikke bruke utvalget til konsultasjoner. Kontrollene skal skje i etterhånd. Utvalgets vokterrolle skal ikke forkludre det forvaltningsmessige eller politiske ansvaret som tjenestene er underlagt. Det er derfor en utfordring for EOS-utvalget å hindre at vi blir forstått som å ha godkjent operasjoner. Vi skal bare påpeke eventuelle brudd i ettertid og så i særlige tilfelle rapportere dem til Stortinget.

Oppsummert kan en derfor si: Norge har et kontrollsystem for de hemmelige tjenestene som er enestående også i internasjonal sammenheng. Dette har bidratt til at alle deler av samfunnet i dag i større grad enn tidligere føler trygghet i forhold til denne formen for vanskelig, men nødvendig offentlig virksomhet. Mye av angsten er borte. Det er antakelig slik at til sjuende og sist er det vokterne som tjener på at de voktes. Og ikke minst har hele samfunnet vunnet på den ordening som er etablert.

4

Rettspsykologi og etterforskning

Det psykologiske fagfeltet gir et viktig bidrag til politiets etterforskningsarbeid. Rettspsykologien som akademisk disiplin fokuserer på atferdsvitenskapelige temaer som er spesielt relevante for å forstå aktørene på den juridiske arenaen og deres handlinger. Docent Pär Anders Granhag presenterer rettspsykologien i sitt innlegg. Han redegjør for historiske linjer, viser hvor rettspsykologien står i dag og peker på framtidige retninger for faget.

Avhør som metode i politiets etterforskning er et av mange temaer i rettspsykologisk forskning. Stipendiat Trond Myklebust redegjør for sin pågående doktorgradsstudie der det fokuseres på avhøret, nærmere bestemt dommeravhør. I artikkelens første del gir han en historisk oversikt over utviklingen av lovverket, samt en beskrivelse av dagens forskrift om dommeravhør. I artikkelens andre halvdel presenteres en kartlegging av dommeravhør i Norge.

Rettspsykologi i polisutredningar: Igår - Idag - Imorgon

Pär Anders Granhag

Jag har tre övergripande mål med föreliggande kapitel; (1) att precisera ett antal skäl till varför det är viktigt att poliser och rättspsykologer samarbetar, (2) att identifiera några av de anledningar som förklarar varför detta samarbete inte kommit så långt som det borde, samt (3) att föreslå ett antal framtida åtgärder som kan bidra till att samarbetet mellan polis och rättspsykologer utvecklas i rätt riktning.

Min ambition är inte att rada upp rättspsykologiska forskningsresultat som är av värde för de som arbetar inom rättsväsendet. Detta inte för att det inte finns sådana forskningsresultat – det finns massor, men för att detta skulle vara ett helt annat kapitel, för ett helt annat sammanhang.

Kapitlet har sin huvudsakliga grund i mina egna erfarenheter som forskare i rättspsykologi samt som utbildare av kriminalpoliser, barnutredare och säkerhetspoliser. Men de tankar och reflektioner som uttrycks i kapitlet bygger också på de mer informella samtal jag fört med andra rättspsykologiska forskare, med enskilda kriminalpoliser, samt med utbildningsansvariga inom polisväsendet.

Vad är rättspsykologi?

Som plattform för kapitlet kan det vara värdefullt att säga något mer allmänt om disciplinen *rättspsykologi*. Inte minst därför att den ofta blandas ihop med rättspsykiatri (som är en medicinsk disciplin där man bland annat intresserar sig för psykiskt störda lagöverträdare, utredning och behandling av brottslingar samt riskbedömningar) och *kriminologi* (som generellt sett är klart mindre individorienterad än vad rättspsykologin är, och där man bland annat spårar utvecklingsmönster kring lagars tillkomst och överträdelse, samt social reaktioner på brott).

Att bedriva rättspsykologisk forskning innebär att man utifrån ett beteendevetenskapligt perspektiv studerar den rättsliga arenans aktörer; där dessa aktörer kan vara gärningsmän, brottsoffer, vittnen, poliser, domare etc. Ett annat sätt att ringa in rättspsykologin är att säga att det är den disciplin där man placerar in psykologisk kunskap i rättsliga sammanhang. Rättspsykologin är således ett exempel på tillämpad psykologi, där målsättningen är att forskningsresultaten skall kunna omsättas och användas praktiskt. Det är möjligt att urskilja två grundläggande spår inom den rättspsykologiska forskningen; ett *deskriptivt* (beskrivande) och ett *normativt* (rekommenderande) spår. Det deskriptiva spåret har som målsättning att – via vetenskaplig metodik – ta reda på hur saker och ting förhåller sig (t ex bestämma kvaliteten på vittnesförhör, studera vilken typ av frågor som ställs respektive inte ställs, eller vilka uppfattningar poliser och domare har i olika rättspsykologiska frågor). Det normativa spåret har som målsättning att ta fram kunskap som kan omsättas i rättsliga sammanhang (t ex att utveckla minnesunderlättande tekniker att använda vid vittnesförhör samt metoder för att bestämma tillförlitligheten i barns vittnesmål). Rättspsykologin rymmer ett stort antal delområden, t ex vittnespsykologi (tillika rättspsykologins största delområde), lögnens psykologi (dvs bedömningar av tillförlitlighet och trovärdighet), barns vittnesmål, intervju- och förhörs metodik, juridiskt beslutsfattande, gärningsmannaprofilering och falska bekännelser.

Något om rättspsykologins historia

Ett av de teman som gäller för den här samlingsvolymen är *tradition* och jag skall därför ge kapitlet en historisk anstrykning. Detta genom att göra några valda nedslag i den rättspsykologiska historien. Låt mig börja med att klargöra att rättspsykologin har en lång och intressant historia, något som alltför sällan uppmärksammas. För att göra det någorlunda enkelt för sig så kan man dela upp rättspsykologins historia i två olika tidsperioder: den första perioden sträcker sig från 1800-talets slut till ungefär 1940, och den andra perioden sträcker sig från 1970-talets början fram till dags datum.

Period 1 (1800-talets slut – cirka 1940). Internationellt sett finns flera rättspsykologiska portalfigurer och nedan uppmärksammar jag endast ett axplock av dessa (för

mer fullständiga redogörelser för den rättspsykologiska historien, se bland annat Bartol & Bartol 1999; Sporer, 1982). Den italienske psykiatrikern Lombroso kan med fog sägas tillhöra en av de verkliga pionjerna. Redan 1874 publicerade han boken *L'uomo Delinquente*, som bland annat behandlade frågan om kopplingen mellan en persons utseendemässiga karaktäristika och hans benägenhet att begå brott. Enligt Lombroso utmärktes brottslingar bland annat av att de hade ett kraftigt käkparti, låg panna och extra kraftig hårväxt. I dag ter sig Lombrosos tankegångar synnerligen bisarra och kan endast tillskrivas historiskt intresse. Hans Gross, kriminolog från Prag, var en annan tidig portalfigur. År 1898 publicerade han verket *Kriminal-Psychologie* 1898, och detta är en text som faktiskt kan läsas med behållning idag, ett drygt sekel senare. Den franske psykologen Alfred Binet gav ut boken *La Suggestibilité* (1900), och som titeln avslöjar funderade Binet kring vittnens känslighet för påverkan och han uppmanade dessutom till att inrätta en ny vetenskapsdisciplin för studiet av faktorer som påverkar vittnesutsagors tillförlitlighet.

Det största namnet i den rättspsykologiska historien är dock Hugo Münsterberg (Granhag, 1993). Han doktorerade i Leipzig (Tyskland) och startade sedan en mycket framgångsrik karriär vid Harvard universitetet i USA. Münsterberg arbetade hårt för att föra fram den tillämpade psykologin och hans engagemang i några stora uppmärksammade brottmål kom att bidra positivt i hans strävan. Münsterberg var en flitig författare, och 1908 samlade han ihop ett urval av alla sina rättspsykologiska artiklar i en volym som han gav titeln *On the witness stand*. I boken behandlas bland annat olika påverkansfaktorer som vittnen kan råka ut för, hur man med hjälp av olika test och tekniker kan hålla isär skyldiga och oskyldiga, värdet av hypnos i rättsliga sammanhang samt vad som kan ligga bakom falska bekännelser. I sammanhanget kan också nämnas att psykologiprofessorn Harold Burt 1931 gav ut boken *Legal Psychology*. Ett annat av verkliga pionjerna var tysken William Stern som gav ut flera arbeten kring sekelskiften som alla bidrog positivt till rättspsykologins framväxt. Stern startade redan 1903 den vetenskapliga tidskriften *Beiträge zur Psychologie der Aussage* («Bidrag till utsagepsykologin»), och några år därpå publicerade han (tillsammans med sin fru Clara) en mycket intressant bok med fokus på barns vittnesmål och lögn, *Erinnerung, aussage und lüge in der ersten kindheit* (1909). Makarna Sterns bok finns sedan 1999 i en engelsk översättning, *Recollection, testimony, and lying in early childhood*.

Hur såg det då ut i Sverige och Norge vad gällde den allra tidigaste rättspsykologin? En av de främsta svenska pionjärerna var Uppsalapsykologen Sydney Alrutz. Han publicerade flera arbeten med vittnespsykologisk relevans i den egna tidskriften *Psyke*, och så tidigt som 1912 publicerades föredraget *Vittnespsykologi och Vittnesmål* som Alrutz givit på uppdrag av Sveriges Advokatsamfund. I föredraget skissar Alrutz på många av de problem som kommit att engagera moderna vittnespsykologer. Det är ingen överdrift att påstå att Alrutz hade en mycket god känsla för vad som skulle komma att bli den framtida rätts- och vittnespsykologins centralproblem (Granhag, 2001). En annan av de allra tidigaste rättspsykologiska forskarna i Sverige är Andreas Bjerre som skrev flera högst originella arbeten. Redan 1907 publicerade han *Kriminalpsykologiska studier: Bidrag till tjuvnadsbrottens psykologi* som baserades på intervjuer med fångar på Långholmen i Stockholm. Hans riktigt stora verk kom 1925 och bar titeln *Bidrag till mordets psykologi*. I arbetet, som översatts till både tyska och engelska, utvecklar Andreas Bjerre sin syn på kriminalpsykologin och hans empiriska underlag utgörs av djupintervjuer med morddömda interner. Också juristen Arvid Wachtmeister var tidigt ute med funderingar kring vittnespsykologi och värdet av barns vittnesmål. Han gav ut flera böcker på dessa teman, bland annat *Vad är sanning? Vittnespsykologiens grunddrag* (1933) och *För ung för att tala sanning?* (1943).

En av förgrundsfigurerna för den moderna psykologin i Norge var Anathon Aall som var professor i filosofi i Kristiania (Teigen, 2004). Ett av Aalls många intresseområden var just minnespsykologi, och därigenom kan han sägas ha banat väg för kommande tillämpningar av detta område. I Norge fanns också personer som var tidigt ute med att skriva vittnespsykologiskt inspirerade arbeten. Ett exempel på detta är juristen Kjerschow som 1931 gav ut boken *Hvilken tillit kan man ha til de menneskelige utsagn?* Dessutom var det så att den berömde psykologiprofessorn Harald Schelderup uppmärksammade vittnespsykologiska problem under 1930-talet. För en bra redogörelse av vittnespsykologins framväxt i Norge hänvisas till Magnussen (2004).

Period 2 (ca. 1970 – dags datum). Den moderna rätts- och vittnespsykologin kan dateras till cirka 1970. Detta även om gavs ut en del intressant verk under 1950- och 1960-talet. Ett par exempel på verk vilka plöjde terräng för den moderna rätts- och vittnespsykologin är *Personal descriptions* som gavs ut av Allen redan 1950 i

Storbritannien och *The practical psychology of police interrogation* som gas ut av McDonald 1963 i USA. Även om jag väljer att datera den moderna rättspsykologin till cirka 1970 så höll R. C. L. Haward redan 1953 en föreläsning i Storbritannien på temat *Forensic Psychology* (och 1980 gav han ut en bok med samma titel). Några andra av de absolut tidigaste namnen i Storbritannien var Graham Davies, Ray Bull och Brian Clifford som alla skrev flera arbeten med vittnespsykologisk bäring. Ett resultat av detta tidiga engagemang i vittnespsykologi var att Ray Bull och Brian Clifford 1978 gav ut boken *The Psychology of person identification*.

Om vi håller oss kvar i Europa så är det värt att nämna något om utvecklingen i Tyskland. Två viktiga föregångare till den moderna rätts- och vittnespsykologin var Udo Undeutsch och Friedrich Arntzen. Undeutsch var en föregångare till den moderna utsageanalysen och tog bland annat fram ett textanalytiskt instrument för att analysera barns utsagor. Under 50- och 60-talet skrev Undeutsch flera vetenskapliga arbeten på temat utsagepsykologi. Även Arntzen var tidigt ute med att fundera över utsageanalys och gav 1970 ut boken *Psychologie der Zeugenaussage*. I Nordamerika så gav visserligen Hans Toch ut boken *Legal and criminal psychology* redan 1964, men det dröjde till mot mitten av 70-talet innan utveckling tog ordentlig fart. Daniel Yarmey gav 1979 ut boken *The psychology of eyewitness testimony*, och samma år gav Elizabeth Loftus ut sin redan klassiska bok *Eye witness testimony*. Speciellt den senare boken gav vittnespsykologin en ordentlig knuff framåt. Det är i sammanhanget också på sin plats att nämna att USA var först ut med att etablera ämnet *Polispsykologi* (Kurke & Scrivner, 1995). För en aktuell bok i detta ämne se Christianson och Granhag (2004).

Man kan naturligtvis ställa sig tveksam till att jämföra den nordiska utvecklingen med utvecklingen i t ex Storbritannien och USA, därför kan det vara intressant att titta på utvecklingen hos ett (i flera avseenden) mer jämbördigt land som Holland. Det behövs dock inga ingående studier för att inse att vi halkade efter ordentligt redan i starten, och sedan dess bara blivit mer och mer distanserade. Redan 1975 utnämndes den nederländske forskaren Hans Crombag till professor i «Psychology and Law» (vid universitetet i Antwerpen). Under de trettio år som gått sedan dess har det inrättats professorer i rättspsykologi vid flera nederländska universitet (van Koppen & Roos, 2000). Namn som Peter van Koppen, Dick Hessing, Willem

Wagenaar och Harald Merckelbach har därmed getts möjlighet att göra Nederländsk rättspsykologi världsberömd.

I Sverige fanns en färgstark representant i form av Valdemar Fellenius, som redan under slutet av 30-talet undervisade i minnes- och vittnespsykologi på Statens Polisskola i Stockholm. Fellenius publicerade flera intressanta vittnespsykologiska arbeten, t ex *Vittnesutsagans psykologi* (1952). Det verkligt stora namnet under perioden 1950 till 1980 var dock Arne Trankell som under en stor del av karriär var verksam vid Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet. Trankells verkligt stora insats var att utveckla ett vittnespsykologiskt analysverktyg, den formella strukturanalysen. Trankell gav ut flera vittnespsykologiska böcker och artiklar, bland annat *Vittnespsykologins arbetsmetoder* (1963). Noterbart är också att Arne Trankell ansvarade för en av de allra första internationella konferenserna inom rättspsykologi som hölls i Stockholm 1981 (Granhag & Strömwall, 2004). Konferensen i Stockholm följdes upp med samlingsvolymen *Reconstructing the past: The role of psychologists in criminal trials* (1982), för vilken Trankell var redaktör. Vad gäller den norska utvecklingen under samma period så uppmärksammar Magnussen (2004) hur universitetslektorn Roar Svalheim 1960 höll en föreläsningsserie kring vittnespsykologi för juridikstuderande vid Oslo universitet. Men Magnussen noterar också att Svalheims insats är att betrakta som ett undantag. Kort sagt, vad gällde rätts- och vittnespsykologi i Norge så stod det mesta still fram till millennieskiftet.

För det aktuella sammanhanget nöjer jag mig med att lyfta fram tre slutsatser från ovan historiska redovisning. För det första, även om både Norge och Sverige var med och gav bidrag till den tidiga rättspsykologin, så finns det knappast fog för att påstå att något av dessa länder var med i starten vad gäller rättspsykologins andra period (dvs från 1970 och framåt). Istället var det så att den rättspsykologiska forskningen gick mycket trögt i både Sverige och Norge under 1970- och 1980-talet (Arne Trankells insatser undantagna). Även om det inte var total stiltje så hade den nordiska rättspsykologin inte alls samma fart som i t ex USA, England, Tyskland och Holland. Att vi kom ordentligt efter i starten är något som både Norge och Sverige fortfarande lider av. För det andra, om man betraktar rättspsykologers roll inom rättsväsendet i ett historiskt ljus blir det tydligt att deras roll inskränkte sig till att då och då dyka upp som expertvittnen i rättssalen, eller att

göra olika typer av test på misstänkta eller redan dömda brottslingar. Endast vid något sällsynt tillfälle kunde det hända att de i rollen som expert på minnes- och vittnespsykologi bjöds in att föreläsa vid någon polisutbildning. Man kan sammanfatta det som så att även om den tidiga internationella rättspsykologin visade intressanta forskningsresultat, så hade den inte speciellt stor genomslagskraft inom rättsväsendet. Tyvärr är detta en tendens som fortfarande håller i sig. För det tredje, även om rättspsykologin fanns på kartan redan under slutet av 1800-talet, så har den absoluta merparten av allt som skrivits inom det rättspsykologiska fältet sett dagens ljus de senaste 20 åren. Man kan därför med fog säga att den moderna rättspsykologin är en relativt ung disciplin som haft (och fortfarande har) en närmast explosionsartad utveckling. Detta har i sin tur medfört att rättspsykologin, som vetenskaplig disciplin betraktad, är något otydlig i sina konturer.

Varför är det viktigt att poliser och rättspsykologer samarbetar?

Det finns flera sätt att motivera varför poliser och rättspsykologer bör samarbeta. Nedan skall jag närma mig frågan via att först ge exempel på varför detta samarbete är viktigt för poliser, för att sedan fortsätta med varför samma samarbete är viktigt för rättspsykologer. Det finns framförallt två viktiga skäl till varför polisen bör samarbeta med rättspsykologer. För det första så kräver ett modernt och effektivt polisarbete beteendevetenskapliga insikter. Ett bra exempel på detta är att många brottsutredningar står och faller med den utsträckning i vilken man kan få fram vad vittnen observerat. För det andra så finns det idag mycket etablerad och användbar rättspsykologisk kunskap och denna kunskap kan vara till stor hjälp vid polisiärt utredningsarbete. På motsvarande vis går det att identifiera två huvudsakliga skäl till varför rättspsykologer bör samarbeta med poliser. För det första, om rättspsykologer skall förmå genomföra relevant och tillämpbar forskning så måste de få insikt i vilka problem som polisens utredare faktiskt brottas med. Kort sagt så måste rättspsykologer bli bättre på att förstå polisens verklighet. En ökad insikt för med sig en förbättrad kännedom om vilka problem som är vanliga respektive ovanliga, samt vilka problem som är svåra respektive mindre svåra. För det andra så skulle ett mer organiserat samarbete kunna leda fram till att rättspsykologer får tillgång till autentiskt material att bedriva forskning på. Målsättningen med ovan argumentation är rättfram; både poliser och rättspsykologer har mycket att vinna på ett organiserat och kontinuerligt samarbete.

Samarbetet mellan polis och rättspsykologer: Problem och hinder

Relationen mellan polis och (rätts)psykologer är av flera skäl problematisk. Ett mer övergripande skäl till detta är att det är två helt olika kulturer som skall mötas (Granér, 2004). Även om detta är sant så blir det i mitt tycke föga konstruktivt att kallt konstatera att så är fallet och därefter sätta punkt. Jag vill istället försöka att mejsla fram några av de mer konkreta problem och hinder som finns, och jag inbillar mig att det finns en poäng att behandla rättspsykologers problem för sig och polisens problem för sig.

Sett från min horisont så bidrar rättspsykologer med minst sex problem som lägger hinder i vägen för samarbetet med poliser. Det första problemet utgörs av att många rättspsykologer helt enkelt kan för lite om polisiärt utredningsarbete; de vet för lite om de problem som utredare faktiskt brottas med och de vet för lite om de grundläggande förutsättningarna för polisiärt utredningsarbete. Rättspsykologers brist på insikt i polisens vardag resulterar bland annat i att en oproportionerligt stor andel forskare ägnar sig åt problem som (de visserligen själva tycker är intressanta och spännande, t ex psykologisk profilering av seriemördare) är mycket ovanliga i en polisiär utredares vardag. Den bristande insikten om polisiärt utredningsarbete resulterar också att vissa av de problem som är relativt vanliga i en utredares vardag (t ex hur man lämpligast intervjuar vittnen, och hur man säkrast bestämmer tillförlitligheten i barns vittnesmål), engagerar en oproportionerligt liten andel rättspsykologiska forskare. Det är tyvärr inte helt ovanligt att rättspsykologer ägnar tid och kraft åt att försöka övertyga varandra om att de problem de ägnar sig åt faktiskt är viktiga och vanligt förekommande. Detta istället för att kommunicera direkt med dem som faktiskt har erfarenhet av utredningsarbete, och på så sätt få (eller inte få) kvitto på att de forskningsfrågor de ägnar sig åt har relevans.

Det andra problemet utgörs av att den bristande insikten i polisens problem och vardag också leder till att rättspsykologer i allt för stor omfattning planerar och genomför studier vars upplägg (och därmed också vars resultat) kännetecknas av en låg ekologisk validitet. Med detta avses att det uppstår problem när man ger sig på att översätta forskningens resultat till verkliga situationer. Lite grovt uttryckt; att placera ett antal universitetsstudenter på varsin stol, be dem att koncentrera sig på det de strax skall få se, visa en kort filmsnutt, och sedan ställa ett antal frågor på filmen, ger naturligtvis begränsade insikter om hur vittnen som tagit del av verkliga brott minns dessa.

Det tredje problemet utgörs av att det går att spåra en obalans i den rättspsykologiska forskningen. Här syftar jag inte på det ovan nämnda problemet att vissa forskningsfrågor drar till sig för många forskare, medan andra drar till sig alldeles för få. Istället syftar jag på att det finns en – vad man skulle kunna kalla – socialpolitisk agenda som påverkar både forskningens inriktning samt hur forskare väljer att föra fram och formulera sina resultat. Den här socialpolitiska agendan finns sällan eller aldrig nedtecknad i några dokument, och man kan därför säga att den är «implicit». Den sociala agendan är ibland osynlig även för forskarna själva, detta trots att den starkt påverkar själva forskningsverksamheten och hur forskarna väljer att formulera sina resultat. För att göra det hela mer konkret skall jag ta ett par exempel. Forskning kring vittneskonfrontationer och hur man lämpligast komponerar dessa är ofta inriktad på hur man skall förmå undvika att oskyldigt misstänkta pekats ut. Detta är naturligtvis en mycket viktig målsättning, men problemet är att forskningen allt för sällan inriktas på hur man skall få vittnen att peka ut de som faktiskt är skyldiga. Med andra ord, forskare biter sig fast vid de situationer där man (i efterhand) fått reda på att det skett felaktiga utpekanden, och man lägger ned stor möda på att specialstudera vem som gjorde fel och vad som gick snett. Men man är tyvärr inte lika intresserad av att belysa de faktorer som bidrog positivt i de situationer där man (i efterhand) fått reda på att vittnen pekat ut den faktiska gärningsmannen. Ett annat exempel på samma socialpolitiskt färgade problematik är att forskning kring «lögnens psykologi» under lång tid varit inriktad på alla de misstag som poliser (och andra yrkesgrupper) gör då de står inför att bedöma huruvida en misstänkt person talar sanning eller ej. Dessutom har rättspsykologer funderat och skrivit åtskilligt om vilka konsekvenser dessa misstag kan få. Forskare inom området «lögnens psykologi» har långt mer sällan arbetat för att ta fram konstruktiva tekniker som kan underlätta polisens bedömningar av tillförlitlighet och trovärdighet (för ett aktuellt undantag se Hartwig, 2005).

Problem fyra utgörs av att många av de rättspsykologer som låter sig engageras som sakkunniga vid domstol (s k expertvittnen) väldigt ofta ställer sig på försvarets sida (Wells, 2005). I värsta fall har de, på ett mer eller mindre uppenbart sätt, sålt sig till försvarets sida (detta är ovanligt, men förekommer). Detta ger naturligtvis rättspsykologin ett dåligt rykte. Dilemmat leder in på ett annat problem som är mycket infekterat i Sverige (hur läget är i Norge vågar jag inte uttala mig om). Detta problem gäller kompetensen hos de vittnespsykologiskt sakkunniga, samt deras sätt

att arbeta och presentera sina slutsatser för rätten. Utan att gå i närkamp med dessa problem vill jag ändå framföra att jag är mycket kritisk till hur vissa svenska så kallade sakkunniga arbetar. Jag tycker att det är minst sagt bedrövligt att det inte finns ordentliga riktlinjer för det arbete som rättspsykologiskt sakkunniga skall utföra, och det är lika bedrövligt att det inte förekommer någon systematisk och kritisk genomlysning av deras kompetens och prestationer.

Det femte problemet utgörs av att rättspsykologin har en stark medial dragningskraft. Detta gör att vissa (ofta självtutnämnda) rättspsykologer uttalar sig om sådant som ligger långt utanför deras eget kompetensområde (om de alls har något sådant). Också detta bidrar till att rättspsykologin får ett dåligt rykte.

Det sjätte problemet utgörs av att många rättspsykologer i första hand skriver för andra forskare. Det finns en stark tradition att skriva på engelska i tidskrifter som sällan finns i det egna landet (mer än på något enstaka bibliotek). Dessutom gäller att om man skulle springa på en sådan vetenskaplig artikel – så skulle de flesta praktiker ge upp ganska snart. Detta då dessa vanligtvis är skrivna på ett väldigt kondenserat sätt, och är fulla av facktermer och statistiska snårigheter. Rättspsykologiska forskare skall naturligtvis fortsätta att föra ut sina rön på den internationella arenan (detta är viktigt av flera skäl), men möjligt är att en viss omorientering också är på sin plats. För att rättspsykologisk forskning skall få starkare genomslag så måste forskarna bli bättre på att sprida sina forskningsresultat till de som bäst behöver dem, det vill säga till dem som i sitt dagliga arbete brottas med rättspsykologiska problem. Att på ett begripligt sätt summera grundläggande rättspsykologiska forskningsfynd så att praktiker kan tillgodogöra sig dessa bör tillskrivas ett högre meritvärde än vad som sker idag.

Men det är inte bara rättspsykologerna som ställer till det, utan även från polisens håll så läggs hinder i vägen för samarbetet. Nedan kommer jag att uppmärksamma fyra problem som poliser bidrar med. Det första problemet utgörs av att det inom polisväsendet saknas en stark tradition att ta till sig vetenskapligt baserad kunskap. Vidare skulle jag vilja påstå att detta speciellt gäller beteendevetenskaplig kunskap. Detta eftersom den här kunskapen betraktas som mjuk och flummig, eftersom den ofta (men inte alltid) är mindre handfast än t ex naturvetenskapligt orienterad kunskap. Det är till och med så illa att det i vissa fall går att skönja ett förakt för all den

kunskap som man, så att säga, läser sig till. Istället är många poliser av åsikten att man skall «lära sig genom att göra». Det behövs knappast påminnas om att verklighetens problem ofta är både för allvarliga och komplexa för att försöka att lösas med en sådan «trial and error» strategi.

Problem nummer två utgörs av att poliser i allmänhet har dålig insikt i forskarvärlden. Detta genererar i sin tur flera problem, till exempel (a) att det finns en tendens att rakt upp och ned avfärda rättspsykologisk forskning, detta utan att känna till speciellt mycket om den; (b) att långt ifrån alla av dem som borde ha grepp om hur forskningsbaserad kunskap skall förstås och användas. Ibland när jag förmedlat rättspsykologisk forskning till poliser så har jag fått kommentarer i stil med: «Jaha detta var ju intressant, men hur skall jag använda mig av den här kunskapen? Jag sitter just nu med ett komplicerat ärende, och om du inte kan säga hur jag, i detta specifika ärende, skall använda mig av den kunskap som forskningen tagit fram, så har den ju inte mycket värde!» Andemeningen i åsikten är att om den forskningsbaserade kunskapen inte kan användas så att man med garanti hamnar rätt i ett enskilt ärende, så är den inget annat än meningslös. En sådan inställning speglar en mycket allvarlig missuppfattning. När man funderar över värdet av rättspsykologisk kunskap måste man noga betänka att alla utredare - sett under en längre tidsperiod - fattar ett stort antal beslut där rättspsykologisk insikt är av vikt. För illustrera detta kan vi för enkelhetens skull anta att en utredare under en 20 årig karriär fattar 500 beslut där rättspsykologisk kunskap utgör en viktig del av beslutsunderlaget. Om vi nu antar att den här utredaren faktiskt har grundläggande rättspsykologisk insikt, så finns det naturligtvis ändå inga garantier för att han eller hon kommer rätt i beslut nummer 267 eller beslut 314. Men – och det är detta som är viktigt – om utredaren har grundläggande rättspsykologisk insikt så kommer den totala kvaliteten på de 500 beslut som han eller hon fattat under sin 20 åriga karriär att vara högre, än om han eller hon inte besuttit en grundläggande rättspsykologisk kompetens. Ytterligare en följd av att poliser ofta har dålig insikt i forskarvärlden är att det finns en tendens att dra alltför stora växlar på en enda forskarrapport. Man tror att en fråga är avgjord bara för att man kan hänvisa till en enstaka rapport, där en speciell forskare «slagit fast» det ena eller andra. Det ligger en fara i att glömma att rättspsykologisk (precis som all annan) forskning är en kumulativ process, det vill säga en process där sten läggs

till sten. Vissa forskningsresultat blir visserligen blir mer och mer etablerade, men det naturligtvis också är så att många av rättspsykologins «gamla sanningar» utmanas av nya forskningsresultat.

Problem tre utgörs av tendensen att tro att rättspsykologisk forskning inte visar något som är nödvändigt att ta del av, utan att det den visar är saker och ting som man kan ändå eftersom man har stor erfarenhet som utredare. Det vill säga man tror att rättspsykologiska forskningsfynd inte är något annat än common-sense. Både de studier som utförts i Sverige och i andra länder visar att en sådan uppfattning är direkt felaktig (se t ex Strömwall & Granhag, 2003; Kebbel & Milne, 1998). Vissa grundläggande rättspsykologiska forskningsfynd verkar poliser, domare och andra inom rättsväsendet ha god insikt i, medan samma personer för andra rättspsykologiska frågor håller sig med grova missuppfattningar om vad forskningen faktiskt visar. Låt mig bli mer konkret; vid en större svensk kartläggning av polisers, åklagares och domares uppfattningar i olika centrala vittnespsykologiska frågor, så frågade vi bland annat om vilken typ av vittneskonfrontation som leder till lägst antal felaktiga utpekanden (Granhag, Strömwall & Hartwig, 2005). De som deltog i undersökningen fick välja mellan (a) simultan vittneskonfrontation (dvs den klassiska varianten där alla som ingår i konfrontationen visas för vittnet samtidigt) och (b) sekventiell vittneskonfrontation (dvs där de som ingår i konfrontationen visas för vittnet en efter en). Resultatet visade att en absolut majoritet av alla poliser, åklagare och domare svarade att «Den simultana varianten leder till färre felaktiga utpekanden än den sekventiella». Problemet (och i det här speciella fallet ett allvarligt sådant) är att forskningen visar precis tvärtom. Nämligen att den sekventiella konfrontationen leder till klart färre felaktiga utpekanden än den simultana. I sammanhanget kan nämnas att vi i samma undersökning fann att alla de tre kartlagda yrkesgrupperna också uppvisade grova missuppfattningar om andra grundläggande minnes- och rättspsykologiska forskningsfynd.

Det fjärde problemet utgörs av att det inom polisväsendet ännu inte finns någon stark tradition att använda rättspsykologiska – eller för den delen allmänt beteckningskapliga – forskningsresultat på ett proaktivt (dvs förebyggande) sätt (Christianson & Granhag, 2004). Istället så ser man efter vad psykologin har att erbjuda när problem redan uppstått, och inte (som man naturligtvis borde) innan det att problem uppstår.

Något om framtiden

Jag vill återigen göra en koppling till själva temat för den här volymen, som ju inte bara skall fokusera på «det som varit», utan även ge utrymme för endring och tankar för framtiden. Därför vill jag som avslutning säga något om vad jag tror skulle vara värdefullt inför framtiden vad gäller samarbetet mellan rättspsykologer och poliser.

För det första så jag hoppas jag att föreliggande kapitel tydliggör att både rättspsykologer och poliser har mycket att vinna på att mötas för gemensamma diskussioner. Men låt mig ändå kort summera: ett organiserat och kontinuerligt samarbete skulle bland annat leda till (a) att rättspsykologer får chans att bättre lära känna poliser verklighet och problem; (b) att rättspsykologer kommer ett steg närmare att få ta del av autentiskt material att bedriva forskning på (och studier baserade på autentiskt material äger naturligtvis en speciell sprängkraft); (c) poliser, å sin sida, skulle få bättre insikt i forskarvärlden, och skulle (d) kunna hjälpa rättspsykologer att identifiera några av de områden där det behövs ökade forskningsinsatser; (e) och personer med polisiär erfarenhet skulle kunna ge värdefull feedback vad gäller pågående forskning (inte minst vad gäller forskningens relevans). Här vill jag också klargöra något mycket väsentligt: mina förslag handlar inte om att polisen skulle styra rättspsykologers forskningsagendor (samarbetet får naturligtvis inte underminera de enskilda forskarnas vetenskapliga integritet), utan poängen är att erfarna utredare skulle bidra till att göra rättspsykologers forskningsagendor mer ekologiskt valida.

För det andra, ett viktigt steg i samarbetet är att identifiera så kallade «nyckelområden», det vill säga områden som dels är (a) av stor relevans för polisiära utredare och (b) samtidigt är områden där det finns etablerade och stabila forskningsresultat. Inom dessa specifika områden bör man sträva efter att sammanställa forskningsöversikter. Dessa översikter skall skrivas på ett tydligt och begripligt sätt, och de skall göras tillgängliga för praktiker. I bästa fall kan det hela mynna ut i så kallade «konsensusdokument». Det vill säga dokument som visar var forskningen i en viss fråga står idag, och där flera av områdets främsta forskare är villiga att ställa sig bakom de slutsatser som presenteras (Wells, 2005). Goda exempel på konsensusdokument av detta slag är de så kallade White Papers som arbetats fram av amerikanska forskare kring vittneskonfrontationer, och det arbete som är på gång i Storbritannien under ledning av *The Association of Chief Police Officers* (ACPO).

För det tredje så måste rättspsykologiska forskare fortsätta på den nu inslagna vägen att balansera upp «negativ rättspsykologi» (där man identifierar fel och brister), med en «positiv rättspsykologi» (som är konstruktiv och framåtriktad). Den «positiva rättspsykologin» har som målsättning är att finna förslag på lösningar till problem, och man nöjer sig inte med att peka på de olika problem som finns. Om man missar detta viktiga steg kommer man heller aldrig att nå fram till en forskning som är «policy relevant» (Wells, 2005), det vill säga en forskning som kan få ordentligt genomslag inom rättsväsendet. Med nära koppling till ovan gäller att nordiska rättspsykologer måste bli bättre på att skriva på sitt eget språk. Rättspsykologer bör naturligtvis fortsätta att publicera sina forskningsresultat i internationella tidskrifter, men också prioritera att skriva summeringar för nationella fackorgan. Kort sagt så måste rättspsykologer bli bättre på att sprida sina resultat till de som bäst behöver dem.

För det fjärde så skulle det sannolikt vara en god ide för framtiden att inrätta en eller flera beteendevetenskapliga enheter som placeras inom polisens egen organisation. Dessa enheter skulle lämpligen utgöras av en mix av personal med gedigen polisär erfarenhet och forskarutbildade beteendevetare. Noterbart är att enheter av detta slag finns redan i länder som till exempel England, Holland och Finland. Enheterna (som sinsemellan ser lite olika ut) arbetar i huvudsak med att genomföra, sammanställa och sprida relevant forskning, men också med att assistera utredare i enskilda ärenden genom att tillhandahålla operativt användbar forskningsinformation. Här har både Norge och Sverige halkat efter.

Innan jag sätter punkt vill jag göra som engelsmännen förespråkar, det vill säga *always end on a positive note*. Jag har medvetet gett stort utrymme åt att uppmärksamma problem och saker som borde, men ännu inte, gjorts. Men det skall i ärlighetens namn sägas att det går att skönja en viss ljusning vad gäller samarbetet mellan polis och rättspsykologiska forskare i både Sverige och Norge. Det finns flera indikatorer på att polisen blivit mer lyhörd för vad rättspsykologisk forskning visar. Likaså finns det tecken på att rättspsykologer börjar inse värdet av att samverka med poliser. Jag tror att det finns flera faktorer som ligger bakom dessa ljus i mörkret. En bidragande orsak är att den nordiska rättspsykologin är på god väg att slå igenom som en egen vetenskapsdisciplin. Norden rymmer idag flera framstående rättspsykologiska forskargrupper, och det finns numer universitetskurser i rättspsy-

kologi på flera nordiska högskolor och universitet. Positivt är också att söktrycket till dessa kurser är mycket högt. Ytterligare en bidragande orsak är att det sedan 2004 finns ett nordiskt forskarnätverk för rättspsykologi, *The Nordic Network for research on Psychology and Law* (NNPL). Nätverket – som håller årliga möten – har som målsättning att verka för att höja statusen på rättspsykologin, att stimulera till ett nordiskt samarbete samt underlätta för kontakter mellan forskare och de som arbetar praktiskt inom rättsväsendet.

I takt med att rättspsykologin slagit in på en alltmer positiv och konstruktiv väg, så har rättspsykologer börjat efterfrågas inom polisens olika utbildningar (detta gäller både inom grundutbildningen och vidareutbildningen). Vidare är det så att det i både Norge och Sverige finns personer med polisiär bakgrund som gett sig in i forskarvärlden med målet att skaffa sig en akademisk examen, och därmed också kompetens att själva bedriva forskning. Båda länderna rymmer idag flera goda exempel på personer med polisiär bakgrund som redan har, eller är i full färd med att skaffa sig, forskarkompetens. Det är mycket viktigt att dessa personers «dubbla kompetens» används på ett konstruktivt sätt, inte minst i arbetet med att slå broar mellan rättspsykologi och polisiärt utredningsarbete.

Referenser

- Bartol, C. R. & Bartol, A. M.** (1999). History of forensic psychology. I A.K. Hess & I.B. Weiner (Red.). *Handbook of forensic psychology* (3-23). New York: John Wiley & Sons.
- Christianson, S.Å. & Granhag, P. A.** (2004). *Polispsykologi*. (Red.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Granér, R.** (2004). «Riktigt» polisarbete och «skitjobb» – aspekter på patrullerande polisens yrkeskultur. I S. Å. Christianson & P. A. Granhag, (Red.). *Polispsykologi* (36-50). Stockholm: Natur och Kultur.
- Granhag, P. A.** (1993). Hugo Münsterberg - en vittnespsykologisk pionjär. *Glänta*, 2, 8 - 12.
- Granhag, P. A.** (2001). *Vittnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Granhag, P. A. og Strömwall, L. A.** (2004). Deception detection in forensic contexts: Past and present. In P. A. Granhag & L. A. Strömwall (Red:er), *The detection of deception in forensic contexts* (3-12). Cambridge: Cambridge University Press.
- Granhag, P. A., Strömwall, L. A., og Hartwig, M.** (2005). Eyewitness testimony: Tracing the beliefs of Swedish legal professionals. *Behavioral Sciences and the Law*, 23, 709-727.

- Hartwig, M.** (2005). *Interrogating to detect deception and truth: Effects of strategic use of evidence*. FD avhandling. Psykologiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Kebbell, M. R. & Milne, R.** (1998). Police officers' perception of eyewitness factors in forensic investigations. *Journal of Social Psychology*, 138, 323-330.
- Kurke, M. I. & Scrivner, E. M.** (1995). *Police psychology in the 21st century*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Magnussen, S.** (2004). *Vitnespsykologi*. Pålitegheit og troveridgheit i dagligliv og rettssal. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Sporer, S. L.** (1982). A brief history of the psychology of testimony. *Current Psychological Reviews*, 2, 323-339.
- Strömwall, L. A., & Granhag, P. A.** (2003). How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges. *Psychology, Crime, and Law*, 9, 19-36.
- Teigen, K. H.** (2004). *En psykologihistorie*. Bergen: Fagbokforlaget
- Van Koppen, P. J. & Roos, N. H. M.** (2000). *Rationality, information and progress in law and psychology*. Maastricht: Metajuridica publications.
- Wells, G. L.** (2005). Helping experimental psychology affect legal policy. I N. Brewer, og K. Williams (Red.). *Psychology and Law: An empirical perspective* (483-500). New York: Guilford Press.

Dommeravhør av barn i Norge - intensjon og fakta

Trond Myklebust

Det har de siste år vært økt oppmerksomhet omkring avhør som metode i politiets etterforskning. Det fokus som nå settes på denne delen av etterforskningen har ført til diskusjoner innad i politietaten og i andre fagmiljø som jobber med strafferettspleien eller sitter inne med meninger om den. Den økte oppmerksomhet omkring barn, både som offer og vitne til straffbare handlinger begått av voksne, har ført til økt fokus på barnets vitnemål. Spesielt i saker med mistanke om seksuelle overgrep reiser det store krav til kvaliteten på de avhør som gjennomføres, da det i mange saker ikke foreligger annet bevis- eller vurderingsgrunnlag enn det barnet selv har forklart i avhør.

Avhør av barn er et tema som opp gjennom årene har engasjert mange. I forbindelse med femtiårsjubileet til Norske Kvinners Nasjonalråd (N.K.N) i 1954 ga de ut en bok med beretninger fra rådets møter og historie hvor følgende trekkes frem fra rådets landsmøte i Kristiansund i juli 1913:

.....I rådenes «5-minutter» kom et begrunnet forslag fra Porsgrund kvinneråd om å ta opp arbeidet for å få forandret loven om forhør av barn, som hadde vært utsatt for sedelighetsforbrytelser, og N.K.N opptok det på sitt arbeidsprogram. Det ble mange foredrag og mange besøk hos statsråden. Alle var så enige; men allikevel var det vanskelig å få den meget nødvendige forandring! Den kom i 1926.

(Norske Kvinners Nasjonalråd, 1957, side 181)

I denne artikkelen vil intensjonen og historien til det lovverk vi i dag forholder oss til i avhør av barn i straffesaker i Norge bli presentert. Hovedfokus vil rettes mot dommeravhøret. For små barn med liten evne til verbal kommunikasjon benyttes ikke avhør men observasjon tilpasset barnets nivå. Denne artikkelen vil ikke se nærmere på observasjon som metode.

Artikkelens første del gir en historisk oversikt over utviklingen av lovverket, samt en beskrivelse av dagens forskrift om dommeravhør. I artikkelens andre halvdel presen-

teres en kartlegging av dommeravhør i Norge. Avhørsmetoden blir diskutert med utgangspunkt i analyser av et utvalg avhør foretatt av spesialtrente norske etterforskere og ut fra den forskningsmessige kunnskap en i dag har om avhør av barn.

Et av hovedspørsmålene denne artikkelen reiser er om kvaliteten på dommeravhørene er styrket etter alle de ressurser som er brukt i utviklingen av dagens ordning. Videre hvorledes ordningen kan endres for, om mulig, å bli enda bedre.

Avhør av barn i straffesaker

I etterforskning av straffesaker avgjør barnets alder og utvikling hvilke regler som gjelder for hvorledes politiet kan innhente opplysninger fra barnet i etterforskningen. Bak reglene for avhør av barn ligger to hovedhensyn: Hensynet til å skåne barnet for belastningen av den rettslige behandlingen og hensynet til å sikre bevisverdien av barnets forklaring. Disse to hensynene inngår i kravene for en betryggende saksbehandling i straffesaker og er regulert i straffeprosessloven¹.

For vitneavhør av barn under 14 år skal det som hovedregel i sedelighetssaker begjæres dommeravhør (jf. straffeprosessloven §§234, 239). Dommeravhør kan også brukes i andre sakstyper enn sedelighetssaker når hensynet til barnet tilsier dette. Med andre ord gir loven en mulighet til å sikre barnas forklaring på denne måten uavhengig av sakstype.²

For de minste barna som har liten evne til verbal kommunikasjon, eller når barnets utvikling og/eller særlige omstendigheter tilsier det, kan dommeren bestemme³ at det i stedet eller forut for dommeravhøret skal foretas sakkyndig observasjon av barnet. Reglene for observasjon fremgår i kapittel 2 i forskriften⁴.

For barn mellom 14 og 16 år er det gitt særlige regler i påtaleinstruksens⁵ §8-9, samt for vitner med psykisk utviklingshemming eller tilsvarende funksjonssvikt uav-

---

1 Lov av 22.mai 1981 nr.25 om rettergangsmåten i straffesaker.

2 Se også Justisdepartementets forskrift av 28.juni 1985 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen) §8-9, 2.ledd.

3 Jf straffeprosessloven §239.

4 Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.

5 Justisdepartementets forskrift av 28.juni 1985 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).

hengig av alder. Har barnet fylt 16 år blir barnet avhørt etter de bestemmelsene som gjelder for voksne vitner.

Avhør av barn under 14 år

I etterforskning av straffesaker vil avhør av barn under 14 år, i hovedsak, bli foretatt av en dommer eller av en politietterforsker med særlig utdanning i avhør av barn. I sistnevnte tilfelle vil etterforskeren avhøre barnet på dommerens vegne, under dommerens ansvar og hvor dommerens tilsyn foretas fra et observasjonsrom som oftest ligger vegg i vegg med avhørsrommet. Denne type avhør kalles dommeravhør, hvor barnets forklaring filmes og alt som sies mellom avhører og avhørte blir skrevet ut i en dialogutskrift. I praksis ledes dommeravhøret av en dommer og gjennomføres av en politietterforsker med særskilt utdanning i avhør av barn, hvor det er begrensninger i hvem som får anledning til å være tilstede i det tilstøtende observasjonsrommet.

Dialogutskriften danner grunnlaget for dommerens protokoll fra avhøret, og sammen med videoopptaket vil dette inngå som særlig viktige dokumenter i politiets videre etterforskning av saken.

Dommeravhøret er en form for bevisopptak til bruk ved hovedforhandling, slik at det videofilmede avhøret kan vises og dialogutskriften leses opp for retten. På denne måten slipper barnet selv å møte i rettslokalet for å avgi forklaring. Dommeravhøret har følgelig en dobbel funksjon: Det er en del av politiets etterforskning men også et bevisopptak til bruk under domstolens behandling av saken. I arbeidet rundt dommeravhøret ligger mye av utfordringen til både politiet og domstolen i kravet til objektivitet og nøytralitet. Av dette følger store krav til notoritet og dokumentasjon i hvorledes bevissikringen har funnet sted.

Avhør av barn mellom 14 og 16 år

Påtaleinstruksen⁶ § 8-9 fjerde ledd gir nærmere regler for avhør av barn mellom 14 og 16 år. Her sies det direkte at politiet må legge vekt på at avhøret foretas hensynsfullt, avhøret bør finne sted i barnets hjemmemiljø og i sedelighetssaker bør piker avhøres av en kvinne:

---

⁶ Justisdepartementets forskrift av 28.juni 1985 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).

Ved politiets avhør av barn under 16 år må det særlig legges vekt på at avhøret skjer på en hensynsfull måte. Etter omstendighetene bør avhøret finne sted i barnets hjemmemiljø. I sedelighetssaker bør piker så vidt mulig avhøres av en kvinne. Kan dette ikke skje, bør avhøret foretas i nærvær av en kvinne dersom barnets foreldre eller foresatte ikke kan være tilstede

(Påtaleinstruksen, §8-9, 4.ledd)

Den faglige argumentasjonen for ovennevnte punkter eller svar på hvem som bør avhøre gutter i tilsvarende situasjon, fremkommer ikke av regelverket. Ei heller finner en at lovgiver har innført tilsvarende bestemmelser for barn mellom 14 og 16 år når de møter for hovedforhandling i retten.

Historisk utvikling

I vår første straffeprosesslov av 1887 var det ingen særregler for avhør av barn. I den utstrekning barn i det hele tatt ble avhørt eller ført som vitner ble dette gjennomført på samme måte som for voksne. I midten av 1920-årene opplevde vi i Norge en omfattende og opphetet debatt om sedelighetsforbrytelser, som mange mente hadde økt sterkt og tatt grovere former (NOU 1992:16). I debatten ble det hevdet at barn som var utsatt for krenkelser av sedelighetsforbrytere, senere ble påført krenkelser gjennom rettsmyndighetenes behandling av saken. I praksis måtte barnet avgi forklaring først for politiet, gjennom ett eller flere avhør, deretter som ledd i rettslig forundersøkelse (som etter straffeprosessloven av 1887 var et nødvendig mellomledd ved grovere forbrytelser) og endelig under sakens pådømmelse ved hovedforhandling og mulig anke. Barnet ble i denne prosessen konfrontert med rettspersonell, aktor, forsvarer og tiltalte som alle stilte spørsmål om forhold som kunne ligge langt tilbake i tid og som barnet hadde forklart seg både inngående og gjentatte ganger omkring. Etter initiativ fra Norske Kvinners Nasjonalråd ble det vedtatt en lovendring som trådte i kraft i 1926. Da ble hovedregelen at barnet skulle forklare seg for en dommer utenfor rettsmøtet. Barnet skulle fortrinnsvis avhøres alene av dommeren og øvre aldersgrense ble satt til 16 år, som også var den alminnelige vernegrensen⁷ ved seksualhandlinger.

---

7 Seksuelle lavalder. NOU 1992:16, side 43.

Som begrunnelse for ordningen ble det, i tillegg til hensynet til barnet, lagt vekt på at en forklaring som blir gitt kort tid etter overgrepet inneholder flere detaljer enn en forklaring som blir gitt under hovedforhandling, vanligvis i lang tid etter overgrepet. Fordi dommeravhøret skulle finne sted utenfor rettsmøtet ble det videre antatt at verken siktede eller hans forsvarer hadde krav på å være tilstede ved avhøret. I praksis ble følgelig barnet avhørt av en dommer på dommerens kontor eller i rettssalen hvor ingen andre var tilstede. Dommeren stilte spørsmål til barnet og protokollerte selv, eller dikterte til en sekretær, det barnet forklarte. I de fleste tilfeller ble forklaringen skrevet som et sammendrag og ikke som en nedtegnelse av de spørsmål dommeren hadde stilt og de nøyaktige ord og begrep som barnet ga i sitt svar. På bakgrunn av dette ga dommeren en selvstendig vurdering av barnets troverdighet. Denne troverdighetsvurderingen er som oftest nedtegnet som dommerens konklusjon uten at det fremgår hva som er det nøyaktige grunnlaget for konklusjonen.

Lovforslaget vant tilslutning hos statsadvokatene og lagmennene. Riksadvokaten viste i en utførlig uttalelse til en del betenkeligheter, herunder faren for å kunne svekke tiltaltes rettssikkerhet ved innføring av en slik ordning. Den lovreformen vi fikk i 1926 bygde i følge NOU 1992:16 i det store og hele på et spinkelt erfaringsmateriale. Reformen hadde tatt utgangspunkt i noen oppsiktsvekkende rettssaker hvor barn hadde vært utsatt for en inngående og opprivende eksaminasjon. Med atskillig rett kan man nok si at reformen var mer emosjonelt en rasjonelt begrunnet (NOU 1992:16; Robberstad, 2003).

Med noen endringer ble ordningen opprettholdt i den nye straffeprosessloven av 1981⁸, som trådte i kraft i 1986. Det ble innført en forskrift om dommeravhør ved kongelig resolusjon av 15.november 1985⁹. I straffeprosessloven av 1981 ble øvre aldersgrense for dommeravhør senket fra 16 til 14 år og det ble slått fast at gjentatte avhør av barnet så vidt mulig skal unngås. Loven ga videre hjemmel for å tillate en særlig skikket person til å bistå ved avhøret. Videre ble det slått fast at avhøret skulle tas opp på lydbånd når det var mulig (NOU 1992:16). I følge Rønneberg og Poulsson (2000) var dette kravet imidlertid ikke strengere enn at man aksepterte

---

8 Lov av 22.mai 1981 nr.25 om rettergangsmåten i straffesaker, se spesielt §234 annet ledd og §239.

9 Forskrift 15. november 1985 om fremgangsmåten ved dommeravhør utenfor rettsmøte.

unntak dersom barnet ble distraheret ved opptak. På dette tidspunkt var det mange domstoler som enten ikke hadde utstyr for lydopptak eller hadde utstyr av så dårlig kvalitet at det var vanskelig å skrive ut hva som ble sagt i avhøret. I dag er hovedregelen at avhøret foretas i spesialinnredede avhørsrom og at avhøret i sin helhet blir tatt opp på video. I følge Rønneberg og Poulsson (2000) ble videoopptak i praksis tatt i bruk mot slutten av 1980 tallet. Ordningen med videoopptak ble imidlertid først lovfestet i 1992¹⁰ (jf straffeprosessloven §239).

I juli 1994 ble det foretatt en ny endring i straffeprosessloven¹¹ hvor dommeren, som hovedregel, skal la seg bistå av en såkalt «særlig skikket person» ved avhøret. Man gikk følgelig fra en «rett» til «plikt» i bruk av særlig skikket person til å foreta eller bistå i avhøret, under dommerens kontroll. Siktedes forsvarer fikk videre anledning til å overvære avhøret fra et tilstøtende rom. I tillegg ble ordningen med dommeravhør utvidet til, uansett alder, også å gjelde avhør av personer med psykisk utviklingshemming eller med tilsvarende nedsatt funksjonsevne. På bakgrunn av forslag fra en rådgivningsgruppe som ble nedsatt av Justisdepartementet i februar 1994 ble det på nytt foretatt lovendringer i 1997¹². I følge Rønneberg og Poulsson (2000) var det en erkjennelse både blant jurister og psykologer at avhør av små barn ikke lar seg tilpasse de vanlige rettslige rammer for vitneavhør. Rådgivningsgruppen foreslo derfor en ordning med sakkyndig observasjon for de minste barna. I den samme behandlingen av endring i straffeprosessloven § 239 ble det også vist til at det i noen tilfeller kunne gå uforholdsmessig lang tid før dommeravhøret ble begjært gjennomført av politiet. I andre tilfeller ble det vist til at det kunne gå for lang tid før domstolen fulgte politiets begjæring. På bakgrunn av dette ble det lagt frem et privat lovforslag av stortingsrepresentant Olav Akselsen fra Arbeiderpartiet 27.november 1997¹³. Dette førte til endringer i straffeprosessloven §239 i 1998¹⁴. Her går det frem at dommeravhør og observasjon som hovedregel skal foretas så fort som mulig og ikke mer enn to uker etter at anmeldelse av den straffbare handling er inngitt til politiet. Lovendringen¹⁵ tråd-

---

10 Lov av 22.mai 1992 nr 49.

11 Lov av 1.juli 1994 nr 50.

12 Lov av 23.mai 1997 nr 30.

13 Dokument nr 8:35 (1997-1998)

14 Lov av 22.mai 1998 nr 31.

15 Lovendringen av 23.mai 1997 nr 30 og 22 mai 1998 nr 31

te i kraft i november 1998¹⁶. Videre ble det fastsatt en ny forskrift om dommeravhør og observasjon¹⁷ som avløste forskriften fra 1985^{18 19}.

Denne nye forskriften er i all hovedsak i tråd med det forslaget som den ovennevnte rådgivningsgruppen la fram i sin innstilling høsten 1994. Forskriften er delt i to kapitler for henholdsvis dommeravhør og observasjon. I kapittelet om dommeravhør gis det utfyllende bestemmelser. Et sentralt punkt gjelder tilrettelegging av avhøret. Dette er nytt i forhold til forskriften av 1985 og bestemmelsen innebærer at dommeren bør ta initiativ til et forberedende møte med den som skal foreta avhøret eller eventuelt bistå ved avhøret, og med dem som skal være tilstede eller overvære avhøret. I følge forskriften vil dommeren på denne måten kunne samordne de ulike deltakernes interesser og planlegge hvorledes avhøret skal legges opp og gjennomføres:

...Det bør også i størst mulig grad avklares hvilke spørsmål forsvarer, påtalemyndighet og bistandsadvokat ønsker belyst ut over det som fremkommer av begjæringen, og hvordan avhørspersonen kan tilpasse spørsmålene til vitnets alder, modenhet osv. Det bør også avtales hvordan dommeren eventuelt skal gripe inn underveis i avhøret og hvordan forsvarer, bistandsadvokat og politiet skal ha mulighet til å få stilt spørsmål i tillegg til det som er avklart på forhånd. På den måten kan man forhindre at selve avhøret forstyrres unødig....

(Merknader til forskrift 2. oktober 1998 nr 925¹⁷. §3, side 18)

Forskriften gir videre utfyllende bestemmelser om *hvem* som skal foreta avhøret og hva som legges i begrepet «særlig skikket person». Her sies det klart at departementet legger vekt på at avhørspersonen har fått opplæring og at: ... «Som hovedregel skal en polititjenestemann tilkalles som særlig skikket person ved dommeravhør»... (jf merknader til forskrift 2.oktober 1998 nr 925¹⁷ §5, side 20). Forskriften gir videre regler for hvem som kan være tilstede og observere avhøret fra tilstøtende rom og nærmere tekniske bestemmelser om hvorledes avhøret skal taes opp i sin helhet på video og/eller lyd, samt regler for gjennomføring og fastsettelse av hva protokollen fra dommeravhøret skal angi.²⁰

16 Kgl.resolusjon av 2. oktober 1998 nr 925.

17 Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.

18 Forskrift 15. november 1985 om fremgangsmåten ved dommeravhør utenfor rettsmøte.

19 For ytterligere beskrivelse og kommentarer av de tidligere ordninger vises det til Andenæs (2000; 1989), Bjerke & Keiserud (2001), NOU 1992:16, Hennem (1999), Rønneberg og Poulsson (2000), Robberstad (2003), Hjort (1995), Bølviken (1966).

20 For ytterligere beskrivelse og kommentarer til de enkelte bestemmelser i forskriften vises det til kapittel 14 i Rønneberg og Poulsson (2000).

Bevisumiddelbarhet og kontradiksjon

To rettslige grunnprinsipper²¹ reiser særlige problemstillinger i forhold til dommeravhør. Dette er prinsippet om bevisumiddelbarhet og kontradiksjon. Begge prinsippene er sentrale med sikte på å ivareta kvaliteten på avhør som bevismiddel.

Bevisumiddelbarhetsprinsippet

I norsk rett gjelder prinsippet om bevisumiddelbarhet for saker som avgjøres ved hovedforhandling for domstolen. Dette er i følge Andenæs: «en ordning der bevisene føres direkte for den dømmende rett, det vil si når den domstol som skal dømme i saken selv avhører siktede, vitner og sakkyndige, studerer dokumenter og gransker tinglige bevismidler» (Andenæs 2000, s.185). En konsekvens av dette er at det som regel ikke er tillatt å erstatte direkte avhøring av tiltalte, vitner og sakkyndige med studium eller opplesning av tidligere avgitte forklaringer (Op.cit.). Prinsippet om at bevisførselen skal foregå umiddelbart for den dømmende rett ble innført da vi i Norge fikk vår første straffeprosesslov i 1887. Ved å innføre ordningen med dommeravhør ga man i følge Andenæs (2000) avkall på bevisumiddelbarhetsprinsippet for å skåne barnet.

Det kontradiktoriske prinsipp

Et annet rettslig prinsipp som utfordres ved dommeravhøret er den siktedes krav til å gjøre seg kjent med anklagematerialet og ta til gjenmæle mot det; det kontradiktoriske prinsipp (Andenæs, 2000). Ved menneskerettsloven av 21.mai 1999 ble Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) av 4.november 1950 inkorporert i norsk lovgivning. EMK er med andre ord gjort til norsk lov. I henhold til menneskerettsloven § 3 har EMK sine bestemmelser forrang i eventuelle konflikter i forhold til andre norske lover. For dommeravhør er det artikkel 6 som er viktig. I følge denne artikkelen har siktede krav på en «fair trial» (artikkel 6 punkt 1). I dette ligger retten til å avhøre eller la avhøre vitner for anklager som rettes mot ham, jf artikkel 6, nr 3d. Som tidligere beskrevet har siktede selv ikke rett til å være tilstede under dommeravhøret. EMK artikkel 6 har derfor stor betydning for siktedes rett til å være representert ved forsvarer under avhøret av barnet, slik at forsvareren kan ivareta siktedes interesser og sørge for at de nødvendige spørsmål stilles til de opplysninger

---

21 For ytterligere beskrivelse vises til Slettan & Øie (1997), kapittel 51, side 521-527.

som fremkommer i dommeravhøret. Tanken bak forskriften²² §9 er at hensynet til kontradiksjon på denne måten ivaretas. I følge Andenæs er hensynet til kontradiksjon de senere år blitt tillagt større vekt enn tidligere:

...ikke minst under innflytelse av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. Det er ikke noe forbud i loven mot at siktede får anledning til å følge avhøret, og en slik begrensning i kontradiksjonsprinsippet bør ikke godtas uten sterke grunner. Det ville være i god tråd med tankegangen i Høyesteretts avgjørelse i RT 1999 s.586 om dommeren ga siktede anledning til å følge avhøret i samme utstrekning som forsvareren...

(Andenæs, 2000, s.207)

Spørsmålet om siktedes adgang til å være tilstede i tilstøtende rom ved avhøret berører spørsmålet om antall avhør. Slik ordningen er i dag må forsvareren konferere med siktede i etterkant av avhøret noe som kan gi grunnlag for begjæring om nytt avhør fordi siktede ønsker avklaringer av de opplysninger som er fremkommet fra barnet. Dersom siktede kan være tilstede og har anledning til å få disse avklaringen når avhøret gjennomføres unngår man gjentatte avhør. En slik ordning vil være mer i tråd med påtaleinstruksen § 8-9, 2.ledd, siste setning, hvor det fremgår at gjentatte avhør så vidt mulig bør unngås.

Utvikling og spørsmål om kvalitet

Det har vært en betydelig utvikling fra 1926 hvor dommeren satt i enerom med barnet og alene var rettssikkerhetsgarantisten. I 2005 følger dommeren avhøret i et tilstøtende observasjonsrom sammen med representanter fra politiet, bistandsadvokaten og siktedes forsvarer. Selve avhøret gjennomføres i de fleste tilfeller av en polititjenestemann²³ som er spesielt opplært til å gjennomføre avhøret som «særlig skikket person» og det hele dokumenteres ved hjelp av videoopptak.

Spørsmålet som reiser seg er om kvaliteten på avhøret er styrket etter alle de ressurser som er brukt i utviklingen av dagens ordning. Videre hvorledes ordningen kan endres for, om mulig, å bli enda bedre.

---

22 Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.

23 Polititjenestemann brukes i denne artikkel som et kjønnsnøytralt uttrykk som innebærer både tjeneste- menn og -kvinner.

Forskningsaktivitet

Internasjonalt er det de siste 25-30 år gjennomført flere forskningsarbeid på avhør som metode (Fisher & Geiselman, 1992; Fisher et al., 1987a; Fisher et al., 1987b; Ceci & Bruck, 1995; Dent, & Flin, 1992; Eisen et al., 2002; Milne, & Bull, 1999; Westcott et al., 2002). I dag er det slik at de fleste land har iverksatt omfattende forskningsaktivitet for å finne ut hva som i praksis skjer i et avhør. En rekke land har i likhet med Norge hatt saker som har vist at lover og forskrifter ikke alltid er blitt fulgt i praksis. Når det gjelder Norge er det eksempelvis tilstrekkelig å henvide til den rapport som ble utarbeidet av psykologene Rønbeck og Backe-Hansen samt Riksadvokatens gjennomgang av den såkalte Bjugn-saken. Evalueringene påviste betydelige områder hvor tjenestemennene ikke var tilstrekkelig oppdatert på kunnskap en da hadde på hvordan en skulle avhøre barn. Evalueringene reiste også flere spørsmål om hvorledes en skulle innhente informasjon fra barn og generelt om avhør som etterforskningsmetode.

Avhør som metode

Avhør inngår som et av de, om ikke det, viktigste redskap i politiets etterforskning, hvor målet er

... å skaffe til veie de nødvendige opplysninger for avgjørelsen av spørsmålet om tiltale, og å tjene som forberedelse for sakens behandling ved retten... er en bestemt person mistenkt, skal etterforskningen søke å klarlegge både det som taler mot ham og det som taler til fordel for ham. Etterforskningen skal gjennomføres så raskt som mulig og slik at ingen unødig utsettes for mistanke eller ulempe...

(Straffeprosessloven § 226)

Formålet med politiavhøret er å innhente og systematisere informasjon om et saksforhold eller en hendelse. Det fremstår som et alvorlig paradoks for mange etterforskere at informasjonen som kommer fra vitner har lav pålitelighet, samtidig som informasjonen fra vitnene er nødvendig for å klarlegge hendelsesforløpet i en sak. Dette forholdet kalles gjerne «avhørspadokset» (Bjørklund, 1997). Så vel praktisk som akademisk er det fire hypoteser som søkes belyst gjennom avhørerens spørsmålsstilling til den avhørte. Hypotesene uttrykker mulige kombinasjoner mellom hva en person forteller (noe har skjedd, eller noe ikke har skjedd), og hva som er faktum i saken (noe har faktisk skjedd, eller noe har faktisk ikke skjedd). Denne kombinasjonen kan illustreres i følgende figur:

		Faktum i saken (lovbrudd)	
		Ja	Nei
Avhørtes forklaring om forholdet	Ja	1) Positiv hendelse Har funnet sted	2) Falsk positiv hendelse Type II feil
	Nei	3) Falsk benektelse Type I feil	4) Negativ hendelse Har <u>ikke</u> funnet sted

Figur 1: Mulige kombinasjoner i et avhør av hva en person forteller og hva som faktisk har funnet sted

Hypotesetestingen gir følgende kombinasjoner:

1. Avhørte forklarer en hendelse og hendelsen har faktisk inntrådt. Dette kalles gjerne en positiv hendelse.
2. Avhørte forklarer en hendelse, men hendelsen har ikke funnet sted i virkeligheten. En snakker her om en falsk positiv hendelse. Denne kombinasjonen kan også kalles **Type II-feil** idet en kan anta at avhørtes forklaring er sann mens faktum i saken er at hendelsen ikke har funnet sted.
3. Avhørte forklarer at hendelsen (lovbruddet) ikke har funnet sted, mens faktum er at lovbruddet har funnet sted i virkeligheten. Dette er en falsk negativ forklaring eller en falsk benektelse. Dette alternativ kalles **Type I-feil** fordi hendelsen faktisk har funnet sted mens avhørte holder tilbake opplysninger om hendelsen. Dette betyr at vi forkaster en korrekt hypotese om at det har funnet sted et lovbrudd.
4. Avhørte forklarer at lovbruddet ikke har funnet sted og faktum i saken er at det heller ikke har skjedd noe lovbrudd. Dette kan også kalles en negativ hendelse.

For å sikre avhøret mot Type I- og II-feil er det viktig at avhører stiller avhørte tilstrekkelig mange kontrollspørsmål. Hyppig bruk av kontrollspørsmål er også i samsvar med kontradiksjonsprinsippet. Som vist til tidligere i artikkelen hevder Andenæs at:

...hensynet til kontradiksjon er i de senere år blitt tillagt større vekt enn tidligere, ikke minst under innflytelse av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon...

(Andenæs, 2000, s.207)

Kravene i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) til kontradiksjon er også omtalt tidligere i artikkelen, hvor det ble henvist til at:

Enhver som blir siktet for en straffbar handling, skal ha følgende minsterettigheter:

d. ...å avhøre eller la avhøre vitner som blir ført mot ham, og få innkalt og avhørt vitner på hans vegne under samme vilkår som vitner ført mot ham.

(EMK artikkel 6, nr 3, bokstav d)

Dette setter store krav til de tjenestemenn som gjennomfører avhør ved at spørsmålene både skal klarlegge det som taler mot den mistenkte og det som taler til fordel for han, i henhold til kravet i straffeprosessloven §226, 3.ledd og målet for etterforskningen. For blant annet å motvirke at avhører blir for preget av ett sett ideer om hva som har skjedd i den aktuelle saken, har etterforskere og avhørere i England blitt pålagt gjennom instruksverk å planlegge avhørene og utarbeide spørsmålstema med kontrollspørsmål i avhør av barn (Home Office, 1992; 2002). I Norge regulerer påtaleinstruksen²⁴ politiets og påtalemyndighetens behandling av straffesaker og angir anvisninger om politiets fremgangsmåte, herunder avhør. I instruksens kapittel 8 finner vi bestemmelser om avhør av mistenkte (siktete), vitner og fornærmede. §8-6 gir klare bestemmelser på hvorledes avhøret skal gjennomføres. Her går det klart frem at det er et mål at vitnet gir en sammenhengende forklaring. Videre er det et krav at politiet skal ta hensyn til vitnet på en slik måte at det fremkalles en klar og sannferdig forklaring;

...Vitnet skal oppfordres til så vidt mulig i sammenheng å forklare seg om hva det vet om saken. Deretter kan særskilte spørsmål stilles. Vitnet skal anmodes om å oppgi kilden til sin kunnskap...Løfter, uriktige opplysninger, trusler eller tvang må ikke brukes. Ved avhøringen må tjenestemannen alltid opptre rolig og hensynsfullt og foreta avhøret på en måte som er egnet til å fremkalle en klar og sannferdig forklaring og som tar rimelig hensyn til vitnet. Spørsmål som ved innhold eller form innbyr til svar i en bestemt retning, må ikke stilles, når det

---

24 Justisdepartementets forskrift av 28.juni 1985 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).

ikke skjær for å prøve påliteligheten av opplysninger som vitnet tidligere har gitt, eller andre særlige grunner gjør det forsvarlig...

(Påtaleinstruksen §8-6)

Prinsippet om sammenhengende forklaring innebærer at den avhørte skal stimuleres til å fortelle med sine egne ord hva han eller hun vet om saksforholdet. I litteraturen om dommeravhør kalles denne sammenhengende forklaring gjerne for fri fortelling og det er internasjonal konsensus om at denne fremmes best gjennom at avhøreren stiller såkalte åpne spørsmål (American Professional Society on the Abuse of Children, 1990; Bull, 1992; Fisher & Geiselman, 1992; Jones, 1992; Lamb et al, 1998; Lamb et al, 1999; Home Office, 2002; 1992; Memon & Bull, 2000; Milne & Bull, 1999; Poole & Lamb, 1998; Raskin & Esplin, 1991a). Dette i motsetning til lukkede spørsmål, hvor det gjennom spørsmålsformuleringen ligger en føring til svar (Richardson et al., 1965).

Uansett metode som blir brukt i undersøkelsene, alderen på den avhørte, mental kapasitet hos avhørte eller tid fra hendelse til spørsmålene blir stilt, så gir åpne spørsmål mer korrekte svar enn lukkede spørsmål (Memon, & Bull, 2000). Derfor anbefales det at avhører starter med åpne spørsmål og har et vidt repertoar av åpne spørsmål med ulike innfallsvinkler om det aktuelle forhold for å få den avhørte til å forklare seg sammenhengende. Deretter vil en ved å bruke lukkede spørsmål ytterligere få konkretisert detaljene i informasjonen barnet har kommet med i avhøret.

Pålitelighet og troverdighet av informasjon

Kjernepunktene i forbindelse med informasjonsinnhenting fra barn gjelder hvorvidt informasjonen er pålitelig og det man innenfor vitenskapen kaller reliabel og valid. I vurderingen av spørsmålet om pålitelighet og troverdighet, til informasjon som er fremkommet i et avhør, er det ulike tilnæringsmetoder. De fleste tilnærmingene baserer seg på den tyske psykologen Udo Undeutsch (1989) sin grunnleggende antakelse om at sanne og oppkonstruerte vitnebeskrivelser varierer i kvalitet og kvantitet. I følge Undeutsch-hypotesen vil sanne vitnebeskrivelser, under fri fortelling fra vitnet, inneholde flere detaljer enn de oppkonstruerte beskrivelsene, som vil være mer generelle av karakter uten spesifikke detaljer.

Videre vil svarene på direkte, lukkede spørsmål være mer detaljrike i beskrivelsene enn ved oppkonstruerte svar. Særlig gjelder dette ved gjentatte spørsmål fra avhører. Oppkonstruerte beskrivelser vil til forskjell inneholde konklusjoner og generelle uttalelser som forblir unyanserte selv ved gjentatte fortellinger. På denne måten kan troverdigheten til et barns vitneforklaring bli vurdert. Dette var også grunnlaget for Undeutsch sitt arbeid da han i 1954, etter flere omfattende diskusjoner om barns virkelighetsoppfatning i det tyske rettsvesen, fikk i oppdrag av Høyesterett i Tyskland å utvikle retningslinjer for evaluering av barns vitneutsagn. Det var i 1982 antatt at mer enn 40.000 avhør var evaluert gjennom innholdsanalyser (Arntzen, 1982). De to mest kjente metoder for innholdsanalyser av barns forklaringer betegnes i dag som «Statement Validity Assessment» (Steller & Köhnken, 1989; Raskin & Esplin, 1991b) og «Criteria-Based Content Analysis» (Raskin & Esplin, 1991a; Boychuk, 1991; Lamb et al, 1997). Metoden er pålitelighetsvurdert i 1997 (Horowitz et al, 1997) og det er dokumentert at metoden har tilstrekkelig gyldighet og reliabilitet til å tilfredsstillere kravene til vitenskapelige metoder.

Det er i dag konsensus om at det i første rekke er avhørerens aktive bruk av spørsmål, samt evne til å lytte til barnets svar som er avgjørende for den informasjon barna produserer i avhøret. Fisher, Geiselman og Raymond (1987) og Fisher et al. (1987b) fant at polititjenestemenn gjennom sine spørsmålsstillinger og avbrytelser i politiavhør, skapte hukommelsesbarrierer som hindret optimal gjenhenting av informasjon hos avhørte. De viste at personer som ble avhørt og som gjennom spørsmålsstillingen fra avhøreren ble instruert til mentalt å rekonstruere hendelsen og systematisk fokusere på de ulike sansemodaliteter, som syn, hørsel, lukt og følelser, ga kvantitativt flere og kvalitativt bedre opplysninger om den konkrete hendelsen enn de som ble avhørt uten denne instruksjon og systematisering av spørsmålene i avhøret. På bakgrunn av disse funn utviklet de en intervjumetode som fikk navnet «den kognitive intervjuteknikk» (Geiselman et al, 1986; Fisher et al, 1987a, 1987b, 1992), hvor Geiselman og medarbeidere viste at det er mulig å forbedre informasjonen i et avhør ved å skape en mental rekonstruksjon av omstendighetene. Under rekonstruksjonen forsøker man å sette vitnet mentalt tilbake til forholdene som eksisterte under selve hendelsen, ved å ta utgangspunkt i personen selv og omgivelsene på stedet for hendelsen. I en meta-analyse som omfattet nær-

mere 2500 intervju fordelt på 40 separate empiriske studier, fant Köhnken et al. (1999) at intervju som var gjennomført etter denne intervjumodellen signifikant ga både kvantitativt og kvalitativt bedre informasjon enn «tradisjonelle» intervju, hvor spørsmålene ikke var strukturert på denne måten og hvor vitnet heller ikke ble oppfordret til å komme med en sammenhengende forklaring. Med andre ord er det avhørersens spørsmål til den avhørte som legger grunnlaget for kvantiteten og kvaliteten av opplysninger i avhørtes svar. Flere forskere understreker at avhører må stille ulike spørsmål ut fra hva som er hensikten med avhøret (Davies et al, 1999; 2000; Undeutsch, 1967; Mortimer et al, 1999; Fisher et al, 1992). Underforstått fremhever dette viktigheten av at avhøreren i spørsmålene omkring en hendelse, bør ha et bredt register med spørsmål som dekker visse tema i det aktuelle avhøret. Dette fremhever også viktigheten av at avhøreren må forberede seg godt med fokus på variasjon i spørsmålene til den avhørte. Skal en få til dette må avhøreren innhente informasjon om barnet utenfor avhørssituasjonen for å kunne bedømme barnets virkelighetsoppfatning og påliteligheten av den informasjonen barnet gir. Videre forutsettes det at avhøreren har innarbeidet gode ferdigheter til å behandle den avhørte som en person med fullverdig personlig integritet. Avhøreren må med andre ord sette barnet i sentrum og stimulere til at den mentale rekonstruksjon av omstendighetene skjer på grunnlag av de forutsetninger det avhørte barnet besitter. Etter gjennomgang av det norske lovverk og forarbeider virker det som at det er lite forskningsmessig belegg i instruksverket sammenlignet med andre land, som for eksempel England, hvor instruksverket også er gjennomarbeidet i forhold til den kunnskap man har innenfor andre fagdisipliner som psykologi (Home Office, 1992; 2002).

Opplæring av avhørere

Det norske regelverket gir, i motsetning til den engelske, ingen ytterligere retningslinjer for hvorledes avhører konkret metodisk skal gjennomføre avhøret (Home Office, 1992; 2002; forskrift om dommeravhør og observasjon m m, 1998). Paragraf 12 i den norske forskriften gir mer eller mindre punktvis oversikt over hva avhører bør orientere og formane barnet om, men gir ingen regler for hvorledes dette bør gjøres ut over at avhøret må tilpasses vitnets alder og utviklingsnivå:

«§12 Gjennomføringen av avhøret.

Før avhøret begynner skal vitnet som hovedregel orienteres om hvem som overvårer avhøret og hvor de befinner seg. Vitnet skal som hovedregel orienteres om at det foretas video- og/eller lydopptak.

Den som foretar avhøret må formane vitnet til å forklare seg sannferdig, jf straffeprosessloven §128. Formaningene må tilpasses vitnets alder og utviklingsnivå.

Avhøret må tilpasses vitnets alder, utviklingsnivå og omstendighetene for øvrig...»

I merknadene til forskriften sies det om avhørsmetodene:

Departementet finner det ikke hensiktsmessig å gi regler om avhørsmetoder/avhørets innhold i forskriften. Ledende spørsmål er kun en av de avhørsteknikker det er problemer forbundet med. Lignende innvendinger kan reises blant annet mot bruk av hypotetiske spørsmål. Hensikten med dommeravhøret er å avklare faktum, og det er ikke mulig for departementet å gi anvisning på noen bestemt avhørsmetode som bør benyttes. Det vesentlige er at avhøret skjer innenfor de rettslige rammer som gjelder for avhøret, og at avhørspersonen har kunnskap om disse. Avhørsmetoden må tilpasses barnets alder, personlighet, modenhet, sakens art og selve avhørssituasjonen. Det er viktig at avhørspersonens samtale med barnet er preget av nøytralitet i forhold til om overgrep har funnet sted. Det er videre viktig at det er barnets versjon som fremkommer, og ikke for eksempel overgriperens, foreldrenes eller avhørspersonens... ..Dersom avhørspersonen innkalles som vitne i retten, må han eller hun være forberedt på å forklare seg om fremgangsmåten for avhøret.

(Merknad til forskrift 2. oktober 1998 nr 925²⁵. §12, side 30-31)

Ut fra forskriftens merknader ser vi at det stilles krav til avhørers kunnskaper om den rettslige ramme. Avhøreren må videre avklare og gjennomføre avhøret ut fra «barnets alder, personlighet, modenhet, sakens art og selve avhørssituasjonen» slik «at det er barnets versjon som fremkommer» og «som vitne i retten, må han eller hun være forberedt på å forklare seg om fremgangsmåten for avhøret». Dette stiller konkrete krav til avhøreren både hva gjelder mål for avhøret samt kunnskaper om hvorfor og hvorledes avhøret skal gjennomføres. Som en vil se av fremstillingen nedenfor vil kravene til dommeravhør, sammenlignet med vanlige norske politiavhør, være mer konkrete og gjennomføringen vil i hovedsak fravike på to områder:

---

25 Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.

1. *Notoritet:*

I utgangspunktet stilles det krav til notoritet. Det vil si at hva og hvorledes opplysningene fremkom skal nedtegnes og undertegnes av den tjenestemann som har gjennomført avhøret, jf påtaleinstruksen²⁶ §8-11. Da det er vanskelig å skrive opplysninger ned i en egenrapport, som man gjør i avhør av voksne, har en ihht forskriftens²⁷ §14 valgt at dommeravhøret skal filmes i sin helhet og at det skal skrives ut en fullstendig dialogutskrift av samtalen mellom avhører og barnet.

2. *Krav til avhører:*

I Ot prp nr 33 (1993-94)²⁸, går det frem at den som tilkalles for å gjennomføre avhøret som særlig skikket person:

...bør ha særlig kjennskap til barns tale- og væremåte, og også være fortrolig med rettsvesenets krav til avhøret. I tillegg bør vedkommende ha evne til å skape den tillit og kontakt som er nødvendig for å få barnet i tale. Hvilke personer som er best skikket vil derfor avhenge ikke bare av grunnutdanning, men også av etterutdanning, erfaring og personlige egenskaper.

(Ot.prp. nr 33 (1993-94), side 22, første spalte)

Dette siste kravet legger klare føringer til Politihøgskolen i rekruttering og opplæring av avhørere. I tillegg gis det også indirekte føringer til politidistriktene og domstolene i merknadene til forskriftens §5 hvor det forutsettes at avhøreren oppfyller kravene som «særlig skikket» person, hvis ikke må det velges en annen avhører:

Som hovedregel skal en polititjenestemann tilkalles som særlig skikket person ved dommeravhør. Polititjenestemenn er opplært og trent i avhørsteknikk og vet hva som er nødvendig i forhold til etterforskningen. Politihøgskolen har også avholdt flere kurs i etterforskning av seksuelle overgrep, der dommeravhør og opplæring i avhørsteknikker spesielt egnet for barn er en del av kurset. Det forutsetter at polititjenestemannen som tilkalles oppfyller kravene i første ledd. Dersom dette ikke er tilfelle, må det velges en annen person...

(Merknader til forskrift 2. oktober 1998 nr 925²⁷. §5, side 20 og 21)

---

26 Justisdepartementets forskrift av 28. juni 1985, nr 1679, om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).

27 Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.

28 Ot prp nr 33 (1993-94). Om lov om endring i straffeprosessloven (styrking av kriminalitetsofres stilling).

Politihøgskolens kurs i avhør av barn

Politihøgskolen gir i sitt etterutdanningstilbud, «Utdanning i etterforskning av seksuelle overgrepssaker» (de såkalte SO-kursene) en spesialisering i avhør av barn (Politihøgskolen, 2002; 2003a; 2003b). Kursene gis på tre nivå og er per i dag den mest spesialiserte avhørsopplæring som gis ved Politihøgskolen. Tabell 1 gir oversikt over når tilbudet ble startet opp første gang og antall timer i dagens undervisning på de ulike nivå.

Tabell 1: Oversikt over årstall for oppstart av de ulike trinn og antall timer undervisning i Politihøgskolens kurs i «Utdanning i etterforskning av seksuelle overgrepssaker».

Nivå	År – 1. kurs	Antall timer undervisning
Trinn 1 (SO1)	1992	37
Trinn 2 (SO2)	1997	102
Trinn 3 (SO3)	2000	32

I perioden 1992-2004 har 675 politietterforskere gjennomført «Trinn 1». Av disse har 185 etterforskere gått videre til ytterligere fordypning i «Trinn 2» og av disse har 97 etterforskere fullført «Trinn 3». Disse etterforskerne kom fra samtlige av landets politidistrikt samt Politihøgskolen og Kriminalpolitisentralen (i dag «Nye Kripos»). I 2005 ble det vedtatt en ny studieplan for et 10-studiepoengs kurs i «Kommunikasjon mellom avhører og barn i dommeravhør». Dette studiet ved Politihøgskolen er estimert til 280 arbeidstimer hvor 120 timer er undervisning ved Politihøgskolen (Politihøgskolen, 2005). Planlagt studiestart er 2006.

Som det fremgår av den systematiserte oversikten over antall deltakere på Politihøgskolens spesialiseringskurs i tabell 2 er det investert betydelige pedagogiske ressurser for å oppfylle de krav som settes til den som skal foreta avhør av barn.

Tabell 2: Oversikt over antall deltakere på kurs i etterforskning av seksuelle overgrep og dommeravhør fordelt på landets politidistrikter og deltakende særorgan for perioden 1992 - 2004.

Politidistrikt	Trinn 1	Trinn 2	Trinn 3
Oslo	80	23	11
Østfold	33	8	3
Follo	35	5	3
Romerike	31	6	1
Hedmark	19	5	3
Gudbrandsdal	7	2	1
Vestoppland	8	3	2
Nordre Buskerud	11	3	4
Asker og Bærum	13	4	2
Søndre Buskerud	27	9	2
Vestfold	24	6	4
Telemark	33	4	5
Agder	37	10	6
Rogaland	33	10	6
Haugaland og Sunnhordland	16	3	1
Hordaland	64	13	5
Sogn og Fjordane	12	4	1
Sunnmøre	18	6	2
Nordmøre og Romsdal	10	6	2
Sør - Trøndelag	35	8	5
Nord - Trøndelag	21	5	3
Helgeland	14	4	1
Salten	10	4	3
Midtre Hålogaland	22	7	5
Troms	29	5	2
Vestfinnmark	10	4	1
Østfinnmark	13	4	2
Kripos	9	13	10
Politihøgskolen	1	1	1

Antall stillinger som polititjenestemenn

Hvor mange polititjenestemenn er det så i hvert politidistrikt, hvor mange av disse polititjenestemennene har dette saksfeltet som sitt arbeidsområde og hvor mange av disse ble eller kunne bli brukt som «særlig skikket» person i gjennomføringen av dommeravhør? For å finne svar på disse spørsmålene har artikkelens forfatter de siste årene sendt ut en spørreundersøkelse til hvert politidistrikt. Oversikt over antall stillinger i politidistriktene er også innhentet fra Politidirektoratet og sammenholdt med de innrapporterte tall fra hvert av politidistriktene. Resultatene viser at i 1994 hadde de 54 politidistriktene i Norge 6859 stillingshjemler for polititjenestemenn. I årene frem til 2001 økte antallet til 7798. Etter politireformen i 2002, hvor størrelsen på politidistriktene økte og antallet politidistrikt ble redusert til 27, var antall stillinger for polititjenestemenn i 2002: 7792 og i 2003: 7719.

Antall avhørere

I sin innrapportering oppgir politidistriktene at ca 2,5 % av de ovennevnte polititjenestemennene er etterforskere innen det saksfeltet som omtales i denne artikkel. I den følgende oversikt vises en fordeling av totalt antall politistillinger ved hvert politidistrikt og antall etterforskere²⁹ som aktivt jobbet med dette saksfeltet. Videre, vises også hvor mange av disse etterforskerne som har avhør av barn som arbeidsoppgave. Som eksempel var det i 2003 ved Oslo politidistrikt 1675 stillinger som polititjenestemenn. Det var 14 etterforskere som arbeidet med saksfeltet seksuelle overgrep, hvor 9 av disse etterforskerne hadde som en av sine oppgaver å avhøre barn.

---

²⁹ Med antall etterforskere mener en her det antall tjenestemenn som etterforsket denne type saker, herunder avhør av vintner og siktede. Dette innbefattet også etterforskere som var sykemeldt eller i permisjon, hvor vedkommende høyst sannsynlig skulle tilbake i sin stilling.

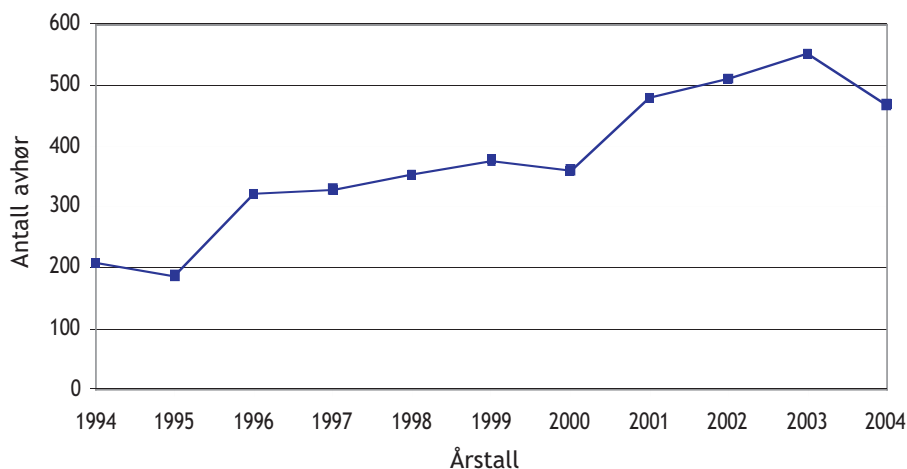
Tabell 3: Oversikt over antall politistillinger, etterforskere og hvor mange av disse som avhører barn fordelt på politidistrikt for årene 2002-2004

Politidistrikt	Antall politistillinger		Antall etterforskere			Antall avhørere		
	2002	2003	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Oslo	1676	1675	14	14	15	6	9	9
Østfold	327	334	7	6	8	4	3	4
Follo	214	207	15	14	13	3	3	4
Romerike	326	312	14	10	16	3	3	3
Hedmark	259	251	3	3	1	3	3	3
Gudbrandsdal	103	103	3	2	2	1	1	2
Vestoppland	136	131	3	3	3	3	3	3
Nordre Buskerud	117	117	9	9	9	5	4	4
Søndre Buskerud	265	253	8	15	15	3	4	3
Asker og Bærum	222	220	2	5	6	1	1	1
Vestfold	318	314	6	13	13	5	5	3
Telemark	288	286	8	6	6	6	5	5
Agder	424	431	12	10	8	7	8	6
Rogaland	411	424	7	9	12	6	5	5
Haugaland og Sunnhordland	174	164	13	13	13	6	7	5
Hordaland	642	638	12	20	24	8	12	10
Sogn og Fjordane	140	137	3	3	3	3	2	1
Sunnmøre	162	158	1	3	4	1	3	3
Nordmøre og Romsdal	159	157	2	2	2	2	1	2
Sør-Trøndelag	408	405	13	15	34	8	9	8
Nord-Trøndelag	192	191	5	5	11	4	11	3
Helgeland	130	126	2	3	9	2	3	3
Salten	120	115	2	2	1	2	2	1
Midtre Hålogaland	186	187	12	8	8	5	5	5
Troms	172	174	3	5	5	1	3	4
Vest-Finnmark	89	88	2	2	2	2	2	2
Øst-Finnmark	134	123	3	2	2	3	2	2

Ut fra disse tallene ser en variasjon mellom politidistriktene på antall etterforskere og avhørere. Årsaken til dette kan være en variasjon mellom politidistriktene i antall saker om overgrep mot barn. Antall etterforskere og avhørere innen hvert politidistrikt synes rimelig stabil for den registrerte treårsperiode, noe som kan tyde på et stabilt antall etterforskede saker i hvert av politidistriktene.

Antall dommeravhør i Norge

Antall avhørere virker noe lavt for enkelte av distriktene og en kan spørre seg om antall gjennomførte dommeravhør er lavere i disse politidistriktene sammenlignet med politidistrikter som har flere avhørere. Artikkelforfatteren har ikke funnet noen nasjonal statistikk eller undersøkelser hvor antall dommeravhør per år er rapportert. For å kunne si noe om utviklingen av antall dommeravhør i Norge har hvert politidistrikt deltatt i den forannevnte selvrappotering og meldt inn det antall dommeravhør som er foretatt, basert på antall arkiverte videokassetter av gjennomførte dommeravhør ved hvert politidistrikt. I tillegg er antall registrerte dommeravhør innhentet for hver domstol i tilsvarende periode. For perioden 1994-2004 gir dette følgende antall gjennomførte dommeravhør fordelt på årstall:

Figur 2: Totalt antall dommeravhør fordelt på årstall

Som vi ser er det over en dobling av antall dommeravhør fra 1994 til 2004 med henholdsvis 207 og 468 avhør.

I fordelingen av dommeravhør på hvert politidistrikt er det en forholdsvis stor variasjon mellom en del av politidistriktene.

Tabell 4: Antall dommeravhør i hvert politidistrikt fordelt på årene 2002-2004.

Politidistrikt	Antall dommeravhør		
	2002	2003	2004
Oslo	42	40	38
Østfold	16	14	33
Follo	48	49	26
Romerike	18	29	20
Hedmark	20	15	17
Gudbrandsdal	4	3	4
Vestoppland	23	11	1
Nordre Buskerud	10	5	8
Søndre Buskerud	13	36	27
Asker og Bærum	3	8	7
Vestfold	15	14	14
Telemark	16	28	18
Agder	30	24	23
Rogaland	31	28	23
Haugaland og Sunnhordland	16	12	5
Hordaland	54	51	40
Sogn og Fjordane	8	6	6
Sunnmøre	15	11	18
Nordmøre og Romsdal	27	27	15
Sør-Trøndelag	19	22	30
Nord-Trøndelag	16	11	16
Helgeland	8	25	17
Salten	9	14	6
Midtre Hålogaland	20	9	16
Troms	13	35	21
Vest-Finnmark	13	14	7
Øst-Finnmark	3	10	12

Korrigerer en for størrelsen på politidistriktet gjennom antall innbyggere og straffesaker vil de største politidistriktene ikke skille seg vesentlig ut fra de mindre politidistrikt. Allikevel er det en betydelig variasjon i antall avhør av barn mellom en del av politidistriktene som ikke kan forklares ut fra geografisk størrelse, antall innbyggere, antall polititjenestemenn eller antall straffesaker.

Kvalitet på dommeravhør

Ut fra de presenterte tallene ser en at det har vært en betydelig økning i antall dommeravhør og investert betydelige pedagogiske ressurser etter innføringen av forskriften om dommeravhør og observasjon i 1998. Spørsmålet blir da om endringer i regelverket og pedagogiske tiltak har ført til at kvaliteten på dommeravhørene har blitt bedre i Norge? Det er i dag ingen universell definisjon i hva en legger i kriteriet «god kvalitet» i avhør og hvorledes dette kan måles. Med utgangspunkt i den forskningsmessige konsensus om viktigheten av åpne spørsmål og at barnet forklarer seg med egne ord, har en i denne artikkel definert «god kvalitet» som at:

- Spørsmålene fra avhører oppfyller kravene i påtaleinstruksen §8-6, hvor vitnet oppfordres av avhøeren til; «...i sammenheng å forklare hva det vet om saken. Deretter kan særskilte spørsmål stilles...». Dette oppnås ved at avhøeren stiller et høyt antall åpne spørsmål i begynnelsen av avhøret, som videre følges opp av lukkede spørsmål.
- Barnet forklarer og beskriver med egne ord det han eller hun har opplevd.

Med andre ord defineres «god kvalitet» i denne artikkel som et avhør med en stor andel åpne spørsmål i forhold til lukkede spørsmål og at det stilles flere åpne enn lukkede spørsmål i begynnelsen av avhøret.

Kvaliteten på et utvalg dommeravhør i Norge

For å kunne si noe om kvaliteten på et utvalg dommeravhør i Norge ble politietterforskere/avhørere med bakgrunn fra Politihøgskolens SO-kurs trinn 2 og trinn 3 kontak- tet med forespørsel om å delta med ett avhør hver i en studie av norske dommerav-

hør. Det innsendte avhøret skulle være filmet i sin helhet og det skulle være skrevet ut en dialogutskrift som var godkjent, i henhold til forskriften, av dommeren ansvarlig for avhøret. Hver av avhørerne skulle videre rapportere totalt hvor mange dommeravhør de hadde gjennomført og en oversikt over formell utdanning som avhører.

De 100 første mottatte avhørene ble plukket ut som utvalg i den videre analysen.

Tabell 5: Demografiske variabler i 100 dommeravhør

Avhør	100 (Gj.snitt = 51 minutter 30 sek)
Avhørerne	100 (87 kvinner)
Alder (gj.snitt)	36 år
Formell spesialisering (gj.snitt)	155 timer
Antall gjennomførte avhør (gjennomsnitt)	19 avhør (over hele 10 års perioden)
Avhørte barn	100 (71 jenter)
Alder (gj.snitt)	10 år (variasjon: 6-14 år)

Tabell 5 gir en oversikt over de demografiske variabler i de 100 avhørene. Etter å ha rettet opp utelatelser eller feil mellom videoavhør og dialogutskriften, ble hver av avhørerens uttalelser klassifisert i henhold til metoden utarbeidet av Richardson et al (1965) og videreutviklet av Poole og Lamb (1998).

I gjennomsnitt ble det stilt 238 spørsmål i hvert avhør og av disse ble henholdsvis 9% klassifisert som åpne- og 91% som lukkede spørsmål (interraterreliabilitet .96). I fordelingen av spørsmålene ble det stilt signifikant flere lukkede enn åpne spørsmål gjennom hele avhøret, hvor det var et synkende antall åpne spørsmål fra begynnelse til slutt. De fleste lukkede spørsmål ble stilt midtveis med signifikant færre i begynnelsen og slutten av avhøret.

Antall dommeravhør har økt betydelig etter innføringen av forskriften. En kunne tro at et større antall avhør ville gi et bredere erfaringsgrunnlag, som igjen skulle tilsi at avhørene er blitt bedre. I tillegg skulle en tro at de betydelige investeringene i pedagogiske tiltak tilsi at kvaliteten ville øke. Men til tross for økningen av antall

avhør og betydelige økte pedagogiske ressurser til opplæring er konklusjonen at en ikke har oppnådd de krav vi i denne artikkel har satt til «god kvalitet» av avhøret. Disse funnene sammenfaller med resultatene i andre internasjonale undersøkelser som viser at avhøreren i liten grad benytter åpne spørsmål i sine avhør (Fisher et al., 1987a; Wright et al, 2004; Myklebust et al., 2000; Cederborg et al, 2000; Melinder, 2004; Craig et al, 1999; Davies et al, 2000; Lamb et al, 1996a;1996b; Sternberg, 2001). Det er i dag en internasjonal forskningsmessig konsensus om at avhøreren bør fokusere på de spørsmål som stilles til avhørte og en bred enighet om at åpne spørsmål gir økt kvalitet og lengre svar enn lukkede spørsmål. I studien av avhørene i denne artikkel er barnets svar ikke analysert, og følgelig kan en verken bekrefte eller avkrefte at åpne spørsmål gir kvalitativt bedre og lengre svar enn lukkede spørsmål i de analyserte avhørene. Dette, og andre spørsmål som hvorledes avhørers kompetansenivå virker inn på de dommeravhør som gjennomføres, er viktige i utviklingen og kvalitetssikringen av de dommeravhør som gjennomføres. Følgelig viser resultatene i denne artikkel at det er nødvendig med mer forskning på dommeravhør i Norge.

Ved å øke den rettspsykologiske forståelse omkring dommeravhør vil en kunne sikre økt rettssikkerhet, slik at skyldige blir dømt og uskyldige går fri. Dette krever at alle aktører i prosessen er fortrolige og kjenner begrensningen ved de metoder og prosedyrer som anvendes. Forskere, beslutningstakere og praktikere trenger skoleing og må gjennom gjensidig samarbeid bidra til å utvikle dette feltet hvis de involvertes rettssikkerhet skal bli bedre ivaretatt. Politihøgskolen vil som utdanningsinstitusjon spille en viktig rolle i dette arbeidet. Men det hjelper ikke med økt skoleing hvis ikke nyervervet kunnskap implementeres lokalt i politidistriktene. Her ligger det et stort ansvar på hvert politidistrikt i å skape et utviklende miljø for den enkelte etterforsker og utarbeidede rutiner i utvikling og kvalitetssikring av de arbeidsmetoder som benyttes.

Veien videre

Den senere tids fokusering på politiets arbeidsmetoder stiller store krav til hvorledes vi møter denne interessen. I den årlige kartleggingen fra politidistriktene kan det virke som det de siste år har vært større fokus på rammen rundt selve domme-

ravhøret, slik som det tekniske utstyret som benyttes og rommet avhøret foretas i, enn på de spørsmål en søker avklart i avhørssituasjonen og selve interaksjonen mellom avhører og avhørte. Dette reiser spørsmål om hvor villige vi er til internt å kritisk evaluere de etterforsknings- og påtalemessige skritt som er foretatt i konkrete saker. Taktisk etterforskning og avhør er et område det bør satses på i årene fremover. Her har både den enkelte avhører, utdanningsinstitusjonene, forskningsmiljøene, lovgiver og domstol et ansvar for å forbedre kvaliteten på det arbeidet som gjøres. På denne måten vil en fortsette i samme ånd og videreføre det arbeid Norske Kvinners Nasjonalråd startet i 1913 for å forbedre avhørene av barn i Norge.

«Alle var så enige; men allikevel var det vanskelig å få den meget nødvendige forandring!»

(Norske Kvinners Nasjonalråd (1957), side 181)

Litteratur

- Andenæs, J.** (2000). *Norsk Straffeprosess. Bind 1*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J.** (1989). Avhør av barn som vitner i straffesaker. I *Armannsbok. Festskrift til Armann Snaevarr*, 59-70, Reykjavik.
- APSAC** (American Professional Society on the Abuse of Children)(1990). *Guidelines for psychosocial evaluations of suspected sexual abuse in young children*. Chicago, IL: American Professional Society on the Abuse of Children.
- Arntzen, F.** (1982). Die Situation de forensischen Aussagepsychologie in der Bundesrepublik Deutschland. In A. Trankell (Ed.). *Reconstructing the past: The role of psychologists in criminal trials* (pp.107-120). Denventer, The Netherlands: Kluwer.
- Bjerke, H. K. & Keiserud, E.** (2001). *Straffeprosessloven. Kommentartutgave Bind II*. 3.utg Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, R. A.** (1997). *Politipsykologi*. Nesbru: Vett og Viten.
- Boychuk, T. D.** (1991). Criteria-based content analysis of children`s statements about sexual abuse: A field-based validation study (Doctoral dissertation, Arizona State University, 1991). Dissertation Abstracts International, 52, 2272A.
- Bull, R.** (1992). Obtaining evidence expertly: The reliability of interviews with child Witnesses. *Expert Evidence*, 1, 5-12.

- Bølviken, L.** (1966). Avhøring av barn i straffesaker. *Lov og Rett*, 193-219.
- Ceci, S. J., & Bruck, M.** (1995). *Jeopardy in the Courtroom. A scientific analysis of children's testimony*. Washington: American Psychological Association.
- Cederborg, A. C., Orbach, Y., Sternberg, K. J. & Lamb, M. E.** (2000). Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1355-1361.
- Craig, R. A., Scheibe, R., Raskin, D. C., Kircher, J. C. & Dodd, D. H.** (1999). Interviewer Questions and Content Analysis of Children's Statements of Sexual Abuse. *Applied Developmental Science*, 3, 77-85.
- Davies, G., Westcott, H. L., & Horan, N.** (2000). The impact of questioning style on the content of investigative interviews with suspected child sexual abuse victims. *Psychology, Crime and Law*, 6, 81-97.
- Davies, G., Hoyano, L., Keenan, C., Maidand, L. and Morgan, R.** (1999) *An assessment of the admissibility and sufficiency of evidence in child abuse prosecutions*, Home Office Occasional Paper, London: Home Office
- Dent, H., & Flin, R.**, (1992). *Children as Witnesses*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Eisen, M. L., Quas, J. A. & Goodman, G. S.** (2002). *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. London: Lawrence Erlbaum Associates, publishers.
- Fisher, R. P. & Geiselman, R. E.** (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing. The cognitive interview*. Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Fisher, R. P., Geiselman, R. E. & Raymond, D.S.** (1987a). Critical Analysis of Police Interview Techniques. *Journal of Police Science and Administration*, 15, 177-185.
- Fisher, R. P., Geiselman, R. E., Raymond, D. S., Jurkevich, L. M. & Warhaftig, M. L.** (1987b). Enhancing enhanced eyewitness memory: refining the cognitive interview. *Journal of Police Science and Administration*, 15(4), 291-297.
- Forskrift 2. oktober 1998 nr 925** om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.
- Forskrift om dommeravhør og observasjon m m.** - Forskrift 2. oktober 1998 nr 925 om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.
- Geiselman, R. E., Fisher, R. P., Cohen, G., Holland, H. & Surtes, L.** (1986). Eyewitness Responses to Leading and Misleading Questions Under the Cognitive Interview. *Journal of Police Science and Administration*, 14, (1), 31-39.
- Hennum, R.** (1999). *Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Det juridiske fakultet. (Avhandling for dr.philos.-graden).
- Hjort, J.** (1995). Bevisregler i saker om overgrep mot barn. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1, 60-73.
- Home Office** in conjunction with Department of Health. (1992) *Memorandum of Good Practice on Video Recorded Interviews with Child Witnesses for Criminal Proceedings*. London: HMSO.

- Home Office** (2002). *Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance for vulnerable or intimidated witnesses, including children*. London: Home Office Communication Directorate.
- Horowitz, S. W., Lamb, M. E., Esplin, P. W., Boychuk, T. D., Krispin, O. & Reiter-Lavery, L.** (1997). Reliability of criteria-based content analysis of child witness statements. *Legal and Criminological Psychology*, 2, 11-21.
- Jones, D. P. H.** (1992). *Interviewing the sexually abused child: Investigation of suspected abuse* (4th ed.) London: Gaskell.
- Köhnken, G., Milne, R., Memon, A. & Bull R.** (1999). The Cognitive interview: A meta- analysis. *Psychology, Crime and Law*, 5, 3-27.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J. & Esplin, P. W.** (1998). Conducting investigative interviews of alleged sexual abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 22, 813-823.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Hershkowitz, I. & Esplin, P. W.** (1999). Forensic interviews of children. In A.Memon & R.A.Bull (Eds) *Handbook of the Psychology of interviewing* (pp.253-277). Chichester: John Wiley & Sons, LTD.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., Hershkowitz, I. & Orbach, Y.** (1997). Assessing the credibility of children's allegations of sexual abuse: A survey of recent research. *Learning and individual differences*, 9(2), 175-194.
- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Sternberg, K. J., Boat, B. & Everson, M. D.** (1996a). Investigative interviews of alleged sexual abuse victims with and without anatomical dolls. *Child Abuse and Neglect*, 20, 1251-1259.
- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., Hovav, M., Manor, T. & Yudilevitch, L.** (1996b). Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International journal of behavioural development*, 19(3), 627-637.
- Menneskerettsloven** - Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett av 21.mai 1999 nr 30.
- Milne, R. & Bull, R.**(Eds). (1999). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: Wiley.
- Melinder, A.** (2004). Perspectives on Children as Witnesses. Oslo:Department of Psychology, University of Oslo. (PhD dissertation).
- Memon, A. & Bull, R.** (2000) *Handbook of the Psychology of interviewing*. Chichester: John Wiley & Sons, LTD.
- Merknader til forskrift 2. oktober 1998 nr 925** om dommeravhør og observasjon og om endringer i straffeprosessloven, straffeloven og påtaleinstruksen.
- Mortimer, A. & Shepherd, E.** (1999). Frames of mind: Schemata guiding cognition and conduct in the interviewing of suspected offenders. In A. Memon & R.Bull (eds), *Handbook of the psychology of interviewing*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Myklebust, T. and Alison, L.** (2000). The current state of police interviews with children in Norway: How discrepant are they from models based on current issues in memory and communication. *Psychology, Crime and Law*, 6, 331-351
- NOU 1992:16.** Sterkere vern og økt støtte for kriminalitetsofre. Justisdepartementet.
- Norske Kvinners Nasjonalråd** (1957). *Norske Kvinners Nasjonalråd 1904-1954*. Flisa boktrykkeri: N.K.N
- Ot prp nr 33** (1993-94) – Odelstingsproposisjon nr 33 (1993-94). Om lov om endringer i straffeprosessloven (styrking av kriminalitetsofrenes stilling).
- Poole, D.A. & Lamb, M.E.** (1998). *Investigative interviews of children: A guide for helping professionals*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Politihøgskolen** (2005). Studieplan for videreutdanning i kommunikasjon mellom avhører og barn i dommeravhør. Oslo: Politihøgskolen.
- Politihøgskolen** (2003a). Kursplan i utdanning i etterforskning av seksuelle overgrepssaker trinn I. Oslo: Politihøgskolen.
- Politihøgskolen** (2003b). Kursplan i utdanning i etterforskning av seksuelle overgrepssaker trinn II. Oslo: Politihøgskolen.
- Politihøgskolen** (2002). Kursplan i utdanning i etterforskning av seksuelle overgrepssaker trinn III. Oslo: Politihøgskolen.
- Påtaleinstruksen** - Justisdepartementets forskrift av 28.juni 1985, nr. 1679, om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen).
- Raskin, D.C. & Esplin, P.W.** (1991a). Assesment of children`s statements of sexual abuse. In J.Doris (Ed.). *The suggestibility of children`s recollections: Implications for eyewitness testimony* (pp.153-164). Wahinton, DC: American Psychological Association.
- Raskin, D. & Esplin, P. W.** (1991b). Statement Validity Assessment: Interview procedures and content analyses of children`s statements of sexual abuse, *Behavioral Assesment*, 13, 265-291.
- Richardson, S.A., Dohrenwend, B. S. & Klein, D.** (1965). *Interviewing: Its forms and functions*. London: Basic Books, Inc., Publishers.
- Robberstad** (2003). *Bistandsadvokaten*. Ofrenes stilling i straffesaker. 2.ed. Oslo; Universitetsforlaget
- Rønneberg, A. L. & Poulsson, A.** (2000). *Barn som vitner. Særlig om dommeravhør og observasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slettan, S. & Øie, T.M.** (1997). *Forbrytelse og straff. Lærebok i strafferett*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Steller, M. & Köhnken, G.** (1989). Criteria-based statement analysis. In D.C.Raskin (Ed.). *Psychological methods in criminal investigation and evidence* (pp.217-245). New York: Springer.
- Sternberg, K. J, Lamb, M. E., Davies, G. M. & Westcott, H. L.** (2001). The Memorandum of Good Practice: theory versus application. *Child Abuse and Neglect*, 25, 669-681.

Straffeprosessloven - Lov av 22.mai 1981 nr.25 om rettergangsmåten i straffesaker.

Undeutch, U. (1989). The Development of Statement Reality Analysis, In Yuille, J.C. *Credibility Assessment*, pp. 101-119. London: Kluwer Academy Publishers.

Undeutsch, U. (1967). Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Aussagen. In U.Undeutsch (Ed.), *Handbuch der Psychologie Bd.11: Forensische Psychologie* (pp.26-181.) Goettingen: Hogrefe.

Westcott, H.L., Davies, G. M. & Bull, R. H. C. (2002). *Children`s Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons.

Wright, A. M. & Alison, L (2004). Questioning sequences in Canadian police interviews: Constructing and confirming the course of events? *Psychology, Crime and Law*, 10, 137-154.

5

Politikultur

Et viktig felt i politiforskningen er studiet av politikulturer. Politikultur kan omfatte hvordan man ser på seg selv som yrkesgruppe, hvordan man ser på sin rolle i samfunnet, oppfatninger av arbeidet og normer om hvordan arbeidet skal utføres. I sitt bidrag drøfter universitetslektor Rolf Granér hvordan politikulturen kommer til uttrykk i en type politikultur, nemlig ordenspoliti i Sverige. Med støtte i annen skandinavisk politiforskning hevder Granér at det er mer som forener enn som skiller de skandinaviske landene når det gjelder politikulturens uttrykk.

Liv Finstad belyser politikultur fra et annet ståsted når hun drøfter betydningen av kjønn i politiryket. Historisk sett har kvinner kjempet for sin plass i politiryket. I dagens politi gir kjønnsdimensjonen et viktig bidrag til å forstå utøvelsen av politierollen.

Politiets språk kan virke dempende eller skjerpene på konflikt. Kari Rønneberg viser i sin studie betydningen av politispråk i møte med publikum. Hun baserer sin diskusjon på opptak av telefonsamtaler mellom publikum og politi. Hennes problemstilling er knyttet til hva som virker konfliktdepende og -skjerpene i slike samtaler, og på hvilke punkter i samtalen konflikter kan løses eller forebygges.

Självständiga sheriffer eller lojala byråkrater, om patrullerande polisens yrkeskultur

Rolf Granér

I detta bidrag behandlar jag den eller de yrkeskulturer vi finner bland patrullerande poliser.¹ Snarare än att tala om en enhetlig yrkeskultur menar jag att denna kan beskrivas utifrån olika teman. Fokus i mitt resonemang kommer emellertid att ligga på de tendenser där yrkeskulturen avviker från officiellt sanktionerat polisarbete. Mina egna studier handlar om svenska förhållanden. Bl.a. Liv Finstads studie av Oslo-polisen (Finstad 2000) och Lars Holmbergs studie av polisen i Köpenhamnsregionen (Holmberg 1999) pekar emellertid på att det är mer som förenar än som särskiljer i de skandinaviska länderna.

Med yrkeskultur menas här i en yrkesgrupp eller delar av en yrkesgrupp kollektivt förankrade mönster av gemensamt tänkande. Här ingår innebörder och värderingar kring hur man ser på sig själva som yrkesgrupp, på omvärlden och arbetet och därpå följande normer kring hur arbetet skall bedrivas liksom hur interna relationer skall hanteras.

Centralt i min användning av kulturbegreppet är att det uttrycker ett kollektivt sätt att skapa mening åt sina livsvillkor. Det är därmed i vilken utsträckning livsvillkoren delas som utgör gränsmarkör för om det är meningsfullt att tala om en viss kultur. Även om vi kan hitta gemensamma beröringspunkter för alla som arbetar inom polisorganisationen, blir skillnaderna mellan t.ex. det övre chefsskiktet och polisen på gatan så stora, att det snarare är rimligt att tala om olika yrkeskulturer än en gemensam poliskultur. Vidare tar kulturbegreppet fasta på historiskt förankrade fenomen. Kulturen är därmed relativt stabil över tid. Slutligen är kulturen

---

¹ Framställningen bygger på och är en sammanfattande bearbetning av min doktorsavhandling Granér, Rolf (2004) *Patrullerande polisens yrkeskultur*. För en översikt av dess empiriska underlag se bilaga 1. Jag använder i framställningen konsekvent epitetet «han» eftersom det är en i huvudsak manlig kultur som beskrivs.

bara delvis uttalad. Istället finns den på ett såväl medvetet som omedvetet plan och kan därmed vara inbördes motsägelsefull.

Tidigare forskning

Klassisk anglo-amerikansk polisforskning har pekat på existensen av en enhetlig yrkeskultur bland poliser på gatunivå med värderingar och praktiker som ofta står i strid med polisorganisationers och övriga rättsapparaters officiella ideal (För översikter se Reiner 2000, 1992; Waddington 1999; Herbert 1998). Utifrån denna beskrivs en isolering gentemot det övriga samhället. Polisarbete uppfattas som en kallelse eller mission i «kriget» mot brottslighet, en handlingsinriktning med förkärlek för action, en tendens till kategorisering av allmänheten i respektabla och busar, samt en fientlighet mot avvikare från traditionella medel- och arbetarklassvärderingar. Dessutom beskrivs ett cyniskt och pessimistiskt perspektiv på samhället och en stark intern solidaritet i förhållande till såväl omvärld som chefer. I sätet att tänka tenderar poliser att utveckla auktoritära drag, politisk konservatism, ett tänkande i svart och vitt samt en tendens att utgå från «sunt förnuft» och enkla lösningar. Detta avspeglas bland annat i rasistiska och sexistiska attityder förlitande sig på våldsmakt kombinerad med en kroniskt misstänksam hållning.

Frågan är emellertid i vilken utsträckning detta stämmer och i vilken utsträckning det har tillämplighet på skandinavisk polispraktik. De klassiska studierna har 20-30 år på nacken och har företrädesvis gjorts i europeiska och amerikanska storstäder bland poliser med en mer homogen könsammansättning och klassbakgrund, liksom en mer begränsad utbildning än vad som gäller för deras skandinaviska kollegor.

Liv Finstad (2000) menar att även om poliser ser sig själva utifrån samlande kännetecken, så finns det betydande variationer inom poliskollektivet. Även Stefan Holgersson(2001) menar att variationen är för stor för att det skulle vara möjligt att använda angloamerikansk forskning som generell karaktäristik av svenska poliser. Men även den anglo-amerikanska forskningen har ifrågasatts. Steve Herbert (1998) hävdar att polisforskningens betoning av informella aspekter har gjort att den formella regleringen av polisarbetet framstått som mer kraftlös än den i själva verket är.

Perspektiv och förhållningssätt

Data som pekar mot en mer heterogen yrkeskultur återkommer i min studie. Även om det bland mina informanter fanns en bred enighet om existensen av en speciell yrkeskultur varierade uppfattningarna om vari denna består. Några angav en yrkeskultur präglad av självständighet i förhållande till det officiella samhällsmandatet. I denna uttrycktes ett yrkesideal med en betoning av reaktiv brottsbekämpning och kontroll av ordningen utifrån moraliska kriterier. Andra underströk mer hur poliser underordnade sig officiella riktlinjer och regelverk. En föreställning som var så ofta återkommande att den kunde antas vara normativ var att man i olika åldrar i poliskarriären utvecklade olika yrkesideal. Vidare skiljde sig enskilda turlag och enheter åt ifråga om hur man arbetade. Dessutom uppfattade jag skillnader som utgick från kön, geografisk placering och karaktären på arbetsuppgifterna. Sålunda ansågs kvinnliga poliser, äldre manliga i likhet med landsortspoliser och renodlade närpoliser ha en mindre repressiv och mer brottsförebyggande framtoning än yngre manliga storstadspoliser. Utöver individuella variationer gick det dessutom att se skillnader i perspektiv och förhållningssätt som utgick från olika typer av situationer inklusive karaktären på arbetsuppgifter samt med vem man hade att göra.

Denna spridning i referensramar, attityder och förhållningssätt gör att istället för att hävda förekomsten av en homogen yrkeskultur så föreslår jag en taxonomi i vilken patrullerande polisers yrkeskultur kan beskrivas som ett kontinuum mellan ytterligheter vilka kan beskrivas som weberianska idealtyper. Denna taxonomi innehåller en polaritet mellan två dominerande perspektiv, som jag benämner det legalistiska och det autonoma. Det förra kännetecknas av lojalitet mot det officiellt sanktionerade samhällsmandatet, medan det senare hyllar ett ideal om polisyrket som självständig samhällskraft. Dessa båda huvudperspektiv kommer att förstärkas eller modifieras av tre typer av förhållningssätt som inte utan vidare går att inrymma i något av perspektiven. Delvis utifrån begrepp i polisjargongen har jag benämnt dessa trötta kontra hungriga, tuffa kontra mjuka och intellektuella kontra mekaniskt-intuitiva förhållningssätt.

Det är viktigt att understryka att om det existerar poliser som överensstämmer med någon av ytterligheterna i dessa perspektiv och förhållningssätt så saknar deras stil förankring i poliskollektivet. Däremot finns det poliser liksom enheter som bl.a.

Figur 1: Perspektiv och förhållningssätt i patrullerande polisers yrkeskultur

Grundläggande perspektiv		
Legalistiskt	<----->	Autonomt
Kompletterande förhållningssätt		
Trött	<----->	Hungrigt
Tufft	<----->	Mjukt
Intellektuellt	<----->	Mekaniskt intuitivt

utifrån de kriterier jag angett ovan tenderar åt något av perspektiven. Därtill är – vilket jag återkommer till – valet av perspektiv och förhållningssätt beroende av situation

Legalistiskt kontra autonomt perspektiv

Det legalistiska perspektivets ledstjärna är det regelverk och de policydokument som utgör polisens officiellt sanktionerade samhällsmandat. Man ser som polisens uppgift att vara till för allmänheten, i termer av alla människor. I det autonoma perspektivet ser man däremot polisen som en självständig samhällskraft med ett tydligt partsintresse. Polisens uppgift anses vara att hävda livsföring och trygghet hos en inte sällan idealiserad grupp skötsamma medborgare i termer av «allmänheten» eller «svensson», genom att jaga och oskadliggöra dem som hotar denna livsföring. Hotet kan komma från en heterogen grupp ordningsstörare som utmanar allmänhetens normer om normal anständighet. Primärt handlar det emellertid om «buset», en kategori kriminella och deras nätverk som i det autonoma perspektivet närmast framstår som en befolkningsgrupp. En sammanfattande beskrivning av de båda förhållningssätten beskrivs i figur 2 (neste side).

Riktigt polisarbete och skitjobb

Detta partsintresse fungerar som legitimering för vad som i det autonoma perspektivet uppfattas som «riktigt polisarbete». Tre typer av kriterier för vad som kännetecknar det riktiga polisarbetet kan identifieras:

Figur 2 En jämförelse mellan det legalistiska och det autonoma perspektivet

	Legalistiskt perspektiv	Autonomt perspektiv
Uppdragsgivare	Staten via regering och riksdag	Folket eller allmänheten definierat som vanligt hederligt folk som gör rätt för sig och betalar skatt
Riktlinjer för arbetet	Lagstiftning och officiella styrdokument, rätt och fel	Principer för riktigt polisarbete Grundläggande rättsregler
Arbetsätt	Utgår från prioriteringar och direktiv i måldokument samt lagstiftning sammanfattat i formuleringar som att «skydda, hjälpa och ställa till rätta»	Interna kollegiala normer om hur arbetet skall bedrivas Utifrån tillgänglighet, effektivitet samt interna normer för accepterade tillvägagångssätt Att störa, jaga, och infånga buset Att eliminera ordningsstörningar Moralisk fostran Beskydd av de svaga
Motpart	Service: alla Beskydd: utifrån hot Brott: Skäligen misstänkta Ordningsstörning: de som bryter mot sanktionerade regler	Service: välvillig allmänhet Beskydd: rättmätiga offer Brott: buset, d.v.s. vanemässigt kriminella Ordningsstörning: de som hotar allmänhetens trygghetsupplevelse

Det skall finnas ett tydligt identifierbart brott med tydliga gränser mellan vad som är rätt och fel. Härvidlag blir rån, stöld och misshandel exempel på handlingar som polisen bör engagera sig i. Däremot representerar «fyllslagsmål» det riktiga polisarbetets motpol, d.v.s. «skitjobb». Vid sådana ärenden kan det vara svårt att identifiera vem som är förövare och vem som är offer. Dessutom anses inte ett slagsmål i «fyllan och villan» moraliskt sett vara att betrakta som ett brott.

Utöver detta kommer en effektivitetsaspekt. Handlingen skall ha ett högt straffvärde och det skall finnas en identifierbar gärningsman av tillräcklig dignitet som går att fälla för brottet. «Skitjobb» är däremot uppgifter som inte resulterar i gripanden eller i ett gripande som inte leder till någon påtaglig påföljd. Att ta fast en snattare där straffet är böter, samtidigt som förövaren saknar ekonomiska medel att betala dessa, betraktas inte som riktigt polisarbete. Även kvinnomisshandel i hemmet har traditionellt ansetts ligga utanför det riktiga polisarbetet.

Det kanske viktigaste kriteriet på vad som kännetecknar det riktiga polisarbetet är emellertid hur det bedrivs. Det riktiga polisarbetet skall innehålla dramatik. Det kan beskrivas utifrån metaforen jakt: det gäller att spåra upp bytet, fälla och föra hem det. Det är i dessa situationer polisen kan utnyttja sin professionella kompetens, sin träning och utbildning, utrustning, fysik och maktmedel. En informant beskrev biljakt och pågående inbrott som «julafton» för alla poliser oberoende av specialitet. Möjligheterna till tjuvjakt kunde locka patrullerna till en kapplöpning om att få vara med i ärendet även där behovet av deras medverkan var tveksam.

Praktiskt polisarbete

Det «riktiga polisarbetet» kan kopplas till det autonoma perspektivets begrepp «praktiskt polisarbete». Begreppet har en tydlig udd mot det teoretiska polisarbetet som anses konstruerat av «pämbärare» d.v.s. rättsapparaten byråkrater utan kontakt med «verkligheten». Ett ofta uttalat påstående var att det var omöjligt att bedriva effektivt polisarbete och samtidigt följa de regelverk som omgärdar detta.

Praktiskt polisarbete inkluderar en serie tillvägagångssätt där omedelbara resultat betonas på bekostnad av institutionellt påbudna arbetssätt. Härvidlag kan det praktiska polisarbetet komma i konflikt med bl.a. rättsprinciper som allas likhet inför lagen liksom att lagar inte får användas för andra syften än de ursprungligen avsedda. Flera uttryck för vad som ingår i praktiskt polisarbete kan identifieras. Häri ingår att utifrån yttre karaktäristika identifiera potentiella kriminella och ordningsstörare. Eftersom vissa invandrargrupper anses speciellt brottsbelastade riskerar de som liknar dessa att utsättas för en negativ särbehandling.

I det praktiska polisarbetet ingår att ha beredskap för uppdrag som ingår i det «riktiga polisarbetet» och därmed snabbt kunna göra sig av med ärenden av karaktären «skitjobb». Ett grundantagande utifrån det autonoma perspektivet är att allt kan hända och att det gäller att ha en beredskap för detta. Därmed blir arbetet bara delvis upplagt utifrån vad som normalt händer.

Vidare ingår en relativ självständighet i förhållande till lagstiftningen. Att bryta mot lagar kunde vara kontroversiellt även om det utifrån situationen och den goda saken kunde ursäktas. Att däremot tänja på lagar eller hitta regelverk som man kan luta sig mot för att legitimera en åtgärd var fullt accepterat. Trafiklagstiftningen

kunde användas i brottsbekämpande syfte. På motsvarande sätt kunde man skaffa sig tillgång till en lägenhet med motiveringen att man «ville prata lite».

Praktiskt polisarbete innebär dessutom att hävda respekten för poliser liksom att bevaka den egna handlingsfriheten. Detta kan ses som ett sätt att markera en maktrelation i förhållande till medborgarna. Umgänget skulle ske på polisens villkor. Ett ofta uttalat grundantagande bland mina informanter var att det var motparten som lade ribban för polisernas agerande. Poliser gjorde vad som krävdes av situationen och det var på den andre det berodde om polisens reaktioner blev stränga eller milda. Den som inte gjorde som polismannen sagt riskerade olika typer av negativa konsekvenser. Tillämpningen utifrån detta grundantagande kunde dock komma i konflikt med direktiven om polismans uppträdande liksom med polismannens befogenheter i övrigt. Bl.a. kunde lagen om omhändertagande av berusad person användas mot den som pekade finger eller på annat sätt provocerade poliserna.

Därtill beskyddar man via en tystnadskod varandra vid brott mot det regelverk som kringgärdar polisarbetet. Medan man ur det legalistiska perspektivet i linje med anmälningssplikten är skyldig att anmäla eller rapportera varje misstanke om brott som en kollega begår fanns i det autonoma perspektivet den motsatta normen – man anmäler inte och man vittnar inte mot en kollega. Tystnadskoden hade enligt mina informanter förr en mer absolut karaktär och gällde oberoende av vilka brott vederbörande gjort sig skyldig till. Även om detta fortfarande kunde gälla i förhållande till kollegor som man hade en personlig relation till var emellertid koden främst tillämpbar för brott som kan beskrivas som «tjänstenära». Det har begåtts i yrkesutövningen och utan uppenbara personliga motiv. Exempel här är sådana brott som utgör en följd av det autonoma perspektivets förhållande till lagstiftningen. Alternativt finns förmildrande omständigheter som vid våldsanvändning i affekt. Vad gäller accepterad våldsanvändning fanns dessutom inslag av ett informellt straffande. Om man tyckte att «den djäveln kunde ha det» blir brottet mer ursäktat. Därutöver begränsas normen till förseelser och bagatellbrott. Huvudregeln var emellertid att beskyddet inte gäller vid brottsliga handlingar som inte var yrkesrelaterade, som bedrägeri, stöld, häleri och sexualbrott. Härvidlag påstås det ha skett en förändring under de senaste 10–20 åren. Vid denna typ av brott var kollegornas dom hård. Huvudattityden var att vederbörande sågs som ett felrekyterat rötägg som inte har något i kåren att göra.

Trötta kontra hungriga poliser

I polisjargongen talas om «hungriga» kontra «trötta» poliser. Utifrån detta kontinuum beskrevs den trötta som en polis som undviker att överhuvudtaget behöva agera eller att ta egna initiativ. Istället utvecklar han strategier som att konsekvent patrullera lugna arbetsområden eller «uppsöka radioskugga». Motpolen «den hungrige», söker sig däremot till situationer där han fick arbeta. Den trötta behövde komma till ett dukat bord för att ta för sig. Det skulle finnas ett tydligt och uppenbart brott, gärningsman på plats och vittnesutsagor eller andra bevis som kunde binda honom till brottet. För den hungrige däremot kunde det räcka med en känsla av att allt inte stod rätt till för att han skall fördjupa sig i situationen. Han har knappt tid att ta raster utan är istället snabb på att «hugga» anrop på radion. Om det inte kom sådana sökte han upp områden där något kunde förväntas hända.

Enskilda poliser som av fysiska eller psykiska skäl förlorat sin arbetsmotivation och gjort «patron ur» är inget nytt fenomen i polisorganisationen, men det har synliggjorts i samband med att organisationen plattats och fått nya befordringsformer vilket bl.a. inneburit att fler äldre poliser stannat i yttre tjänst. Men det finns dessutom de som hävdar att andelen trötta poliser är ett resultat av de senaste årens omorganisationer. Man upplevde vidare polisorganisationen som en trög och ineffektiv byråkrati där det var viktigare att göra saker på rätt sätt än att göra rätt saker. En ofta förekommande uppfattning var att organisationen inklusive ledning och regelverk, undergrävde möjligheten att bedriva effektivt polisarbete, bland annat pekade man på risken för bestraffning vid eventuella felhandlingar. Det säkraste sättet att bedriva polisarbete skulle vara att göra så lite som möjligt.

Tuffa kontra mjuka poliser

Variabeln tuffa kontra mjuka förhållningssätt handlar bl.a. om vilket intryck man ville göra på omvärlden, hur man använder sina maktresurser. I det tuffa förhållningssättet var det de snabba konkreta och kortsiktiga resultaten som räknades. I förhållande till omvärlden betonades en symmetrisk maktrelation präglad av dominans. Via intryck av fysisk styrka och potens eftersträvades att framkalla underkastelse och därmed åstadkomma snabba resultat. Därmed blev våldsanvändning central. Bakomliggande präglades det tuffa förhållningssättet av att man utåt ville för-

medla respekt via rädsla. Den efterfrågade kompetensen handlade om muskelkraft, att kunna uppträda med myndighet samt förmågan att använda tekniska hjälpmedel, kunna skjuta, hantera batongen och köra fort.

I det mjuka förhållningssättet var nyckelorden istället samarbete och övertalning. Man försökte skjuta maktutövningen i relation till dem man ingriper mot i bakgrunden för att istället eftersträva intryck av en komplementär maktrelation präglad av ömsesidighet. Istället för fysisk styrka upprätthölls respekten genom att inge förtroende och ge intryck av omtanke. Minsta möjliga maktanvändning och minsta möjliga kränkning av motparten sågs som viktigare än snabba kortsiktiga resultat. Den kompetens som värdesattes kom mer att ligga på en kommunikativ förmåga präglad av inlevelse, tålmod och förståelse.

Intellektuella kontra mekaniskt-intuitiva poliser

Slutligen gör jag en gränsdragning mellan ett reflekterande och förändringsbenäget intellektuellt och ett konservativt mekaniskt-intuitivt förhållningssätt. Det intellektuella förhållningssättet innehåller karaktäristika man kan förknippa med ett vetenskapligt ideal. Detta kräver emellertid reflektion. Det mekaniskt intuitiva förhållningssättet är däremot förknippat med vad som i vardagligt tal är förknippat med ryggmärgskunskap, d.v.s. ett sätt att tänka man använder när förutsättningarna för reflektion är begränsade eller obefintliga.

Det intellektuella förhållningssättet kännetecknas av ett sätt att tänka baserat på logisk slutledning utifrån påvisbara fakta. Det finns en ambition att utvärdera och vid behov förändra vad man gör och hur man gör det. Man hävdar professionella ideal i termer av att arbetet skall bedrivas oberoende av personliga preferenser, med en tydlig yrkesetik och med en öppenhet för att granska egna förgivettaganden. Till detta kommer en grunduppfattning om tillvarons komplexitet och en beredskap att gå utöver enkla förklaringsmodeller. Det finns en strävan att reflektera över och utveckla de egna arbetsmetoderna. Därmed välkomnar man influenser från omvärlden såsom vetenskapligt grundad kunskap. En annan aspekt av förhållningssättet är att man vill identifiera sig med de ideologier som dominerar den offentligt accepterade ideologi som betonar mänskliga rättigheter och jämlikhet och som bland annat uttrycks i avståndstagande från rasism och en negativ syn på våldsanvändning.

Att snabbt kunna fatta beslut och handla utifrån dessa är centralt i det mekaniskt-intuitiva förhållningssättet. Handlingsinriktningen avspeglar sig även i vilken kunskap som efterfrågas. Den skall vara konkret, lättillgänglig och utan tveksamheter ge direkt vägledning för handling. Handlingsinriktningen och hotet mot att uppleva ambivalens inbjuder dessutom till en tendens att se det egna perspektivet som allenarådande. Det finns en förkärlek för att se såväl sig själv som omvärlden utifrån förgivettaganden i termer av enkla kategorier. Arbetet utgår från traditionellt förankrade förhållningssätt baserade på makt och auktoritet. Man undviker att problematisera relationen mellan känsla och förnuft och rationaliserar istället känslomässiga upplevelser till att bli förnuftsbaseade. Ofta hänvisas till ett sunt förnuft. Detta kan beskrivas som en kombination av vardagspsykologiska antaganden om människans natur, koder för umgänge och för rätt och fel. Inte sällan avspeglar detta sunda förnuft de värderingar och umgängesmonster som gäller i den egna sociala miljön och som tenderar att upphöjas till universella sanningar. Denna etnocentrism återkommer i en tendens att placera sig själva som samhällets centrum. Vidare utgör praktisk erfarenhet den huvudsakliga källan till kunskap om människornas och samhällets «sanna» natur. Andra kunskapskällor värderas utifrån hur de stämmer med egna förgivettaganden.

Förhållningssätt i relation till perspektiv

Såväl inom det legalistiska som det autonoma perspektivet finns «trötta» och «hungliga» poliser. Även om det tuffa förhållningssättet överensstämmer med centrala drag i det autonoma perspektivet gäller detta bara i jakten på «allmänhetens fiender». Det «mjuka förhållningssättet» betonas i officiella policydokument, men inte när det är det legalistiska perspektivets repressiva funktioner som efterfrågas. Det mekaniskt-intuitiva förhållningssättet har tydliga likheter med det autonoma, men återfinns även i den byråkratiska typ som i polisjargongen beskrivs som bokstavspoliser. Det finns en rationalitet i det autonoma perspektivet som inte går att reducera till det mekaniskt-intuitiva förhållningssättets kognitiva strategier, utan snarare utgår från en värdegrund som står i konflikt med dominerande institutionella föreställningar.

En eller flera kulturer?

De poliser som i hög grad överensstämmer med ett legalistiskt respektive ett autonomt perspektiv skulle teoretiskt sett kunna beskrivas som parallella kulturer. De vars arbetsstil präglas av något av förhållningssätten under respektive perspektiv skulle på motsvarande sätt kunna beskrivas som subkulturer. I mitt material går det att identifiera de som tenderar mot ett legalistiskt perspektiv, även om dessa företrädesvis fanns utanför kollektivet patrullerande poliser. Mina informanter beskriver vidare turlag och individuella polisstilar som tenderar åt den tuffa våldsinriktade «samhällsbäraren» eller den mjuka serviceinriktade «socialpolisen». Dessutom beskrivs typer som den alltför reflekterande teoretikern liksom den konsekvent regelberoende bokstavspolisen. Jag har emellertid inte sådana data att dessa skulle vara så frekventa att de kan kategoriseras som subkulturer.

Istället torde idealet utifrån min studie vara att omfattas av såväl ett legalistiskt som ett autonomt perspektiv, betona betydelsen av att utgå från polisens samhällsmandat och samtidigt hävda rätten till autonomi, se sig som lagstiftarens förlängda arm och anse sig ha friheten att självständigt upprätthålla lag och ordning. På motsvarande sätt tycks det kollektiva idealet vara att kombinera de olika förhållningssätten. Ytterligheter i förhållningssätten beskrivs som illa sedda minoritetsgrupper. Idealet tycks snarare vara att kunna ta i när så krävs men inte slita ut sig, att inta ett mjukt förhållningssätt gentemot en vänligt sinnad allmänhet, men vara tuff i jakten såväl som mot dem som på olika sätt bjuder motstånd, inte vara för enkelspårig i sitt tänkande, men betona handlingsinriktning framför reflektion.

Ord och/eller handling?

När, var och hur någotdera av perspektiven får dominera är i hög grad situationsberoende. När poliser talar om polisarbete med en icke-initierad utomstående är man noga med att upprätthålla ett legalistiskt perspektiv. När man i intervjuer och under fältstudier talar om polisarbetet mer generellt har däremot det autonoma perspektivet ofta ett dominerande utrymme. Då återkommer uppfattningar om den direkta kopplingen polis och allmänhet, att buset skulle störas så mycket som möjligt i sin hantering liksom att det inte är möjligt att bedriva effektivt polisarbete enligt regelverket. När samtalet övergår till hur konkreta situationer skall han-

teras blir emellertid det legalistiska perspektivet återigen mer framträdande bland annat genom att man lägger stor vikt vid vilka lagparagrafer som kan användas vid olika tillfällen. Samma dubbla bild återkommer i de konkreta ingripanden jag observerade. Mitt huvudintryck är att poliser i huvudsak följer ett legalistiskt perspektiv i termer av att följa polisens regelverk. Avvikelser från detta är emellertid återkommande.

Två typer av faktorer är väsentliga för när ett autonomt perspektiv tillåts dominera även i praktiken. Det första utgår från graden av engagemang i ett ärende, det andra från om inblandade poliser kan riskera efterräkningar för sitt agerande.

Graden av engagemang kan beskrivas utifrån uppdelningen i riktigt polisarbete och «skitjobb». Brott av tillräcklig dignitet, där det finns en chans att få fast en gärningsman, innebär ett ökat engagemang. Detta gäller speciellt om det finns förutsättningar för spänning och dramatik, som vid biljakter, då kan regler om husrannsakan och att en lag inte får användas i annat syfte än den är avsedd för väga lätt.

Det autonoma perspektivet uttrycks emellertid främst när frånvaron av engagemang dominerar. «Skitjobb» såsom förseelser och vardagsbrott med liten chans att bli uppklarade tenderar man att undvika eller lägga ned minsta möjliga tid på. Härvidlag kan man bortse från sin skyldighet att upprätta en anmälan.

I engagemanget ingår med vem man har att göra. De som betraktas som representanter för en annars skötsam allmänhet får ofta en generösare behandling än vad poliser har rätt och i vissa fall skyldighet till. De som kategoriseras som «bus», men även ordningsstörare, utsätts däremot för en hårdare maktutövning även vid lindriga brott. Man har dessutom större benägenhet att engagera sig i de offer för brott eller olyckor som anses moraliskt oklanderliga, försvarslösa och är utan skuld.

En annan faktor i graden av engagemang är i vilken utsträckning polisen upplever sig ha blivit provocerad. Ifrågasättande av polisens auktoritet kan leda till att även förseelser och bagatellbrott blir anmälda. Denna faktor framstår även som viktig när poliser använder sig av otillbörlig våldsanvändning, vilket bland annat kan ske när någon försöker fly eller göra fysiskt motstånd.

Den andra faktorn för att det autonoma perspektivet skall få utrymme är att «hålla ryggen fri». Härvidlag gäller principen att om man i efterhand kan motivera sitt

agerande så finns stora frihetsgrader oberoende av motiv. En annan aspekt är med vem poliser har att göra. Man avstår från att agera icke-legitimt om man kunde räkna med att den man ingriper mot eller eventuella vittnen har resurser att göra en trovärdig anmälan. Om vederbörande däremot anses sakna sådana förutsättningar begränsas de egna frihetsgraderna bara av de interna normerna.

Vilken funktion fyller yrkeskulturen

I polisarbetets villkor ingår en otydlig yrkesroll med en bred uppsättning disparata uppgifter. Därtill omges poliser av en stark symbolisk laddning med motstridiga förväntningar på polisrollen. Inte sällan tillskrivs poliser en ömsom bestraffande och ömsom beskyddande omnipotent föräldraroll. Vidare kompliceras polisarbetet av en serie begränsningar kring hur detta får utföras. Det legalistiska perspektivet har att motsvara inte sällan motstridiga förväntningar från olika samhälleliga maktcentra. Mot denna motsägelsefyllda och otydliga polisroll kan man ställa det autonoma perspektivets identitetsförstärkande avgränsning av vad som tillhör «det riktiga polisarbetet», förstärkt av det «praktiska polisarbetets» anvisningar om hur detta skall ske.

Via tydliga avgränsningar till omvärlden, liksom ett system av interna normer, bidrar patrullerande polisers yrkeskultur till en intern sammanhållning. Framför allt det autonoma perspektivets syn på poliser som självständiga samhällsbeskyddare förstärkt av det mekaniskt-intuitiva förhållningssättets idealisering av den egna yrkesgruppen bidrar till denna identitet. Även den betydelse man lägger vid upprätthållande av polisauktoriteten kan ses som identitetsförstärkande.

Till upprätthållande av en social identitet kan räknas yrkeskulturens bidrag till hur arbetets villkor kan hanteras. Men detta skall inte förstås som en enkel linjär relation utan som en växelverkan mellan olika faktorer. Några villkor kan ses som givna ur de uppgifter man fått, likasom de instrumentella förutsättningarna att utföra dem. I andra fall har yrkeskollektivet möjlighet att skapa sina villkor och sedan agera i enlighet med dessa, vilket i sin tur återigen kommer att påverka arbetsvillkoren. Uppgiften att omhänderta människor så att dessa skall kunna bestraffas kommer att innebära en risk för poliser att utsättas för våld. Denna risk kan emellertid förstärkas av det tuffa förhållningssättets betoning av makt och styr-

ka, medan bland annat kvinnliga och äldre polisers betoning av kommunikativa strategier motverkar den.

I arbetets villkor ingår även olika hotsituationer. Utöver direkt fysiska situationer av fara kommer poliser att möta livsöden som provocerar en existentiell ångest. Därtill kommer hoten från den egna organisationen, eftersom felhandlingar riskerar att få rättsliga efterspel. Det autonoma perspektivets bidrag till att hantera fysiska hotsituationer kan exemplifieras med den interna solidariteten med dess betoning att ge absolut prioritet till anropet «kollega i underläge». Utöver att fungera som allmänt identitetsförstärkande kan betoningen av att polisens auktoritet skall upprätthållas ses som ett kollektivt sätt att förebygga hotsituationer. För beskydd mot interna hot om bestraffning bidrar en tydlig avgränsning mellan chefskikt och manskap och mer specifikt den interna tystnadskoden. Vi kan vidare se hur yrkeskulturens uttryck kan förstås som strategier att hantera ångest och ambivalens. Genom att idealisera det egna kollektivet får man en moralisk rätt att ge egna bedömningar företräde och att bestämma över andra. Uppdelningen i goda och onda legitimerar att utsätta de senare för lidande. Genom att begränsa perspektivet till avgränsade situationer slipper man den ambivalens ett vidare perspektiv skulle kunna innebära.

Kompletterar de båda perspektiven varandra?

Polisorganisationen torde utgöra en av varje organiserat samhälles/statsapparats viktigaste kontrollinstrument. När andra maktresurser inte fungerar är det via polisens relativa våldsmonopol statens makt kan utövas. Därför borde det vara mycket problematiskt med en så konkurrerande maktkälla som det autonoma perspektivet utgör. Men det verkar inte vara så. På papperet är polisorganisationen en regelstyrd byråkrati med en rad bestraffningsfunktioner gentemot dem som avviker från regelverket. Samtidigt är det få poliser som blir fällda för lag- eller regelbrott (se även Ekman 1999). För avvikelser från den officiellt sanktionerade policyn för polisarbete sker inga efterverkningar. Samtidigt är existensen av ett autonomt perspektiv ett väldokumenterat fenomen i polisorganisationer i hela västvärlden utan att det gjorts några radikala försök att bekämpa det (Skolnick & Fyfe 1994). Tvärtom beskriver flera informanter att har man fångat en gärningsman eller gjort

ett beslag är det ingen som frågar efter hur man lyckats med detta. Vad gäller kunskap om den lagstiftning man är satt att upprätthålla beskrivs fortbildningen som eftersatt och lagstiftningen tillåts släpa efter praktiken (se även Holgersson 2000).

Vad står detta för? Har statsmakter och polisledningar insett det omöjliga att kontrollera aktiviteten hos poliser på gatan eller kan det dessutom vara så att det legalistiska och autonoma perspektivet kompletterar varandra. Utifrån den senare synvinkeln kan man hävda att det i västvärldens polisorganisationer inte förs någon strid mot ett autonomt perspektiv, därför att detta innebär ett mer effektivt sätt att bedriva polisarbete än vad som officiellt kan sanktioneras. Att låta den repressiva polispraktiken utgå från en kategorisering av medborgarna baserat på yttre karaktäristika eller deras tidigare meriter, kan till exempel vara ett effektivt sätt att bedriva patrullerande polisarbete. Man söker där man av erfarenhet vet att man får napp även om oskyldiga medborgare riskerar att inkluderas med ett så grovmaskigt nät.

Med hänvisning till begrepp hämtade från Gouldner (1965) menar Punch (1983) att polisorganisationen i sin tidiga historia kännetecknades av att vara en bestraffningscentrerad byråkrati, men att den senare utvecklats till att bli en skenbyråkrati. Som en följd av bland annat uppmärksammade polisövergrepp i såväl USA som i Storbritannien och Sverige utsattes polisen med början i slutet på 1960-talet för externa krav på kontroll (Reiner 2000; Svenska polisförbundet 1993: Cedermark & Klette 1973). Samtidigt skedde av olika skäl som bilburenheten i kombination med större fackligt inflytande, en minskning av kontrollen av den enskilda polismanen. Bestraffningsbyråkratin övergick till en skenbyråkrati där poliser i praktiken gavs stora friheter. Först när oegentligheter blivit offentliga och legitimiteten hotades skiftar skenbyråkratin till att återigen bli en bestraffningsbyråkrati. I enlighet med Gouldners och Punchs resonemang kan polisens självständighet ses som en konsekvens av friare arbetsvillkor. Polisledningar har tvingats acceptera detta och inrikta sig på att snarare ge ett intryck av en välkontrollerad polisapparat.

Man kan emellertid föra resonemanget ett steg vidare. Kombinationen av det legalistiska och det autonoma perspektivet kan ses som en praktisk lösning på dilemmat att kombinera å ena sidan tekniskt inriktade krav på effektivt upprätthållande av lag och ordning och å det andra institutionella krav på att underordna sig grundläggande rättsregler. Vad som förefaller vara en yrkeskår som tar sig alltför stora fri-

heter skulle i själva verket vara ett instrument för att hantera institutionella krav om likhet inför lagen. «Vanligt hyggligt folk» skall ha medborgerliga rättigheter. De regler som begränsade polisens rättighet att fritt välja sätt att ingripa skulle emellertid i praktiken inte gälla för mötet med resurssvaga och brottsbelastade grupper. Institutionella föreställningar såsom likhet inför lagen, förbjuder lagar som bara gäller för vissa befolkningsgrupper. Istället kan man att överlåta åt den enskilda polismannen att göra praktiska bedömningar. Detta blir emellertid ett problem när agerandet blir offentligt eller man råkar handla gentemot någon med resurser att protestera. Om än underförstått, utgörs utifrån ett sådant synsätt vad som i det autonoma perspektivet beskrivs som «riktigt och praktiskt polisarbete» också de dominerande förväntningarna på polisrollen. Polismannen förväntas göra vad han inte får göra. Blir han däremot belagd med att ha gjort fel är det han personligen som får ta konsekvenserna.

Referenser

- Cedermark, G. og Klette, H.** (1973). *Polis, myndighet – människa*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekman, G.** (1999). *Från text till batong – Om poliser, busar och svenskar*. Stockholm: Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm. (Doktoravhandling)
- Finstad, L.** (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag.
- Gouldner, A. W.** (1965/1954). *Patterns of industrial bureaucracy*. New York: Free Press.
- Granér, R.** (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan. (Doktoravhandling)
- Herbert, S.** (1998). Police subculture reconsidered. *Criminology*, 36, 343–369.
- Holgersson, S.** (2001). *IT-system och filtrering av verksamhetskunskap – Kvalitetsproblem vid analyser och beslutsfattande som bygger på uppgifter hämtade från polisens IT-system*. Linköping: Linköpings universitet, Filosofiska fakulteten. (Licentiatavhandling)
- Holmberg, L.** (1999b). *Inden for lovens rammer – politiets arbejdsmetoder og konkrete skøn*. København: Gyldendal.
- Punch, M.** (1983). Officers and men, occupational culture, interrank antagonism and the investigation of corruption. I: Punch (red) (1983). *Control in the police organization*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Reiner, R.** (1992). Police research in the United Kingdom. I: Tonry og Norval (red) *Modern policing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reiner, R.** (2000). *The politics of the police*, tredje oplag. Oxford: Oxford University Press.

- Skolnick, J. H. & Fyfe, J. J.** (1994). *Above the law – Police and the excessive use of force*. New York: Free Press.
- Svenska polisförbundet** (1993). *Från byling till snut – En historia om polisyrkets utveckling*. Stockholm: Svenska polisförbundet.
- Waddington, P. A. J.** (1999). Police (canteen) sub-culture, an appreciation. *British journal of criminology*. 39, 287–309.

Bilaga: Empiriskt underlag till avhandlingen

Källa	Karaktär	Tid
Huvudstudie	Fältstudier bland patrullerande poliser omfattande 18 arbetspass samt 25 intervjuer med poliser om 3 - 4 timmar vardera.	December 1998 - januari 2000
Litteraturstudier	Utförlig genomgång av nordiska avhandlingar som behandlar mitt avhandlingsområde.	Avhandlingar publicerade 1998-2001
Polisslangsinventering	Kontinuerlig inventering av uttryck och begrepp som förekommer i poliskollektivet.	1995-2002
Studie av tråkningar och practical jokes i en polisiärenhet.	Enkätundersökning omfattande 52 enkäter samt 15 intervjuer med poliser om cirka två timmar vardera. ²	Våren 1999
Etikprojekt	<p>Medverkan i ett av Polishögskolan genomfört projekt för utbildning av etikhandledare inom polisen vilket inkluderade:</p> <p>Ett antal intervjuer med poliser, polischefer och civilanställda.</p> <p>Tre enkätundersökningar ang. etiska problem i polisarbete omfattande sammanlagt 344 enkäter som senare publicerats.³</p> <p>Utarbetande av ett utbildningsmaterial i polisetik som senare publicerats i en delvis reviderad version.⁴</p> <p>Genomförande av tre utbildningar för etikhandledare inom Polisen om fyra veckor vardera och som omfattade omkring 40 poliser och civilanställda. Utbildningarna byggde i stor utsträckning på diskussioner om polisarbetets villkor och om förhållanden inom polisen.</p>	1995-1998
Lärarefarenheter från Polishögskolan	Diskussioner kring bland annat praktik- erfarenhet med polisaspiranter som efter avslutad 1,5 års praktik gick sin avslutande termin.	1993-1997

2 Granér, Rolf & Nilsson, Sven-Inge (2000) *Mer pojksars sätt att kramas?*; Granér, Rolf (2000) *Stämningen är rå men hjärtlig*.

3 Granér, Rolf & Knutsson, Maria (2000) *Etiska problem i polisarbete*.

4 Granér, Rolf & Knutsson, Maria (2000) *Etik i polisarbete* samt Knutsson, Maria & Granér, Rolf (2001) *Perspektiv på polisetik*.

En av gutta? Om kjønn i politiet

Liv Finstad

1958 er et viktig år i norsk politi- og kvinnehistorie. Dette året ble kvinner formelt likestilt med menn når det gjaldt opptak og arbeidsvilkår i politiet, og kvinner fikk adgang til å gjøre uniformert ordenstjeneste. I denne artikkelen ser jeg både bakover og framover, og stopper også opp her og nå. Kjønn i politiet var lenge bare assosiert med kvinner i politiet. Slik bør det ikke være; kjønn i politiet handler om en allsidig utforskning av kjønnsperspektiver på politirollen og politiets arbeidsoppgaver.

Det finnes mange måter å være politi på. Det vanligste har alltid vært å være politimann. Men både ord og gjerning vitner om at dagens politikvinner har en annen arbeidshverdag enn pionerene i forrige århundre hadde. Kvinner liker seg godt i politiet, og kvinner og menn snakker om hverandre med respekt. Hva det vil si å være «en god kollega», framstår som kjønnsnøytralt. Bedømmelseskriteriene handler særlig om å bedømme politiyrkets iboende balanseger: Aktiv, men ikke for aktiv. Tålmodig, men ikke for ettergivende. Tolerant, men ikke naiv. Bestemt, men ikke voldelig. Trygg og myndig, men ikke kommanderende uten grunn. Lyttende og omsorgsfull, men ikke handlingslammet og sentimental. Humørfyllt, men ikke useriøs. Betydningen av å være «god kollega» handler ikke bare om å bli respektert av kolleger, men også om å aksle politirollen slik at det blir minst mulig konflikt med publikum. Av sine mannlige kolleger tilkjennes kvinner positive kvaliteter som endringsagenter: Arbeidsmiljøet er blitt bedre, pikettkulturen er ikke hva den en gang var, noe tyder på at kvinnenes inntog i politiet har utfordret et tradisjonelt syn på politiarbeidets innhold og i politiforskningen diskuteres det om kvinnene representerer et brudd med forestillinger om politiet som reaktive kriminalitetskrigere. Denne fortellingen tyder på at politikvinner representerer en positiv annerledeshet i synet på politirollens utforming¹.

---

¹ Denne framstillingen bygger på Finstad, 1998 og Finstad, 2000.

Men bildet er dobbelt. På den ene siden finnes det en kjønnsnøytral selvforståelse. På den andre siden finnes tallenes tale. Kvinneandelen i norsk politi er fremdeles ikke høyere enn ca. 20 %, og kvinner er ikke spredd like tykt eller tynt overalt i politietaten. Det er få kvinnelige ledere (Nordang 2005, kap. 2). Riktignok er kvinneandelen på Politihøgskolen stabilt over 30 %, men det er likevel klart lavere enn i andre høyere utdanninger. Sammenlikningen av tall og tale skaper en uryddig og paradoksal situasjon. Hvordan kan dette forklares? Med utgangspunkt i historiske og aktuelle eksempler kan det utforskes hvordan synspunkter på kjønnes representasjon (kjønnsandeler) og presentasjon (hvordan man kler og utfører politirollen) belyser hvordan politityrket fremdeles kan forstås som et grunnleggende maskulint mannsyrke.

En passende representasjon

Kvinner i politi- og lensmannsetaten er ikke en nymotens oppfinnelse; vi må flere hundreår tilbake. I Vinger i Hedmark styrte f.eks. Eli Austbøl etter at mannen – lensmannen – døde i 1653, og ble den første som ga opphav til begrepet «lensmannsenke». Det var flere av dem. Lensmannenkene ble imidlertid ikke praktiserende lensmenn på grunn av sine kvalifikasjoner, men utelukkende fordi de var sine avdøde lensmenns koner. Ordningen var derfor føydal og patriarkalsk. Det skulle gå over 300 år etter Eli Austbøl før den første kvinnelige lensmann ble ansatt i 1989.

Først på slutten av 1800-tallet ble kvinner i politiet et tema for politiet selv. Straffeprosessloven av 1887 forutsatte bl.a. kvinnelig bistand når kvinner skulle ransakes, og Kvinnesaksforeningen presset også på for likestillende reformer. At spørsmålet var meget kontroversielt, kan man lese i datidens politiblader:

Politi i skjørter, o Gud for et syn,
Med sminkede kinder og sværtede bryn,
Og muffe og boa av nerts og av mår
Usynlige nåler i tredje hvert hår.
Ta i og dra
I polisen da,
Slikt polti på gaten det burde vi ha.

Dette sto i Norsk Politiblad i 1910 (Rasmussen 1954). I neste nummer av Politibladet fikk denne dikteren svar fra en annen politimann:

Nei, brave forfatter, du misforstår saken,
En kvinnelig polis må ha skjegg på haken,
Vorte på nesen, tandløs og styg,
Først med sådan beskytter moralen blir trygg.

Forspillet til denne dikterkampen var at formannskapet i Kristiania hadde foreslått å ansette en kvinnelig overkonstabel, etter forslag fra statsadvokat og venstremann Hegge – han hadde slåss for dette lenge. Inntil dette tidspunktet hadde politiyrket vært forbeholdt menn, med unntak av enkelte kvinnelige kontorfunksjonærer. Politimesteren i Kristiania og tjenestemennene dannet felles front mot kvinner i politiet, og Politiforbundets landsmøte sluttet seg til motstanden:

Landsmøtet uttaler som sin opfatning, at ansættelse av kvinnelig politi ikke vil ha nogen nævneverdig betydning for politiets effektivitet og gjøremål. Ansættes imidlertid kvinner i den aktive polititjeneste med samme lønn og goder som den mannlige betjening, må det også kreves, at de skal fylde de samme oppgaver og pligter som mændene»

(Rasmussen 1954:231 f)

Med den siste setningen i uttalelsen, antok kanskje Politiforbundet at de hadde overrumplet Hegge og hans støttespillere – for de argumenterte med at kvinner hadde noe spesielt å bidra med, og at det først og fremst var viktig å rekruttere kvinner for å ta seg av «politikvinneoppgaver». To kvinnelige konstabler ble til slutt ansatt i Kristiania i 1911, som en prøveordning. Men Kristiansand var aller først ute da Mahilde Henriksen ikledde seg politiuniformen i 1910, 44 år gammel. Mens hun var forretningskvinne i Bergen, hadde hun blitt opptatt av «redningsarbeidet blant falne kvinner», og drev oppsøkende arbeid blant prostituerte. Historien forteller at hun få år etter at hun hadde begynt i politiet, ble suspendert etter å ha blitt utsatt for rykter og ondsinnete avisartikler – noe som viste seg å være iscenesatt av en politikollega hun tidligere hadde hatt et forhold til. Mathilde vant rettssaken som fulgte, og hennes tidligere venn ble dømt til fengsel i 1 1/2 år (Politiets Fellesforbund 2005).

Fram til 1950-tallet utførte (de få) kvinnene i politiet bare spesielle oppgaver som etterforskning av sedelighetssaker, avhør av barn, transport og framstilling av kvinner som skulle i retten. I Oslo var kvinnene i disse årene organisert i sedelighetsavdelingen (Myhrvold 1989).

Historien viser at Politiforbundet var et bremsende koloss, og inntok dengang et diamentralt annet standpunkt enn Politiets Fellesforbund har i dag. Politiforbundet var aktiv motstander av det historiske vedtaket i 1958, og fastslo at «politiyrket i sin alminnelighet ikke egner seg for kvinner» (Wathne 1996:4). Politiforbundet så på 1958-vedtaket som et «prøveprosjekt», slik det hadde vært da de to første kvinnene ble ansatt i Kristiania på århundrets begynnelse. Selv om Norge var tidligere ute enn de fleste andre vestlige land med å innføre formell likestilling i politiet, er det tvilsomt om det skyldtes framskrittvennlig likestillingshensyn. Det var mer sannsynlig at rekruttering av kvinner hadde praktiske årsaker. Nazifiseringen av det norske politiet under annen verdenskrig førte til at store deler av politikorpset ble skiftet ut ved krigens slutt, og rekrutteringsproblemet var stort i den første etterkrigstiden; det var ikke så populært å søke seg til politiet. I 1959 søkte 39 kvinner om å bli politiaspiranter, og syv ble tatt opp. På 1960-tallet ble det tatt opp to-tre kvinner hvert år, men i 1972/73 ble «hele» 25 kvinner uteksaminert fra Politiskolen (Wathne 1996:13-14).

Men det historiske vedtaket i 1958 var én sak, praksis noe annet. I mange år etter 1958 ble kvinner utelukket fra oppgaver som hadde med våpen, hest, hund og bil å gjøre – kvinner «fikk lov» til å gjøre uniformert ordenstjeneste, men uten tilgang til spesialiserte fysiske maktmidler. Helt fram til 1972 fikk kvinner ikke opplæring i utrykningskjøring, skyting, orientering og redningstjeneste. Gymnastikk var frivillig, og kvinnene fikk ikke karakter. Først i 1973 kunne kvinner iføre seg uniformsbukser. Det var unektelig nokså upraktisk å gjøre ordenstjeneste i skjørt, som en av pionerkvinnene i Wathnes studie forteller: «Det var innbrudd et sted, så vi måtte klatre over et gjerde. Gutta kom jo fint over, men jeg hang igjen i skjørtet. Jeg hadde skjørtet oppover armene. De måtte hjelpe meg ned» (Wathne 1996:56). At kvinner ikke fikk fullverdig utdanning og et praktisk arbeidsantrekk, bidro til å forsterke deres posisjon som annerledes, og undergravde kvinners fullverdige arbeidsrolle.

Motstanden mot kvinner i politiet kan også gjenfinnes som «morostoff» i politibladene, og dette stoffet dreier rundt to akser:

- avprofesjonalisering av politikvinner – kvinnene beskrives og avbildes som svake og/eller tiltrekkende; «riktige» politifolk var de definitivt ikke.
- avfeminisering av politikvinner – «riktige» kvinner var de heller ikke, men heller mannhaftige bitcher og butcher som det hadde vært enklere å ha med å gjøre hvis de hadde hatt utseendet med seg.

En rød tråd i store deler av det forrige århundrets motstand mot kvinner i politiet er argumentet om at kvinner ikke var fysisk sterke nok; et argument som gjør det enda mer paradoksalt at kvinner helt fram til 1972 ikke fikk sjanse til å dyktiggjøre seg fysisk i politiutdanningen. Når utgangspunktet om kvinners manglende styrke ble tatt for gitt, var det heller ikke særlig behov for dem. Argumentasjonen som sirklet rundt kvinners manglende fysiske styrke dukket aktivt opp på flere tidspunkter. I 1969 fikk verneombudet i oslopolitiet en henvendelse fra en tjenestemann som var bekymret over kvinnes økende antall: «Arbeidsplassen er blitt invadert av kvinnelig ynde», skrev han, og beskrev nattevakter «hvor man kan ha opptil 3-4 strikkende piker av en styrke på 9. Oslo bør for politiets del fortsette å være en stille by». Kvinner var dessuten utelukket fra bestemte oppgaver, og en stasjonssjef svarte slik på spørsmål om hva de ikke ble satt til: «Vakt over rebelske sinnssyke, transport og fremstilling av farlige vinnings- og voldsforbrytere, husarrestasjoner av voldsomme mannfolk» (Finstad 2000:244-245). Det var derfor ikke mange politikvinner som trengtes når politiet selv utredet behovet.

Kvinnens andel, eller representasjon, har alltid vært et stridspunkt, og er det fremdeles, men i dag i en annen form enn tidligere. Noen kronologiske eksempler illustrerer dette:

- På begynnelsen av 1900-tallet passet det ikke med noen kvinner, og de få det var plass til utover hundreåret, var eslet til helt bestemte «politikvinneoppgaver».
- I 1972, da det ble gjennomført en behovsutredning i oslopolitiet, passet det med 3,6 % kvinner, som omtrent var kvinneandelen i Oslo på det tidspunktet.

- Med utgangspunkt i hva mange politifolk (av begge kjønn) i dag ser ut til å mene, passer det med flere kvinner, men det må ikke bli for mange – grensen ligger godt under 50 %. Rundt 30 % ser ut til å være «et passende antall» kvinner i politiet slik mange politifolk ser det, og anslaget er omtrent som kvinneandelen på Politihøgskolen.

Etter mitt syn er det nærliggende å konkludere at andelen kvinner i politiet på ethvert tidspunkt tillates å være i nærheten av systemets høyeste kvinneandel, men andelen må ikke ligge for mye over.

Fremdeles er fysisk styrke-argumentet aktuelt, selv om det ser ut til å være noe svekket. Men hvorfor må det ikke bli for mange kvinner i politiet? Synet på hva som er en passende kvinneandel kan sees i sammenheng med politiets rolle og ulike – og motstridende – perspektiver på hva som kjennetegner møter mellom politi og publikum, om man ser dette møtet som enveisprosess eller toveisprosess og om «den røffe» eller «den myke» metoden er mest aktuell. Enveisprosessen krever potensielt mer fysisk styrke enn toveisprosessen. Det er imidlertid ikke enveisprosessen som favoriseres i dag, hvor det forventes en langt mer raffinert og analytisk tenkning om samhandling, makt og konflikt. Kunnskap og klokskap sitter som bekjent ikke i muskelmassen. Men antakelig er det ikke bare konkret fysisk styrke det handler om, men også om ulike syn på at politiets symbolske styrke bedømmes ut fra skulderbredde og antall centimetre over bakken.

En passende presentasjon

Min overskrift er «En av gutta? Om kjønn i politiet». Det er ikke hvilke som helst gutter dagens politikvinner skal ligne. Da jeg samlet forskningsmateriale til Politiblikket og fikk anledning til å følge opptaksnemndas arbeid på nært hold, ble jeg fascinert av de underliggende utvelgeskriteriene som danner «totalvurderingen». Nemnda ønsket seg ikke kortklippede muskelbunter som drev med kampsport, ikke visste navnet på Justisministeren i Norge og som søkte politiet fordi han ville inn i Beredskapstroppen. Politiblikket på politiet «så» at han var for kontrollorientert, og anså politiryket mest som et spørsmål om naiv muskelkraft. Men nemnda ønsket seg heller ikke kvinnelige søkere som så ned i bordet, hadde nervøst utslett på halsen og søkte politiet fordi hun «ville arbeide med mennesker». Hun var ikke

myndig og trygg nok, og hadde et ubearbeidet forhold til at politiet forvalter mye makt. Når man tar utgangspunkt i rekrutteringssystemet, skal politiets måte å presentere seg på ikke gi inntrykk hverken av overdreven maskulinitet eller overdreven femininitet. Mens politimenn helst ikke skal se ut som kroppsbyggere, skal politivinner ikke signalisere svakhet. Kvinner som ikke passer i politiet – og slik snakkes det også om det blant menige politifolk – er kvinner som er så spinkle at de «faller hvis noen blåser på dem», som virker for «fine» til å ta i et tak fordi de f.eks. har rød-lakkerte lange negler, og dermed signaliserer at de ikke vil skitne seg til eller ta i fulle folk. Kvinner skal være «passe» – ikke for «maskulin», da blir hun mannhaftig. Ikke for feminin – da blir hun puslete. Traktorlesba er en lite attråverdig posisjon, likeledes jåla, oppsummerer Høigård (2005:24). Mens det ser ut til å finnes ett politivinneideal (sporty, bein i nesa, sterk og klar), blir det offisielle idealet for politimenn utsatt for tydeligere konkurranse, og særlig blant yngre menn. Stikkordet er sentrumsriggen; å henge på seg det jeg kaller «det lille ekstra» i beltet og ellers på kroppen. Dette antyder at det finnes ett politikvinneideal, men flere, og konkurrerende, politimannsidealer. Konstruksjonen av femininitet har trange kår i politiet. Det er rom for mer utfoldelse når det gjelder konstruksjonen av maskulinitet, selv om sentrumsriggen ikke er offisielt anerkjent og blir forsøkt motarbeidet.

Et kjønnets arbeidsbegrep

Diskusjonen om hva som er en «passe» kvinneandel i politiet og hva som er en passende presentasjon kan sees i sammenheng med synet på politiarbeidets innhold. I *Politiblikket* bruker jeg ordenstjenesten som det viktigste utgangspunkt, og jeg var nysgjerrig etter å utforske hva som oppleves som en meningsfylt arbeidsdag. Hva blir sett på som «egentlig politiarbeid»? Særlig blant yngre tjenestemenn i ordenstjenesten består en meningsfylt arbeidsdag av en blåtur, en biljakt og at patruljen tar en fange. Kvinnenes svar er mer nyanserte. Tendensen i mitt forskningsprosjekt var at kvinnene i større grad enn sine mannlige kolleger relaterte jobbens mening til ønsket om å gjøre noe med problemenes årsaker; for kvinnene virket det ikke like meningsfylt i lengden å kjøre utrykning eller få en fange. Et kjønnets arbeidsbegrep er mer enn et akademisk spørsmål: Hvis unge politimenn selv skal bestemme hvordan de vil gjøre tjenesten, kan det bli mye biljakter, fanging av tyver og f.eks. sabotasje av det analytiske og problemorienterte politiarbeidet.

Det kjønnete arbeidsbegrepet blir også utforsket av Gundhus (2005) og Andersson (2003). I en pågående doktorgrad tar Gundhus for seg IKT og forebyggende politiarbeid med utgangspunkt i en spesialseksjon som skal bekjempe organisert kriminalitet med nye virkemidler som kommunikasjonskontroll og kriminalanalyser og en politistasjon hvor man arbeider med å innføre problemorientert politiarbeid. Hun møtte «et mangfold av politistiler», men også motstand mot forebyggende politiarbeid fordi det ble assosiert med bamse- og vaffelpolitiet. Kompetansen til et forebyggende politiarbeid, i betydningen ferdigheter, kunnskap og kvalifikasjoner, ble assosiert med femininitet, noe som innebar at arbeidsoppgaver og kompetansen framsto som kvinnelig. «Det var også tydelig at nedvurderingen av POP-arbeidet på piketten og det rutinepregede innarbeidet til operativ analyse kan forbindes med samfunnets dominerende kulturelle fortellinger om maskulinitet. Vi gjenkjenner her fortellinger om farlige bedrifter, mot, individualisme, statushierarki og muligheten til å få respekt fra andre menn» (...). Den politirollen som forbindes med forebygging, sees av mange som et uttrykk for en underordnet form for maskulinitet, og assosieres med det kvinnelige» (Gundhus 2005, i trykk).

Andersson (2003) har studert nærpolitiet i Stockholm, og tematiserer det hun kaller «ordnende praksiser», dvs. tilbakevendende mønstre i måten det snakkes på og i måten det handles på. Ordrende praksiser er altså både et materielt og diskursivt begrep: Nærpolitistasjonen Innerstad har jevn kjønnsfordeling og lav gjennomsnittsalder, mens Ytterstad befolkes av eldre politimenn. Innerstads ansatte framstiller «de andre» i Ytterstad som om de arbeider mest dag, sitter inne, gjør lite. Innerstads selvpresentasjon er bl.a. at «her jobber vi mye natt». Men når måten det snakkes på konfronteres med praksis, blir bildet et annet. Snakkemåten kan betraktes som en statusforsterker. Ved konstruksjonen av maskulinitet brukes det et symbolsk bilde av «de andre» for å tydeliggjøre den foretrukne normen; de andre er umandige. Det er den samme maskulinitetsforsterkeren som uttrykkes når enkelte politimenn kaller Manglerud politistasjon «Gamlerud» eller «lensmannskontoret», eller når det sies at «på Manglerud jobber det bare kvinner og homoer», noe som heller ikke viser seg å stemme når snakkemåten konfronteres f.eks. med kjønnsandelene på denne politistasjonen.

Åberg (2001), som sammenliknet sykepleiere på en akuttavdeling og ordenspolitiet, har også utforsket arbeidsbegrepet ved å se på hva det betyr for arbeidsdeling og

yrkesidentitet å tilhøre majoritets- og minoritetskjønnen. Fysisk styrke blir fremdeles sett på som en grunnleggende kvalifikasjon i politiet, og slik blir mannlighet en forutsetning for å være en fullt kompetent politibetjent. Dermed settes det spørsmålsteget ved om en kvinne kan være «riktig» politi. Politikvinner forventes å ha større evne til omsorg og sosial kompetanse, og de forventes – kanskje styres – inn i arbeidsoppgaver som likner Mathilde Pedersens: Å ta seg av barn og kvinner og stille opp der det er krav til innlevelse og kommunikasjon. Mer utradisjonelle former for mannlighet og kvinnelighet har lite spillerom både for kvinner og menn. Kvinner løser dette ved delvis å ta avstand fra enkelte kvinnelige væremåter, og i stedet kreve respekt for sin personlighet, ikke sin kvinnelighet. Slik mannligheten overspilles av menn, underspilles kvinneligheten av kvinner.

Makt- og kjønnsbevissthet

Jeg innledet artikkelen med å peke på at politiets selvpresentasjon virker kjønnsnøytral og likestilt. Denne selvpresentasjonen, sett i forhold til mine eksempler på hva et kjønnsperspektiv på politiet kan innebærer av temaer, er interessant av mange grunner: Det kan vitne om at arbeidsmiljøet er grunnleggende godt, og at man har kjennskap til kollegers gode personlige kvalifikasjoner og evne til å utføre politiarbeid. Men det kan også vitne om, noe som etter mitt skjønn er en rimelig forklaring, at politiet har blinde flekker når det gjelder å forstå og beskrive seg selv. Dette kan ha konsekvenser for forståelsen av maktdimensjonen i politirollen, siden maktbevissthet vil bli beriket av kjønnsbevissthet. At kjønn betyr noe i og for politiet blir åpenbart tydelig når politiet møter sitt mangfoldige publikum, og kartet kan tegnes ved hjelp av fire ulike kjønnsrelasjoner i dette møtet: politimann og mannlig publikum, politimann og kvinnelig publikum, politikvinne og mannlig publikum, politikvinne og kvinnelig publikum. Møter mellom politi og publikum er kjønnete møter. Disse fire kjønnskombinasjonene, som kan berikes ytterligere når man ser det i sammenheng med at det er flere måter å være særlig politimann på, handler om hvordan politiets autoritet oppfattes og utformes av begge parter. Her står vi overfor et utforsket og ikke-systematisert felt i politiforskningen, enda så åpenbart viktig det er. Dette møtet kan knyttes til konstruksjonen av maskulinitet for begge parter (f.eks. Finstad 2000:185-186 og Høigård 2002:384-386). Hva vil vi finne hvis vi analyserer f.eks. lovbruddet vold mot offentlig tjenestemann

og «politivolds»-hendelser i et kjønnsperspektiv? Jeg er overbevist om at det ville gjort oss atskillig klokere, og at det ville gi innsikt som er av betydning for å forstå og utvikle politirollen. Man mister nemlig mye innsikt om politiroller og politiarbeid når man utelukker et kjønnsperspektiv på politiet eller lar spørsmålet om kjønn i politiet bare dreie seg om kvinner i politiet.

Litteratur

- Andersson, S.** (2003). *Ordnande praktiker. En studie av status, homosocialitet och maskuliniteter utifrån två närpolisorganisationer*. Pedagogiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Finstad, L.** (1998). En av gutta? Om kjønn i politiet. I A. Kongsta, B. Kyvsgaard og A. Storgaard (red.): *Kvinder på randen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Finstad, L.** (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax forlag.
- Gundhus, H.** (2005). IKT og forebyggende politiarbeid: kunnskapsoversettelser og kompetansehierarkier. I: *Norsk kriminologi i 50 år*. Jubileumsrapport, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo. I trykk.
- Høigård, C.** (2002). *Gategallerier*. Oslo: Pax forlag.
- Høigård, C.** (2005). *Nytt politi? En kommentert bibliografi over nyere nordisk politiforskning*. K-serien nr 2/2005, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Myhrvold, S.** (1989). *Kvinner i politiet*. Fagoppgave på Politiskolens lederskapskurs, Oslo.
- Nordang, I.** (2005). *Skjønn og kjønn. Om klager til Likestillingsombudet på ansettelse i politi- og lensmannsetaten 1980-2004*. Hovedoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Politiets Fellesforbund** (2005). *Årskalender*.
- Rasmussen, S.** (1954). *Politimannen i Oslo. Hans kamp og historie*. Oslo. Print forlag.
- Wathne, C. T.** (1996). *Vi skjønnte etterhvert at vi var kvinner. Kvinners likestilte inntreden i politiet*. Hovedoppgave i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Åberg, B.** (2001). *Samarbeide på kønsblandede arbeidsplasser. En konseptuell analyse av arbeidsdeling mellom kvinner og menn i två yrken: akutsjuksköterskor och ordningspoliser*. Örebro Studies in Sociology 1. Örebro: Universitetsbiblioteket.

Politispråk som konfliktdemper eller konfliktskjerper?

Kari Rønneberg

Det har vært gjort lite direkte politirelatert forskning i Norge og svært lite når det gjelder politiets språk. Internasjonalt har det skjedd en del politiforskning i Storbritannia og USA, noe også om politispråk. Det samme gjelder Nederland og det øvrige Skandinavia. De språkstudiene som har vært gjort, har imidlertid hovedsakelig handlet om politiets språk i avgrensede og delvis strukturerte situasjoner, som avhør av vitner og mistenkte, oppringninger til politiets nødtelefon, språkbruk i rettssaler og studier av språk som ledd i praktisk konflikthåndtering.

Mitt prosjekt er en studie av politiets språk i møte med publikum i vanlige situasjoner og av eventuelle tilsiktede eller utilsiktede konsekvenser av de språklige valg som tas. Mye av politiets arbeid skjer jo nettopp i direkte kontakt med publikum. Her er språket et praktisk hjelpemiddel, ikke bare til å utøve sosial kontroll, men også til å skape tillit og bygge relasjoner. Dette siste er viktig, ettersom politiets samfunnsbevarende oppgave i økende grad er avhengig av samarbeid med befolkningen.

Utgangspunkt for studien er lydopptak av telefonsamtaler til politivakten ved Sentrum politistasjon i Oslo. «Vakta» på Sentrum er døgnåpen, det betyr at henvendelsene dit er av alle slag og dekker alt fra rutineforespørsler til trusler mot liv og helse. Videre kan oppringningene komme fra alle kanter av landet, ikke bare fra Oslo, ettersom Sentrum får oppringninger satt over når andre stasjoner er stengt. Telefonsamtaler ble vurdert som beste metode til å skaffe nødvendige språkdata, fordi innringerne da kunne gjøres oppmerksom på at samtalene ble tatt opp på bånd ved en automatisk meddelelse, mens det aktuelle telefonapparatet i «Vakta» som lydopptaket var koblet til, var merket «Opptak foregår». Tillatelser måtte først hentes inn fra stasjonssjefen på Sentrum, de politiansattes tillitsmannsapparat og politimesteren i Oslo, videre fra Datatilsynet og Rådet for taushetsplikt og forsk-

ning, ved Juridisk fakultet. En betingelse var at alle data som kunne spores tilbake til person og sted måtte fjernes.

Prosjektet går ut på å studere hvilke språklige strategier som kan bidra til å løse problemer og dempe eller kontrollere konflikter, men også hvordan språklige valg kan ha en konfliktskjerpene virkning. Som metode er valgt samtaleanalyse (CA - Conversation Analysis) som tar utgangspunkt i reelle, naturlig forekommende samtaler på lydbånd som transkriberes og analyseres. Opptakene ble foretatt i to perioder vinteren 2002-2003

Kvaliteten var til tider ujevn, men endelig avspilling og bearbeiding ga rundt 1500 samtaler eller deler av samtaler. Da interne samtaler og annet som ikke var relevant for studiens målsetning var fjernet fra materialet, satt jeg igjen med rundt 800 samtaler som utgangspunkt for det videre arbeidet.

En første grovinndeling av disse ga tre hovedkategorier. Først samtaler som kan klassifiseres som rutine, med forutsigbart resultat. Disse utgjør det store flertall. Videre det jeg kaller «problemsamtaler», for eksempel fra innringere med psykiske problemer, ofte med uforutsigbart resultat. En tredje kategori har jeg kalt «begrensningsamtaler», delvis forutsigbare fordi et mulig svar begrenses av regelverket eller politiets arbeidssituasjon, som hensynet til taushetsplikt, prioriteringer eller resursmangel. Mitt videre arbeid går ut på å studere hvor i en samtale en mulig konflikt forebygges, dempes eller løses, eventuelt hvor det oppstår «skurring», frustrasjon eller stigende konflikt, og hvilke språklige virkemidler som bidrar til at dette skjer. Så langt har jeg foretatt en beskrivelse og analyse av forskjellige åpningssekvenser, og er i gang med en større analyse av hva som foregår når en forespørsel blir møtt med et avslag.

6

Politimetoder

Dagens kunnskapsbaserte politiarbeid tar i bruk en rekke nye virkemidler, og er i stor grad avhengig av bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT). Bruk av IKT kan endre både praktiske, sosiale og kulturelle aspekter ved politirollen. Det ikke bare øker informasjonstilgangen, men utfordrer også i stor grad analysekunnskapen. Helene Oppen Gundhus er stipendiat ved Universitet i Oslo. Hun har sett på bruk av IKT i to ulike miljøer innenfor politiet; det ene er en spesialenhet som bekjemper organisert kriminalitet. Det andre en stasjon som bruker IKT i forebyggende politiarbeid.

Ny teknologi gjør politiet i stand til å overvåke miljøer eller personer langt mer effektivt enn tidligere, men kan også benyttes for å beskytte personer som er særlig utsatt for kriminalitet. Et eksempel er voldsalarmer som blir tatt i bruk for å forebygge vold mot trusselutsatte. Voldsalarmer kan både være stasjonære og mobile. Med mobile voldsalarmer øker bevegelsesfriheten til den som er trusselutsatt. Elisiv Bakketeig, forsker ved Politihøgskolen, evaluerer et forsøk med mobile voldsalarmer. I evalueringen vektlegger hun i hvilken grad brukerne opplever mobile voldsalarmer som et godt voldsforebyggende virkemiddel.

I problemorientert politiarbeid (POP) blir IKT tatt i bruk på flere måter, blant annet i elektroniske kartsystemer (GIS). I Vestfold er det iverksatt et POP-prosjekt knyttet til piratdrosjevirksomhet. Professor Johannes Knutsson har ledet prosjektet sammen med politiadvokat Knut-Erik Søvik.

Proaktivitet og IKT: yrkeskulturer og praktisering av forebyggende politiarbeid¹

Helene Oppen Gundhus

Politiarbeid er i økende grad avhengig av informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Siden IKT er et sentralt redskap for å praktisere forebyggende og proaktivt politiarbeid, er en sentral problemstilling å undersøke hvordan risiko- og kunnskapsbasert, foregripende og framtidsrettet politiarbeid gjøres (Johnston 2000, Johnston og Shearing 2003). Teknologibruk spiller altså en rolle i å forme politiarbeidet, og problemstillingen er å utforske hvordan diskurser om risikohåndterende politiarbeid medieres og oversettes av aktører på lokalt plan.

Det empiriske grunnlaget i denne artikkelen er to feltarbeidsstudier i Oslo Politidistrikt. Der har jeg utforsket hverdagslivet og den lokale sammenhengen som teknologien brukes i. Det ene caset er en spesialseksjon som skal bekjempe organisert kriminalitet med nye virkemidler som kommunikasjonskontroll og kriminalanalyser. Samtidig er bruk av politiinformanter, politiregistre og etterretningsopplysninger viktige kilder for å jobbe proaktivt på seksjonen. Det andre caset er en politistasjon hvor de er godt i gang med å innføre kunnskapsbasert politiarbeid, med utgangspunkt i arbeidsfilosofien problemorientert politiarbeid (POP). Bruk av IKT spiller en sentral rolle i POP-arbeidet for å få organisasjonen til å jobbe målrettet og analytisk. Et viktig IKT-verktøy politistasjonen har tatt i bruk for å identifisere og kommunisere kriminalitetsbildet er elektroniske kartsystemer, såkalt geografiske informasjonssystemer (GIS). Begge steder har de altså tatt i bruk en rekke IKT-systemer, og det er det informasjonsintensive og proaktive politiarbeidet som er i fokus.

Etter en kort beskrivelse av bakgrunnen for prosjektet, tegner jeg opp forskjeller jeg har funnet i måter å bruke IKT på. Der spesialseksjonen fokuserer på å skaffe gode

---

1 Dette innlegget bygger på funn fra et pågående doktorgradsprosjekt, hvor det undersøkes hvordan bruk av IKT virker inn på praktiske og kulturelle aspekter ved politiarbeidet.

bevis i retten for å ta farlige kriminelle, forsøker politistasjonen å ansvarliggjøre samarbeidspartnere utenfor politiet ved å inkludere såkalte problemeiere i utformingen av tiltakene. Deretter trekker jeg fram to aspekter ved kulturen på de to arbeidsplassene, som kompliserer og former kriminalitetsforebyggingen i praksis. For det første tjenestemennenes kobling mellom kriminalitetsforebygging og synet på hva som er ordentlig politiarbeid. For det andre koblingen mellom målrettet politiarbeid og hvordan tjenestemennene på grunnplanet opplever det å styres som nedvurdering av tjenestemannens tradisjonelle erfaringsbaserte profesjonelle dømmekraft. Siden studien illustrerer at bruk av IKT og praktisering av forebygging kan komme til uttrykk på svært så ulike måter, konkluderer jeg presentasjonen med at det er viktig å empirisk studere lokale oversettelser av kriminalitetsforebyggende modeller i politiet.

IKT og risikohåndtering

Bakgrunnen for prosjektet er en rekke endringer i politiarbeidet de siste 25 åra. Siden 80-tallet har det dukket opp et vidt spekter av forebyggende modeller innenfor politiarbeid, som for eksempel nærpoliti, kriminalitetsreducerende samarbeid (SLT), situasjonell forebygging, nulltoleranse og problemorientert politiarbeid (POP). Et fellestrekk ved nyere modellens metodebruk er som nevnt at IKT målbevisst tas i bruk for å få oversikt over antatt kriminalitet, med det siktemålet å være i forkant av kriminalitetsutviklingen. Teknologibruken speiler derfor også en annen endring innenfor politiet, nemlig den økende spesialiseringen og profesjonalisering av det politifaglige. I tillegg er krav om effektivisering av politiet, hvor strategier, virksomhetsplaner og budsjetter får en stadig viktigere rolle i et forsøk på å internstyre etaten, også avhengig av utstrakt bruk av IKT. IKT kobles da til management-teknikker for en tettere kontroll av budsjetter og ressurser, og målet er at auditene gir økt gjennomskiktighet i organisasjonene. IKT spiller også en viktig rolle i det økende samarbeidet med andre partnere, fra lokale til internasjonale, noe som skal bidra til å utnytte ressursene mer strategisk også globalt.

Særpreg ved de nye IKT-baserte politistrategiene ser dermed ut til å være at de er drevet av en annen logikk enn tradisjonelt politiarbeid, noe begrepet proaktivt politiarbeid indikerer. Politiet reagerer ikke bare reaktivt på fortidige kriminelle

hendelser, men er heller framtidorienterte og drevet av en logikk preget av risikominimering. For eksempel Maguire beskriver endringen som at politiarbeid har gått fra å være «reactive investigation of individual crimes» til «strategic, future-oriented and targeted approach to crime control» (Maguire 2001: 316). Spørsmålet blir da hvordan politiet, som tradisjonelt har hatt en individrettet, straffeorientert og bakoverskuende tilnærming til kriminalitetsproblemet, kan være framtidorientert, samarbeidende og forebyggende. Et av målene med prosjektet vil derfor være å studere samtidens risikodiskurs, ved å utforske hvordan «grand theories» og overgripende kriminalitetskontrollstrategier oversettes og forhandles i politihverdagen på aktornivå.

Forebyggingsdiskurs i lokal praksis

Ut fra studier av dagliglivets sosiale praksiser utforsker jeg altså hvordan forebyggingsdiskurser filtreres og forhandles lokalt, og hvilket samspill det er mellom nye tenkemåter og den mening aktørene selv tillegger sine handlinger, og hvordan dette nye praktiseres innenfor sosiale og kulturelle sammenhenger. Fremgangsmåten jeg har brukt er å kombinere ulike kvalitative metoder som deltakende observasjon, intervjuer og dokumentanalyse.² Ikke uventet er et viktig funn at i den komplekse empiriske virkeligheten er ikke bildet entydig og monolittisk, IKT tas i bruk på mangfoldige måter. Teknologiene brukes ikke bare framtidorientert og proaktivt, men er også verktøy for å gjøre tradisjonelt reaktivt politiarbeid.³ Måter å gjøre politiarbeid på er komplekst, blandet og motsetningsfylt, og til en viss grad «rote-te», noe som underbygger tesen om at risikohåndtering er et kontekstuel fenomen hvor risikobaserte teknikker tilpasses og formes i en etablert kultur. For eksempel kan tiltak og operasjoner innenfor POP-modellen ta i bruk mer direkte aggressive strategier som nulltoleranse, og jeg vil hevde at det nettopp er blandingen av metoder og kontrollstrategier som kjennetegner praksisen.

-
- 2 Det empiriske materialet kan oppsummeres på følgende måte: 1) Spesialseksjonen (totalt antall ansatte = 100), 28 intervjuer, 360 timer observasjon. 2) Politistasjonen (totalt antall ansatte = 240), 68 timer observasjon i bil, møter, parole, vakta (13 timer vakta), 16 intervjuer inne på politistasjonen, 12 gruppeintervjuer, totalt 29 personer, med politikonstabler i bil. Til sammen: 44 formelle intervjuer, 12 gruppeintervjuer. Samtaler med til sammen 73 persons, 428 timer observasjon.
- 3 Mangfoldet spiller derfor samtidens differensierte kriminalitetsoppfattelse, som spenner fra fokus på samfunnsvern, lokale samarbeid, kunnskap om risiko til ansvarliggjøring (se blant annet Borch 2005 og Rose 1999)

For det som møtte meg var i høy grad et reaktivt, tilbakeskuende og individualistisk rettet politi, i en prosess, som snakket mye om å være i forkant med kunnskapsbasert politiarbeid og legge vekt på personlig kompetanse. Og måter å gjøre politiarbeid på var i hovedsak svært forskjellig på de to stedene, noe som jeg særlig knytter til lokale organisasjonsmessige forhold, organiseringen av arbeidet og hvilke kriminalitetstyper som prioriteres. For eksempel så er politistasjonen på en helt annen måte knyttet til området sitt og publikum, enn spesialseksjonen som jobber nasjonalt og internasjonalt.

Et interessant funn er likevel den tydelige dreiningen mot det operative framfor det kunnskapsbaserte og strategiske, noe som gjelder begge steder. Nyttig kunnskap er informativ; det vil si nyttig, effektiv, fersk(vare) og praktisk informasjon, som gjør politibetjentene handlekraftige. Informasjon som kan omsettes i tradisjonell reaktiv kapital prioriteres, noe som kan gå på bekostning av dybdeforståelse, analyser, årsaksforståelse og refleksjoner rundt kvaliteten ved informasjonen og kunnskapsarbeidet. Jeg mener også å ha funnet tydelige kulturelle normer og forestillinger som bryter med en risikohåndterende framtidsorientering, noe som jeg kommer tilbake til. Men samtidig som jeg ble møtt med masse motstandshistorier mot bruk av ny teknologi på grunnplan, er det klart blitt mer fokus på å målrette tjenesten, og snakk om å få til samarbeidstiltak med både interne og eksterne samarbeidspartnere. Likevel, når det kommer til mer overordnede kontrollstrategier mener jeg å finne tydelige forskjeller i praksisene på stasjonen og spesialseksjonen. Og i det følgende vil jeg trekke fram noen av disse forskjellene som utpeker seg i materialet.

Spesialseksjonen

På spesialseksjonen, som jeg observerte fra mars til juli 2001, er målstyringen mer spesialisert og inkapasiterende i formen, og det forebygges ved å allmennpreventivt ta fanger. Det å produsere straffesaker er et overordnet mål, og for å gjøre det tas det i bruk virkemidler som kommunikasjonsavlytting, proaktivitet, økt bruk av politiinformanter, etterretningsopplysninger, profilering, nettverksanalyser, kommunikasjonskontroll og teknisk sporing. Det å få til god bevisføring i retten er i fokus, og tidspunktet det såkalte objektet arresteres, med hvilke bevis, blir viktig. Det forebygges derfor i stor grad gjennom å lage straffesaker. I dette caset handler

«intelligence-led policing» i høy grad om «rounding up the usual suspects» - narkotikakureren (Gill 2000). Hva som er valgt ut som risikoobjekter diskuteres heller ikke internt på en utfordret måte, til tross for at analyseavdelingen nettopp er dannet for å utfordre det tradisjonelle bildet av organisert kriminalitet. Det er lite behov for å dramatisere risikoer, og underbygge de skadelige konsekvensene av illegal narkotikahandel. Høyrisikomålet og det utpekte risikoobjektet, kan derfor beskrives som institusjonalisert på spesialseksjonen.

Det at avdelingen er en omorganisering fra narkotikaseksjonen og har personell, kompetanse og materiell sterkt konsentrert om dette feltet, bidrar til at narkotikakontroll dominerer. Samtidig er det tydelige tegn på at narkotikabekjempelsen utfordres internt, spesielt av strategisk analyse, som har ansvaret for trendrapportene over alle former for organisert kriminalitet. Men til tross for at de kan vise til at andre områder er vel så viktig å gå inn i når satsingsområdet er organisert kriminalitet, som torpedovirksomhet, spille- og bordellvirksomhet og trafficking, er det først og fremst narkotikabekjempelse det brukes tid og ressurser på. Dette er også den letteste inngangen å få bevis gjennom, blir det fortalt i intervjuer.

Så på den ene siden illustrerer caset at diskurser om risiko er produkt av institusjonelle forhold. For at risikoobjekter skal bli håndterbare og synlige som risikoer, må de resonneres med kontrollrutinene og kommunikasjonssystemene som er etablert (Ericson og Haggerty 1997: 100). På den andre siden viser politiets kriminalanalyser at narkotikahandel i økende grad blir koblet til andre typer lovbrudd. Som Signe Astrup Andersen (2005: 13) understreker anses også narkotikahandel for å være «(...) dominerende innenfor transnasjonal organisert kriminalitet», noe som styrker argumenter for å bruke narkotikahandel som inngang. Så valg av narkotika som risikoobjekt henger både sammen med institusjonelle prioriterte risikoobjekter, og beskrivelser av transnasjonal organisert kriminalitet som utført av «multikriminelle».

Stasjonen

På stasjonen, som jeg observerte fra februar til juli 2004 og som har jobbet etter POP-modellen siden 2000, er det klare antydninger til en mer sensitiv politimann som skiller seg fra den tradisjonelle brannslukkende politimannen. POP er en drei-

ning innenfor arbeidsfilosofien «community policing» som har fokusert på at politiet må samarbeide med aktører utenfor politiet for å redusere kriminalitet. Offentlig politi klarer ikke alene å nå målet om å redusere kriminalitet, noe som stadig ble gjentatt under intervjuer med ledere, også operative, og strategisk plan avdelingen på stasjonen. Et tydelig skille fra spesialseksjonen er at stasjonens kontrollstrategi sår tvil om at bruk av straff forhindrer kriminalitet. En viktig strategi er å ansvarliggjøre aktører utenfor politiorganisasjonen slik at de kan overta det identifiserte kriminalitetsproblemet. Og både ledelse og strategisk plan på stasjonen er enige om at tiltak som man kommer fram til gjennom POP-prosessen ofte bør utføres av andre aktører enn politiet.⁴

POP-filosofien stiller nemlig spørsmålsteget ved politimannen som en ekspert som skal løse alle oppgavene selv. Både identifikasjon av problemer og tiltak som skal settes inn mot problemet har som mål å være formet ut fra forhold utenfor politiet; enten det er publikums anmeldelser eller tiltak som skal settes i verk av park- og idrettsvesenet, kjøpesenteret, kiosken eller puben. POP-politimannen skal nettopp i motsetning til politieksperten være mer ydmyk, og løse problemer i samarbeid med problemeier. Og kanskje komme fram til at det er noen andre enn politiet som skal løse problemet og utforme tiltaket. Alt er ikke en politioppgave. Kontrasten til å jakte på narkotikakurieren, for å få best mulig bevis for lengst mulig straff, som er en hovedsysselen på spesialseksjonen, blir stor. Målet handler på en tydelig måte også om å styrke lokalsamfunnet og problemeiere, ikke bare forebygge ved å allmennpreventivt «ta fanger».

I det følgende vil jeg peke på to trekk ved den etablerte kulturen som spiller inn og bidrar til å forme måter teknologier brukes på i de to casene. For det første koblingen mellom kriminalitetsforebygging og synet på hva som er ordentlig politiarbeid, og for det andre koblingen mellom målrettet politiarbeid og hvordan tjenestemenn på grunnplanet oppfatter at styringen signaliserer nedvurdering av tradisjonell profesjonell dømmekraft.

---

4 POP-prosessen har blitt evaluert av et Omorganiseringsprosjekt satt i gang av Politimesteren 1. oktober 2004.

Arbeidsgruppen konkretiserte da POP-prosessen til å handle om fire grunnleggende elementer: scanning, analyse, tiltak og evaluering. Et tydelig resultat av undersøkelsen, som baserte seg på intervjuer med ledelsen på de 16 driftsenhetene i OPD, var at det er langt igjen før POP er implementert i de forskjellige virksomhetene. En viktig mangel som ble trukket fram i undersøkelsen var fravær av analysefunksjonen og samarbeid med eksterne aktører.

Motstand mot forebyggende politiarbeid

Samtidig som jeg møtte et mangfold av politistiler, hang det også tydelig igjen en motstand mot forebyggende politiarbeid, fordi det ble assosiert med bamse- og vafelpoliti. Kompetansen til et forebyggende politiarbeid, i betydningen ferdigheter, kunnskap og kvalifikasjoner⁵, ble for eksempel assosiert med femininitet, noe som innebar at kompetansefeltet og arbeidsoppgaver framsto som kvinnelige.⁶ Det var også et klart funn at stillestående og stedbundet innarbeid, knyttet til saksbehandling, rutinearbeid og andre indretjenester, fremdeles ble nedvurdert på begge stedene.⁷ Et eksempel på det er at til tross for at problemorientert politiarbeid er en prosessorientert arbeidsfilosofi som skal få organisasjonen til forebygge og redusere kriminalitet på en målrettet og analytisk måte (og da i samspill med publikum og samarbeid med andre aktører), har ikke saksbehandlingsverktøy for å styre prosessen engang vært oppe til diskusjon som et avgjørende element i innføringen. Dette er en alvorlig mangel, da POP for å fungere må være en styrt prosess i hele organisasjonen. Dataverktøyene som har ligget i bunnen har enten vært etterretningsdatabaser, straffesaksbehandlingssystemer eller politioperative arbeidsverktøy, som vaktjournaler på forskjellig nivå. Dokumentbehandlingssystemet som brukes i forhold til administrasjonsoppgaver har blitt holdt helt utenfor POP-prosessen, og POP-arbeid har i stedet kun blitt kodet i den løpende vaktjournalen. Bare vaktjournalmodulen og 1700 koden har blitt tatt i bruk, og en viktig kritikk har vært at Oslo har tatt det for gitt at det er lett og føre en POP-prosess og ikke gjort noe for å støtte selve prosessen og saksbehandlingen. POP-prosess er jo nesten som et prosjekt med milepæler og faser, masse oppgaveutsetting på tvers av faggrenser osv, i tillegg til kommunikasjon med eksterne. Stasjonen har ikke sett godt nok på adm-modulen i PO, men en oppgavemodul i DocuLive som de snart vil få installert. Den kan minne om et prosjektstyringsverktøy og kan linkes opp mot DocuLive.

En annen illustrasjon er at det gir liten status å være «informasjonsmater», «skycle informasjon» eller være «støttefunksjon» eller «innhentingsorgan» på spesialseksjo-

---

5 Se Jorunn Solheim (2002: 116) for utdyping av en slik bruk av kompetansebegrepet.

6 Se også Liv Finstad (1998, 2000: 95-107, 227-248, 263-274) og Kjersti Ericsson (2000) for diskusjoner rundt lignende funn.

7 For en diskusjon av kjønnsknotasjoner som skiller mellom det interne og eksterne og basis og prosjekt se Solheim (2002: 125-127, 130-136)

nen. Dette kan spesielt ses i dreininger på to sammenfallende områder. For det første diskursivt i arkivmaterialet fra å i oppstarten skulle være informasjonsbank for Oslo Politidistrikt som forebygger kriminalitet blant barn og unge, til å bli en resultatorientert knyttneve mot organisert kriminalitet som produserer egne saker. For det andre fortellinger om hvor mer meningsfylt det etter hvert har blitt å jobbe på seksjonen når det endelig verdsettes at de produserer egne straffesaker. Det gir liten mening å bare jobbe for andre, og du får anerkjennelse blant de andre politimennene hvis du kan vise til et visst tilslag av egne saker. Meningsbærende politiarbeid og anerkjennelse er knyttet til det uforutsigbare, og stikkord for beskrivelser av meningsfylt arbeid er jakten, spenningen og «risky entreprise». Man skal også helst være mobil og jobbe ute i felten, være produktiv og få fanger i bakgården, og dermed vise til resultater. Det skilles mellom ute- og innarbeid, og «dødt» kontra «levende» materiale. «Dødens dal» er et fast medlemskapsuttrykk som både brukes av ordenspolitiet om strategisk plan på politistasjonen, og av gatenære kildehåndterere om de som jobber med kommunikasjonsavlytting på spesialseksjonen.

Det samme kommer til uttrykk når det snakkes om det passive PC-politiet, og det ble fleipa mye om mangel på print-fange-knapp på tastaturet. Samtidig ble den aktive og innovative indre spaningen sett på som like viktig som den ytre spaningen. Og det å sitte foran PC og søke på etterretningsinformasjon og personopplysninger anses for å være viktig og kompetansegivende arbeid. I denne settingen forteller de ansatte at det blir vanskelig å dele informasjon med andre enn den lille gruppa – jaktlaget.⁸ På grunn av konkurranse, karriereplanlegging, interne kamper og småkonger er det også vanskelig å målstyre organisasjonen. Den tradisjonelle kulturen bærer med seg andre viktige idealer når det gjelder å oppnå anerkjennelse og bekreftelse. Tendenser til en individualisert kultur genererer helt klart usunn konkurranse, noe som dette sitatet fra politibetjent på stasjonen illustrerer:

Det er brukt mye krefter på å dyktiggjøre seg selv - vise andre - se hva jeg har gjort!

Det var også tydelig at nedvurderingen av POP-arbeidet på piketten og det rutinepregede innarbeidet til operativ analyse kan forbindes med samfunnets domi-

---

8 Se Ann Kristin Carlström (1999: 97-125) for diskusjon av parallelle funn når det gjelder forholdet mellom spaningsgruppa og «de andre», og statusen til både indre og ytre spaning i hennes etnologiske studie av en spaningsgruppe i Stockholm.

nerende kulturelle fortellinger om maskulinitet. Vi gjenkjenner her fortellinger om farlige bedrifter, mot, individualisme, statushierarki og muligheten til å få respekt fra andre menn (Søndergaard 2000). En parallell konstruksjon kan også trekkes fra forskning som utforsker yrkeskulturene til «street cops» og «office cops»⁹. Her kan gatepolitiets lite flatterende beskrivelser av kontorpolitiet knyttes til kjønnsrelaterte faktorer; de er engasjert i feminimt arbeid som «public relations and secretarial work» som ikke kan sammenlignes med det som assosieres med ordentlig politiarbeid.

En annen innfallsvinkel er å trekke inn hvordan overgripende kulturelle hovedstrømninger er med på å forme praktiseringer av risikohåndterende politiarbeid. Kompetansehierarkiet jeg fant i begge politiorganisasjonene, hvor den hierarkiske motsetningen mellom produksjon og reproduksjon paradoksalt nok forsterkes, sammenfaller i stor grad med dominerende kulturelle fortellinger om nyliberalistiske idealer, kortsiktige resultater, entrepenørskap og ansvarliggjøring, hvor det å dyktiggjøre seg selv står sentralt (Solheim 2002: 134-136).

Det sosiale landskapet som IKT skal brukes i, er altså ikke strømlinjeformet og langt fra konfliktfritt. Jeg ble selv overrasket over hvor mye åpen motstand det var mot PC-politimannen på de to arbeidsplassene. Likevel, IKT brukes ofte i forlengelsen av tradisjonelle måter å jobbe på. Det å få respekt fra andre politimenn og utføre farlige bedrifter, vise mot og være en god jeger er meritterende og gir anerkjennelse. Et eksempel på det er hvordan mange politikontabler på stasjonen forteller at de måler hverandre; etter hvor gode de er på skytetreninga, hvilke vanskelige fysiske kurs de har tatt og antall fanger på inkvireringssystemet INK-sys – de synlige måleparametrene som er tilgjengelige i organisasjonen og som de kan måle hverandre med. Et eksempel på hvordan tradisjonelle uformelle kompetansehierarkier kan gi utslag i en lukket politikultur, er fortellinger om at kulturen har vært mer fokusert på å unngå lekkasjer og holde informasjon for seg selv, enn å dele informasjon for å forebygge. En annen illustrasjon er hvordan det har vært vanlig å sette copyright på de kildene man har på spesialseksjonen, en kultur som nå er i endring etter at rutiner for kildehåndtering ble innført. Følgende sitat fra en tjenestemann på politistasjonen illustrer poenget:

---

9 Se Elisabeth Reuss-Ianni (1993) Susan L. Miller (1998: 105, 1999) for diskusjon av kulturskillet mellom gatepolitiet og management-politiet innenfor politiarbeid.

Du kan kalle det en intern maktkamp, for det er det det er. Og det gjør det vanskelig å målstyre organisasjonen. Det er et mannsjåvinistisk system, som gjør at folk holder korta nært til dem selv.

Samtidig jobber ledelsen på stasjonen mye med å stramme opp linjeorganisasjonen for å gjennomføre POP-prosessen. Strategisk plan bekymrer seg over «hobbyanalytikerne» med egne 10 på topp lister av kriminelle som ikke er i overensstemmelse med prioriterte arbeidsområder. Og ut fra erkjennelsen av det store mangfoldet i kompetanse og politistiler, planlegges det på stasjonen aktiv bruk av IKT-redskaper for å få nyttiggjort rett kompetanse til rett sted og tid.

Politiske målsetninger om å bli mer effektive i ressursutnyttelsen støter stadig mot mål om å øke den faglige kompetansen til tjenestemennene. Som andre velferdsstatlige profesjoner møtes politiet med en refleksivitet når det gjelder profesjonens makt og status. I en senmoderne kontekst er det nødvendig å begrunne handlinger, og tilliten til profesjonelle hviler på troen om at de kan gi gode begrunnelser for det de gjør (Eriksen 2001: 31). Som jeg var inne på innledningsvis, bunner effektivitetsdiskursen til politiet også i krav om å innføre nye managementstrategier, hvor verdier som frihet står i spenning til solidaritet, og paternalistiske og teknokratiske sider ved velferdsstaten er under kritikk. Paradoksale problemstillinger møter hele tiden både ledelse og grunnplan. Hvordan åpne opp for bruk av personlig kompetanse når veien er å gå vekk fra ordrekulturen? Hvordan standardisere individuelle frihet? Hvordan ansvarliggjøre den enkelte tjenestemann til å «gjøre de riktige tingene», samtidig som det gis rom for fleksibilitet og skjønn?

Teknologier som kunnskapsoversettere spiller en sentral rolle i måten ressursensitivt politiarbeid gjøres på. For det er tydelig at nye teknologier har en tosidig og tvetydig rolle i disse overføringene. På den ene siden fremmer de standardisering og begrenser skjønn, fordi de skal bidra til å spre kunnskap og teknologier. På den andre siden kommer de inn som erstatning for at detaljstyringen forsvinner, til fordel for en nyliberalistisk «styring-på-avstand», som nettopp handler om å ansvarliggjøre individer (Rose 1999). Ved å gå vekk fra disiplinær kontroll er målet å gi større spillerom for individuell frihet, for således å ansvarliggjøre den enkelte politimann (Kemshall og Maguire 2001: 243). Internkontrollen kommer da inn som en type etterkontroll, og spørsmålet blir da i hvilken grad kvalitetssystemet følges opp, og statistikkene og databasene faktisk brukes. Ved å gå vekk fra ordrekulturen

og satse på desentralisering av styringen, oppstår det et fleksibilitetsrom hvor politifolk gis en mye større frihet til å håndtere risiko lokalt, til å produsere og være aktive, og bruke sin personlige kompetanse. Likevel, det krever mye styring og forarbeid fra ledelsens side hvis disse ordningsprosessene faktisk skal foregå slik ledelsen foreskriver.

Grasrotentreprenører

Overgangen til forebyggende polititjeneste skjer altså ikke på en strømlinjeformet måte. Risikobasert politiarbeid er også forbundet med etablert yrkeskultur. Et annet eksempel på det er at politifolka på stasjonen opplever at det å målstyre og få dem til å jobbe analytisk, sender ut signaler om mistillit til eget profesjonelt skjønn og vurdering. Samtidig utfordrer det deres forestilling om hva som er ordentlig politiarbeid. For i de nye management-strategiene ligger det også en skepsis mot den tradisjonelle erfaringsbaserte og intuitive profesjonaliteten og ekspertisen til de ansatte. Det at stasjonen skal jobbe målrettet og analytisk opplever mange derfor som en mangel på tillit til at førstelinjetjenesten kan klare å håndtere risiko ut fra egne ferdigheter, noe som også får konsekvenser for hvordan de gjør målrettet politiarbeid. Så de nye importerte arbeidsfilosofiene kan dermed ikke erstatte den tradisjonelle profesjonelle dømmekraften. De kan heller ikke strukturere ordenstjenesten rett mot målene ledelsen vil at de skal jobbe mot. Det risiko-verktøyene kan gjøre er heller å utfordre den «biasede», partikulære og inkonsistente vurderingen til politibetjentene (Kemshall 2003).

Bruken av teknologi på de to arbeidsplassene, også de nye forebyggingsdiskursene, er altså i høy grad formet av nedenfraperspektiver, ikke bare top-down-management. «Grasrotbyråkrater» kjennetegnes nettopp også av at yrkesstilen preges av en stor del selvbestemmelse og avstand til sjefer (Carlström 1999: 165, Lipsky 1980). Måten grunnplanet gjør politiarbeid på fant jeg at også delvis er i konflikt med både strategiplaner og ledelsen, fordi politibetjentene kjemper om anerkjennelse, posisjon, materielle fordeler og legitim autoritet. I dette kan man tydelig se en motsetning mellom kollektive og individualistiske kulturelle idealer, normer og verdier innenfor organisasjonene. Et stort spørsmål for ledelsen, når det gjelder å iverksette de nye management-strategiene, er hvordan få fram instrumentelle,

målorienterte ferdigheter basert på samarbeid på tvers av prosjekter og team, på et sted hvor mange har idealer som i stor utstrekning er forbundet med historier om entreprenørskap og cowboy-heroisme – i tråd med samfunnet utenfor. Men dette nedenfra-perspektivet gjenfinnes også når det gjelder å praktisere de nye forebyggende strategiene. Slik at for mange av dem som har i oppgave å jobbe med analyse og samfunnskontaktoppgaver, etterlyses en enda sterkere styring fra både distrikts- og politidirektoratets side, når det gjelder å følge opp de nye strategiene, slik at dette gis mer reell enn kun symbolsk betydning i politihverdagen.

Konklusjon

På et strateginivå samsvarer derfor funnene i eget materiale med Ericson og Haggertys (1997) funn fra deres etnografiske undersøkelse av politiarbeidet i Canada: 1) IKT øker den institusjonelle kapasiteten til å behandle informasjon, 2) IKT oppmuntrer til kommunikasjon med standardiserte kunnskapsformater, og 3) IKT øker «audit»-kulturen, det vil si internovervåking og gjennomsiktigheten til politiets virksomhet. Men det er et klart funn at integrasjonen av disse nye praksisene er mye mer et potensiale enn fullt integrert i hverdagen. Situasjonen var også mye mindre rasjonalitetsstyrt enn bildet som tegnes opp i den canadiske studien. Måten IKT tas i bruk på i de to casene jeg har studert, er mye mer rotete og blandet med etablert kultur, både når det gjelder å praktisere risikohåndtering og tverrfaglig samarbeid med aktører utenfor politiorganisasjonen.

Jeg har trukket fram to aspekter ved de etablerte kulturene som gjør at IKT ikke integreres friksjonsfritt i politiorganisasjonen. For det første, politirollen som forbindes med forebygging ses av mange som et uttrykk for en underordnet form for maskulinitet, og assosieres med det kvinnelige. Dette får betydning for måten teknologi brukes på. Rutinepreget innarbeid, som nettopp er avgjørende for organisasjonens kunnskapsoppbygging og for å praktisere et kunnskapsbasert politiarbeid, nedvurderes og får dårligere utviklingsmuligheter, mens det å bruke IKT som instrumentell kapital for å dyktiggjøre seg selv og å produsere «riktige» fanger gir status. For det andre møtes nye teknologier og strategier med motstand, fordi de oppleves som å signalisere mistillit til den tradisjonelle tjenestemannens profesjonelle skjønn.

Siden verktøy som innføres for å praktisere kriminalitetsforebyggende politiarbeid viser seg å være viktige steder for mediering av både kontrollarbeid og ledelse, er det mye som tyder på tradisjonelle praksiser heller tilpasses de nye kravene enn transformerer dem (Kemshall 2003: 98; Kemshall og Maguire 2001; Maguire et al. 2001, O'Malley 2004). Og siden det er avgjørende forskjeller mellom «developments that are «risk driven» in principle and risk delivered on the ground», viser funnene også at vi må forstå risikohåndtering i lokale sosiale og kulturelle settinger – som kontekstuelle fenomener – hvor resultatet innenfor offentlig politi også kan bli en type «socialised risk», men da innenfor rammene av stadig strammere budsjetter og NPM.

Litteratur

- Andersen, S. A.** (2005). *Så ute, høste hjemme? Politiets utnyttelse av internasjonalt ervervet kompetanse*. Oslo: Politihøgskolen.
- Borch, C.** (2005). *Kriminalitet og magt. Kriminalitetsopfattelser i det 20. århundrede*. København: Forlaget politisk revy
- Carlström, A. K.** (1999). *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbeid*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet.
- Ericson, R. og Haggerty, K.** (1997). *Policing the Risk Society*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ericsson, K.** (2000). Maskulinitet, kriminalitet og kontroll. I: *Materialisten*, 4, 7-43.
- Eriksen, E. O.** (2001). *Demokratiets sorte hull : om spenningen mellom fag og politikk i velferdsstaten*. Oslo: Abstrakt forl.
- Finstad, L.** (1998). En av gutta? Om kjønn i politiet. I A. Kongstad, B. Kyvsgaard og A. Storgaard (red). 3 Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Finstad, L.** (2000). 3 Oslo: Pax.
- Gill, P.** (2000). 3. Burlington, Vt.: Ashgate Publishing.
- Johnston, L.** (2000). *Policing Britain: risk, security and governance*. Harlow, England: Longman.
- Johnston, L. og Shearing, C.** (2003). *Governing Security : Explorations in Policing and Justice*. London: Routledge.
- Kemshall, H. og Maguire, M.** (2001). Public protection, partnership and risk penalty: the multi-agency risk management of sexual and violent offenders. *Punishment and Society* 3, 237-64.
- Kemshall, H.** (2003). *Understanding risk in criminal justice*. Maidenhead: Open university press.

- Lipsky, M.** (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Maguire, M.** (2001). Policing by risks and targets: some dimensions and implications of intelligence-led crime control. *Policing and Society* 9: 315-36.
- Maguire, M., Kemshall, H., Nokas, L. og Wincup, E.** (2001). *Risk management of sexual and violent offenders: The work of public protection panels*. Police Research series 139. London: Home Office.
- Miller, S. L.** (1998). The tangled web of feminism and community policing. I S. L. Miller (red.). *Crime, control and women. Feminist implications of criminal justice policy*. London: Sage Publications.
- Miller, S. L.** (1999). *Gender and community policing, walking the talk*. Boston: Northeastern University Press.
- O'Malley, P.** (2004). *Risk, uncertainty and government*. London: Glasshouse Press.
- Reuss-Ianni, E.** (1993). *Two cultures of policing: street cops and management cops*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Rose, N.** (1999). *Powers of freedom: reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Solheim, J.** (2002). Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt. I A.L. Ellingsæter, og J. Solheim (red). *Den usynlige hånd. kjønns makt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Søndergaard, D. M.** (2000). Destabiliserende diskursanalyse. Veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning. I H. Haavind (red). *Kjønn og fortolkende metode*. Oslo: Gyldendal.

Trusselutsattes erfaringer med mobil voldsalarm

Elisiv Bakketeig

- Man blir så lei av å være på hugget hele tiden og... altså, jeg er jo også litt dritt lei av å følge opp min egen sikkerhet, da. Fordi at det er en belastning å gå med den alarmeren og... det har jo ikke skjedd noen ting med meg enda, men det er jo fordi at... men jeg vet jo... og så må jeg hele tiden fortelle til meg selv at det kan jo skje, det kan jo skje. Jeg må ikke slappe av.

Informant i voldsalarmprosjektet

Mobile voldsalarmer er et virkemiddel som skal forebygge vold og trusler om vold. Dette virkemiddelet kan belyses ut fra ulike ståsteder. En tilnærming er å se dette fra *politiets synsvinkel*, nærmere bestemt hvordan dette virkemiddelet kan gjøre politiets arbeid mer effektivt. Alarmeren gir i utgangspunktet mulighet for rask kontakt med den trusselutsatte og til raskt å kunne lokalisere den trusselutsatte. Alarmeren gir videre politiet mulighet til å være godt informert ved uttrykning etter utløst alarm fordi alarmordningen innebærer at det er forhåndslogget informasjon om trusselutøver, trusselutsatt og selve trusselen.

En annen tilnærming er å se på hvordan alarmene oppfattes som virkemiddel fra *brukernes side*. Dette innebærer å belyse hvilke forventninger trusselutsatte har til alarmene og hvilke erfaringer de har med det å bruke mobil voldsalarm i en hverdag som trusselutsatt. Den følgende fremstillingen tar utgangspunkt i denne siste tilnærmingen. For å kunne vurdere hvordan politiet best mulig kan iverksette forebyggende tiltak er det fundamentalt viktig å vite noe om hvordan brukerne opplever dette virkemiddelet i sin hverdag.

Evaluering av et pilotprosjekt om mobile voldsalarmer

Brukererfaringene knytter seg til en evaluering av et pilotprosjekt i Oslo politidistrikt som har gått ut på å utvikle mobile voldsalarmer for trusselutsatte.

Evalueringen er et ettårig forprosjekt som skal ferdigstilles innen utgangen av 2005. Politidirektoratet er oppdragsgiver.

Tidligere har trusselutsatte kun hatt alarmbeskyttelse gjennom såkalte stasjonære alarmer i egne hjem. Erfaringene med disse har vært gode sett både fra brukernes og politiets ståsted, men man har etterlyst muligheten til å få alarmbeskyttelse utenfor hjemmet. På denne bakgrunn ble det satt i verk et pilotprosjekt med sikte på å utvikle mobile voldsalarmer. Pilotprosjektet løp formelt fra 25. januar 2002 til 1. juli 2003.

Målsetting

Målsettingen med evalueringen er todelt. Den første delen innebærer å *belyse erfaringer knyttet til utviklingen og implementeringen av ordningen*. Samarbeid og kommunikasjon mellom de ulike aktørene er spørsmål som vil bli belyst. Evalueringen vil også belyse hvordan det har vært å arbeide med å utvikle en ordning som har vært gjenstand for mye oppmerksomhet i media og fra politikere og hvor arbeidet har vært preget av stort tidspress.

Den andre delen av evalueringen innebærer å *innhente erfaringer fra brukere av alarmene og systematisere disse*. Et siktemål med den mobile voldsalarmen er at den skal bidra til økt trygghet for den trusselutsatte og gi vedkommende en friere hverdag. Spørsmålet blir dermed om den enkelte opplever at alarmen faktisk bidrar til dette. Et annet siktemål med alarmen er at den skal forebygge vold og trusler. Et sentralt spørsmål i denne forbindelse er om alarmbrukerne har vært utsatt for vold og trusler etter at de fikk alarm og ikke minst om de da har valgt å utløse alarmen.

Hovedfokus i evalueringen vil være rettet mot erfaringene til brukerne av alarmene. Knappe tidsrammer og begrensede ressurser gjorde det i liten grad mulig å samle inn og systematisere brukererfaringene gjennom arbeidet med selve pilotprosjektet. Evalueringen vil ikke fokusere på de tekniske sidene ved pilotprosjektet.

Metodisk tilnærming

Den metodiske tilnærmingen i evalueringen er kvalitativ. For å få oversikt over arbeidet med å utvikle ordningen er det gjennomgått saksdokumenter og foretatt

halvstrukturerte intervjuer med de som har hatt en profesjonell rolle i utviklingen og administreringen av alarmene. Også alarmbrukernes erfaringer er innhentet gjennom halvstrukturerte intervjuer. Totalt er det foretatt 21 intervjuer. Disse omfatter 8 intervjuer knyttet til de profesjonelle aktørene, altså personer i politiet, Politidirektoratet og Justisdepartementet. I tillegg er det intervjuet 13 trusselutsatte som alle har erfaringer med det å ha mobil voldsalarm.

Intervjuene av de trusselutsatte er sammensatt av ulike brukergrupper. Opprinnelig var det 12 trusselutsatte som var testbrukere i pilotprosjektet i Oslo. Disse ble tilsendt brev via politiet der de ble bedt om å kontakte prosjektleder for å la seg intervju dersom de ønsket dette. Det var 7 av disse som tok kontakt. Fordi antallet var så lite, ble utvalget supplert med ytterligere 6 trusselutsatte. Disse hadde alarm gjennom den landsdekkende ordningen med mobil voldsalarm som ble satt i verk 1. januar 2004. Totalt ble altså 13 trusselutsatte intervjuet og det er disse intervjuene som danner grunnlaget for presentasjonen av brukererfaringene.

Antallet informanter er lite. Materialet er likevel egnet til å belyse hvilke problemstillinger som knytter seg til det å ha mobil voldsalarm. Evalueringen er med andre ord *eksplorativ* ved at det fokuseres på å få frem bredden i problemstillinger. Det er nødvendig med et langt større materiale for å kunne gi empirisk dokumentasjon på hvordan mobile voldsalarmer fungerer som et virkemiddel for å forebygge vold og trusler. Slik dokumentasjon kan bare innhentes gjennom en større empirisk undersøkelse som fortrinnsvis bør være landsdekkende. En slik undersøkelse bør videre belyse voldsalarm som ett av flere mulige virkemidler i arbeidet for å forebygge vold og trusler. Dette er nødvendig for å kunne se ulike virkemidler i sammenheng.

Presentasjon av brukererfaringene¹

Alle alarmbrukerne i denne undersøkelsen var kvinner og de var utsatt for vold eller trusler fra en person de hadde en nær relasjon til. Dette var tidligere ektefeller, samboere, kjærester eller andre familiemedlemmer. Det er altså snakk om saker som

---

¹ Da resultatene ble fremlagt på Politihøgskolens forskningskonferanse i august 2005 var analysen av materialet ikke avsluttet. Det var med andre ord foreløbige resultater som ble presentert, noe som ble understreket i presentasjonen. Analysearbeidet i etterkant har gjort det nødvendig å justere noen av resultatene som ble presentert på konferansen slik at den følgende fremstillingen ikke er helt likelydende med den som ble presentert.

gjelder vold i nære relasjoner. Som hovedregel var det bare én trusselutøver. De fleste hadde vært utsatt for fysisk vold, som regel i kombinasjon med psykisk vold.

Å leve med frykt

Skal man forstå hvordan brukerne opplever det å ha mobil voldsalarm er det en forutsetning at man også forstår den virkeligheten de trusselutsatte lever i til daglig. I de tilfellene hvor volden pågår over tid, lever kvinnene og barna med en konstant trussel om vold. Dette gjelder når de er i samlivet, men også etter at samlivet er brutt, noe som var tilfelle for alle informantene i dette materialet. Frykten for vold og trusler er ikke bare en del av tilværelsen – den er altoppslukende. En av informantene beskriver denne frykten slik:

Ja. Den har alt, hele grepet på hele livet ditt, pusten din, sønnen din, bevegelse ...alt...den styrer absolutt alt 24 timer i døgnet.

Også Skjørten (1988) beskriver hvordan volden preger tilværelsen til voldsutsatte kvinner:

Mishandling er tap av tid. Den tiden man kunne brukt til å tenke på seg selv, hva man vil gjøre med livet sitt, skape noe, går med til å forsøke å overleve og unngå nye voldsutbrudd. Dette skaper en avmektig situasjon. (s. 71).

Et viktig poeng er videre at de trusselutsatte gjennomgår ulike faser. Frykten avtar som regel noe etter hvert eller i perioder der den trusselutsatte ikke opplever nye voldsepisoder eller trusler. Det er også veldig belastende å være på vakt hele tiden, noe som går fram av sitatet vi brukte innledningsvis: «Man blir så lei av å være på hugget...»

De trusselutsatte klarer ikke å leve i alarmberedskap hele tiden. Vi mennesker er heller ikke skapt for det. Den enkelte har behov for å normalisere sin tilværelse så langt det er mulig. Fra politiets side er det viktig å være bevisst hvilken belastning det er for den enkelte å leve i en risikosituasjon, fordi dette påvirker måten kvinnene bruker alarmen. Dette gjør det for eksempel lettere å forstå hvorfor enkelte bruker alarmen ulikt i forskjellige perioder, for eksempel slik at alarmen alltid er med i begynnelsen, men at noen etter hvert velger å ikke ta den med hele tiden til tross for at dette strider med retningslinjene for alarmbruk.

Forventninger til alarmene

Ser man videre på hvilke forventninger brukerne i utgangspunktet har hatt til de mobile voldsalarmene sier de at alarmen skulle gi dem økt trygghet, gi dem muligheten til å kunne gå alene og til å føle at de blir tatt på alvor. Forventningene knytter seg også til deres forhold til politiet. Alarmen skal gi dem rask kontakt med politiet, de skal kunne stole på at politiet kommer og at de skal slippe å forklare så mye til politiet. Brukerne gir altså uttrykk for ganske høye forventninger til alarmene i utgangspunktet.

Økt trygghet, bevegelsesfrihet og livskvalitet

En hovedmålsetting med alarmene er at den skal gi økt trygghet, bevegelsesfrihet og økt livskvalitet. Materialet viser at brukerne som hovedregel opplever at denne målsettingen blir nådd. Nå er «livskvalitet» et svært vidt begrep som kan favne mye forskjellig. Det var opp til den enkelte informant å definere hva de la i begrepet. Flere trekker frem trygghet og større frihet som de sentrale elementene også når det gjelder livskvalitet. En sier følgende:

Ja, det blir jo økt livskvalitet, det blir jo det. For da føler du at du får litt bedre kontroll og styre litt selv, at du ikke bare må gå rundt og være redd hele tiden for det ødelegger livskvaliteten det ja.

Økt kontroll over eget liv og redusert angstnivå er altså det denne kvinnen trekker frem. Den vide tilnærmingen i spørsmålsstillingen innebar imidlertid også at andre forhold ble trukket frem. En forteller for eksempel at alarmen har gjort henne til et gladere menneske, at alarmen gjør det mulig for henne å leve.

Det faktum at alarmen gir den enkelte økt bevegelsesfrihet er svært viktig. Flere beskriver hvordan en tilværelse uten alarm ville ført til at de ville vært bundet til hjemmet. En beskriver hvordan hun tidligere var avhengig av venner og bekjente som kunne følge henne rundt for at hun skulle få gjort innkjøp. Etter at hun fikk alarm hadde hun fått en mer selvstendig og uavhengig tilværelse. Voldsalarmen bidrar også til at de trusselutsatte tør å bruke offentlig transportmidler. Dermed bidrar alarmen også til å bryte en tilværelse preget av isolasjon. Forskningsbasert kunnskap har vist at isolasjon ofte er en del av et mishandlingsmønster og at vold-

sutsatte også ofte isolerer² seg som en reaksjon på mishandling (Jonassen og Eidheim 2001, Ellestad 2001). Økt bevegelsesfrihet er dermed en grunnleggende forutsetning for at den trusselutsatte skal ha mulighet for å etablere seg i en ny tilværelse uten vold.

Undersøkelsen belyser imidlertid også sider ved alarmene som ikke utelukkende er positive. Over halvparten av informantene opplevde at alarmen i seg selv ble en påminnelse om at de er volds- eller trusselutsatte. En sier for eksempel at:

Det er en påminnelse om hva jeg har opplevd, at jeg gjenopplever det jeg har opplevd og det er en påminnelse på at jeg aldri kan føle meg trygg. Og det er et slags stigma også, syns jeg. «Der er hun med voldsalarm».

Påminnelse om volden og dens konsekvenser kan være et hinder mot å komme videre i livet. Stigma knyttet til det å ha voldsalarm må sees i sammenheng med den skammen mange opplever som følge av det å være voldsutsatt. Opplevelsen av skyld og skam er vanlige reaksjoner knyttet til det å være voldsutsatt. Skam er også en vanlig reaksjon knyttet til rollen som voldsoffer. Å være undertrykt, handlingslammet, oppgitt og resignert er også egenskaper som i følge Kristin Skjørten (1994) knytter seg til offerbegrepet. De fleste ønsker ikke å være ofre, å bli sett som ofre eller å se seg selv som ofre. De ønsker å formidle styrke og stolthet knyttet til egen identitet.

Spørsmålet om alarmens voldsforebyggende effekt

En annen hovedmålsetting med voldsalarmene er at de skal bidra til å forebygge vold og trusler. Dette er imidlertid en effekt som vanskelig lar seg måle fordi det er vanskelig å kontrollere for effekten av andre faktorer enn alarmbruk. Det som kan belyses er om brukerne i denne undersøkelsen har vært utsatt for vold og trusler etter at de fikk alarm og om de har utløst alarmen i en trusselsituasjon. Før det redegjøres for dette kan det imidlertid være interessant å se nærmere på i hvilken grad alarmbrukerne ønsket at politiet skulle varsle trusselutøveren om at de hadde fått mobil voldsalarm.

---

2 En australsk undersøkelse har belyst i hvilken utstrekning mishandlede kvinner søker hjelp/forteller om overgrep. Undersøkelsen baserer seg på 122 intervjuer med kvinner som var utsatt for kvinnemishandling og belyser en rekke faktorer som hindrer avdekking, for eksempel skamfølelse og det å fornekte volden de er utsatt for. Dette er også forhold som opprettholder isolasjon. Undersøkelsen viser imidlertid at flertallet av kvinnene henvendte seg til noen om overgrepene. Dette skjedde gjerne på et tidspunkt da volden nærmet seg et kritisk punkt. Undersøkelsen viser dermed hvordan graden av isolasjon varierer gjennom prosessen som kvinnene gjennomgår (Young 1998).

Om trusselutøveren ble varslet om alarmtildeling

En viktig forutsetning for at alarmer skal kunne ha en forebyggende effekt er at trusselutøveren faktisk får greie på at kvinnen har fått mobil voldsalarm. I henhold til regelverket bør den potensielle voldsutøveren i utgangspunktet varsles om dette. Varsling skal imidlertid bare foretas dersom den trusselutsatte samtykker. I denne undersøkelsen valgte 5 av kvinnene at trusselutøverens skulle varsles mens 7 sa at de ikke ønsket å varsle trusselutøveren.³ Ser man utelukkende på den formelle varslingen i regi av politiet er det altså et flertall av kvinnene som ikke ønsket at trusselutøveren skulle vite at de hadde alarm. Schølbergs undersøkelse (2000) av de stasjonære alarmene fant en klar tendens til at de voldsutsatte kvinnene i hennes undersøkelse ønsket at trusselutøveren ble informert om alarmtildelingen. Nærmere undersøkelse av materialet viser imidlertid at forskjellene mellom disse undersøkelsene likevel ikke er så store.

Det er ikke tilstrekkelig å se utelukkende på hvorvidt det ble varslet formelt fra politiet side. Man må også undersøke om det er opplysninger i saken som tilsier at trusselutøveren likevel har hatt kjennskap til at kvinnen har voldsalarm. En nærmere gjennomgang av materialet viser at trusselutøveren i mange tilfeller har hatt kjennskap til at kvinnen har alarm også i saker hvor det ikke er gitt formelt varsel om dette fra politiets side. Tar man med disse er det hele 10 av kvinnene som gir opplysninger som indikerer at trusselutøveren vet eller kan ha hatt en oppfatning⁴ av at kvinnen har voldsalarm. I disse tilfellene er det enten slik at trusselutøverne har fått denne opplysningen ved at alarmbrukerne selv har fortalt dem om alarmer eller de har fått kunnskap om dette på andre måter.

Kvinnene har gitt ulike begrunnelser for hvorfor de henholdsvis ønsket eller ikke ønsket å varsle trusselutøveren. De som *ville* varsle trusselutøveren begrunner dette først og fremst med den forebyggende effekten. De mener da at trusselutøveren vil avstå fra å begå vold når han får vite at de har alarm og at varslingen om alarmtildeling vil virke som en tankevekker. Men det er også noen som mener at alarmtildelingen vil formidle et budskap til trusselutøveren om at politiet faktisk tror på den trusselutsatte. Frykt for å fremprovosere vold var en begrunnelse som ble truk-

---

3 Den siste informanten husket ikke om politiet hadde varslet trusselutøveren.

4 Materialet gir eksempler på at kvinnen har sagt til trusselutøveren at hun har alarm før hun fikk tildelt alarmer. Dette kan ha skapt en forestilling hos trusselutøveren om at hun har voldsalarm.

ket frem av de som ikke ønsket at politiet skulle varsle trusselutøveren. Enkelte følte også at de hadde overtaket dersom voldsutøveren ikke kjente til at de hadde alarm. Andre ville ikke varsle fordi de fryktet at trusselutøveren ville se det som et svakhetstegn at de hadde fått alarm.

Selv om flertallet i denne studien ikke ønsket at politiet skulle varsle trusselutøveren viser altså materialet at trusselutøverne som hovedregel har hatt kjennskap til eller har trodd at den trusselutsatte hadde voldsalarm. Kunnskap om alarmtildeling som en forutsetning for at alarmen kan ha en forebyggende effekt er altså oppfylt i dette materialet.

Om alarmen ble utløst i en faresituasjon

Spørsmålet er videre om alarmbrukerne har vært utsatt for vold og trusler etter at de fikk alarm og om de da i så fall har utløst alarmen i situasjonen. Erfaringer med de stasjonære alarmene viser at det i liten grad forekommer skarpe alarmer (Schølberg 2000 og Voldsalarm for trusselutsatte 2000). Det foreligger pr. i dag ikke data som viser antall utløste mobile voldsalarmer. De aller fleste⁵ informantene i denne studien oppgir imidlertid at de ikke har utløst alarmen i en trusselsituasjon. At de fleste ikke har utløst alarmen kan for det første bety at de ikke har vært utsatt for vold og trusler etter at de fikk alarm. En annen mulighet at alarmen ikke utløses i situasjoner hvor brukeren faktisk opplever vold eller trusler.

Denne undersøkelsen viser at halvparten⁶ av brukerne oppgir at de har opplevd trusler i perioden de har hatt alarm. I tillegg beskriver to av informantene tilfeller hvor det ikke ble fremmet konkrete trusler, men hvor de har opplevd situasjoner de selv har opplevd som svært truende. Dette har vært situasjoner hvor kvinnen er blitt oppsøkt av trusselutøveren eller har truffet ham på offentlig sted. Tar man med disse, har totalt to tredjedeler av de trusselutsatte det var opplysninger om opplevd trusler eller truende situasjoner etter at de fikk alarm.

Med unntak av én hadde ingen av de som hadde opplevd trusler eller truende situasjoner utløst alarmen i trusselsituasjonen. Materialet viser at flere forhold har gjort

---

5 Bare én av informantene har opplyst at hun har utløst alarmen i trusselsituasjoner. Det har da vært snakk om flere trusselsituasjoner.

6 Dette gjaldt 6 av 12 alarmbrukere. For den siste manglet det opplysninger om dette.

seg gjeldende: En ble så redd i situasjonen at hun ikke fikk trykket på knappen. Andre har varslet politiet på andre måter istedenfor å utløse alarmer for eksempel ved å ringe politiets sentralbordnummer. Dette har vært situasjoner der de ikke har opplevd situasjonen som tilstrekkelig akutt – for eksempel at trusselutøveren ringer på ytterdøren og hvor alarmbrukeren vurderer at hun har kontroll nok i situasjonen til at det er tilstrekkelig å kontakte politiet på andre måter enn ved å bruke alarmer. I retningslinjene for mobil voldsalarm henvises brukeren til politiets øvrige numre i tilfeller som ikke er tilstrekkelige akutte.

Materialet gir imidlertid eksempler på at flere har en svært høy terskel for å utløse alarmer. Det skal mye til før de vil utløse den og de uttrykker også usikkerhet knyttet til når det er lov å utløse alarmer. Dette gjør seg gjeldende til tross for at det står eksplisitt i den informasjonen alarmbrukerne får ved tildeling at alarmer kan utløses også når de er i tvil.

En sier for eksempel:

... at jeg kommer vel ikke til å trykke på alarmer med mindre jeg er helt sikker på at det er en virkelig trusselsituasjon.

Brukerne uttrykker i denne forbindelse bekymring for hvordan de vil bli oppfattet av politiet. En av informantene beskriver for eksempel en situasjon hvor trusselutøveren oppsøkte henne til tross for at han hadde besøksforbud og hvor hun valgte å ikke utløse alarmer. Hun sier i denne forbindelse at:

Da tenkte jeg nok litt det at jeg trenger ikke være helt hysterisk heller.

En annen sier at hun ikke vil være til bryderi for politiet. Dette handler både om kvinnes syn på politiet og på deres oppfatning av seg selv og hvordan de ønsker å fremstå. Flere gir uttrykk for en veldig stor respekt for politiet. De er engstelige for hvordan de blir oppfattet dersom det skulle vise seg at de utløser alarmer i en situasjon som de har feiltolket. Brukerne gir i denne forbindelse uttrykk for et behov for å kunne kontakte politiet uten å utløse alarmer i situasjoner hvor de er tvil om situasjonen er farlig nok, for eksempel når de tror trusselutøveren er i nærheten, men hvor de ikke er helt sikre.

Sammenfatning

De brukererfaringene som her er skissert, viser at mobile voldsalarmer oppleves som et viktig virkemiddel for de trusselutsatte som denne undersøkelsen omfatter. Alarmen har gitt dem en opplevelse av økt trygghet, økt bevegelsesfrihet og økt livskvalitet. Materialet gir ingen klar indikasjon om at alarmen har hatt en forebyggende effekt i tilfellene som denne studien har omfattet. Selv om trusselutøverne i stor grad har kjent til at kvinnene har voldsalarm, har to tredjedeler av alarmbrukerne opplevd trusler eller truende situasjoner etter at de fikk alarm. Brukererfaringene indikerer videre at de som blir utsatt for trusselsituasjoner, ikke bruker alarmen i en trusselsituasjon.

Hvorvidt disse brukererfaringene reflekterer en generell tendens må imidlertid belyses i en større empirisk studie. Materialet indikerer imidlertid at et sentralt tema i en slik studie bør være å undersøke nærmere terskelen for bruk av den mobile voldsalarmen. Dersom det er en generell tendens til at brukerne er usikre på når alarmen kan brukes, kan denne usikkerheten innebære en risiko for at brukeren enten ikke utløser alarmen eller utløser alarmen for sent i en risikosituasjon. I så fall vil høy terskel for bruk være en klar begrensning mot mobil voldsalarm som et effektivt virkemiddel for å forebygge vold og trusler og hvor det er nødvendig å sette inn nødvendige tiltak for å senke terskelen for bruk. En av informantene fanger nettopp dette når hun sier: «Jeg visste hvordan den brukes, men jeg visste ikke når jeg kunne få lov til å bruke den»

Litteratur

- Ellestad, A. B.** (2001). *Kampen om å bli tatt på alvor – om kvinner som opplever vold, og de menn som utfører volden*. Mellomfagsoppgave i kriminologi. Institutt for kriminologi. Universitetet i Oslo.
- Jonassen, W. og Eidheim, F.** (2001). *Den gode vilje. Mishandlede kvinners erfaringer med hjelpeapparatet*. NIBRs PLUSS-serie 1-2001. Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning
- NOU 2003:31** *Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. Justis- og politidepartementet. (Norges offentlige utredninger).
- Schølberg, K.** (2000). *Voldsalarm – en programevaluering av et forebyggende tiltak mot gjentatt kvinnemishandling*. PHS Forskning 2000:3. Oslo: Politihøgskolen.

- Skjørten, K.** (1988). *Når makt blir vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold.* K-serien nr.4-88. Oslo: Institutt for kriminologi.
- Skjørten, K.** (1994). *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling.* Oslo: Pax Forlag A/S.
- Voldsalarm for trusselutsatte.** *Rapport fra forsøksprosjekt 1997-1999* (2000). Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Young, K.** (1998). *Against the Odds. How Women Survive Domestic Violence.* Australia: Partnerships Against Domestic Violence.

POP alltid en suksess?

Johannes Knutsson

Polisen i Vestfold hade strävat efter att arbeta enligt det problemorienterade konceptet, utan att det fått ett egentligt genomslag. Polismästaren i Vestfold politidistrikt ville genomföra ett projekt med tillämpning av denna filosofi trogen dess ursprungliga formulering. Problemet som arbetssättet kom att tillämpas på blev piratdrogsjeverksamhet, något som sedan lång tid varit ett särskilt stort problem i Tønsberg. Med stöd av professor Johannes Knutsson från Politihøgskolen och med numera politiadvokat Knut-Erik Søvik som projektledare följdes formeln helt med de fyra olika faserna, scanning, analys, respons och evaluering. Projektet blev lyckat och prisbelönades i USA.

I sessionen redogörs för erfarenheterna från arbetet med deltagande av dåvarande polismästaren Hans Sverre Sjøvold, projektledaren Knut-Erik Søvik och professor Johannes Knutsson.

Referanse til boken «Problemorientert politiarbeid i teori og praksis» av Johannes Knutsson og Knut-Erik Søvik, PHS Forskning 2005:1.

Avsluttende kommentar

Andrea Høiseth

Jeg vil først takke for at jeg fikk delta på årets forskningskonferanse. Det var veldig interessant og jeg lærte utrolig mye. Og ikke minst møtte jeg mange dyktige og positive mennesker med mye forskjellig erfaring.

Da jeg ble spurt om å delta på konferansen takket jeg ja med en gang. Jeg visste ikke helt hva jeg ga meg ut på, men så på det som en utfordring. Jeg mener man må ta de sjansene som byr seg!

Det var en spesiell opplevelse å være med på et slikt arrangement. Jeg var den med desidert minst utdanning, minst erfaring, og også helt klart den yngste deltageren. Jeg var ikke høy i hatten da jeg møtte opp den første dagen. Jeg var veldig nervøs og jeg tenkte hva i all verden jeg skulle gjøre i et slikt flott selskap. Hva skulle egentlig lille meg bidra med for en slik forsamling?

I auditoriet satt jeg sammen med velutdannede mennesker og lyttet til flinke politimestere og forskere forelese i interessante temaer. Selv om jeg må innrømme at skolebenken ikke var det som fristet mest kun to måneder etter vitnemålet var i boks – så var dette to spennende dager som virkelig gav meg mye.

Mitt innlegg skulle være en avsluttende kommentar med politirollen som tema. Jeg skjønte fort at her var det liten vits i å komme med skrytehistorier fra min erfaring som politikvinne. Jeg tok heller ikke sjansen på å kaste meg ut i en analyse av Stortingsmelding nr. 42 om politiet og politiets oppgaver. Her hadde jeg lite å komme med opp mot de andre deltagerne. Jeg valgte derfor å fortelle om hvordan jeg har følt det å gå inn i politirollen, og hvilke forventninger jeg har videre i mitt yrke.

Jeg presenterte enkelte opplevelser jeg har hatt i løpet av de tre årene ved PHS. Dette beskrev hvordan jeg har følt det som en modningsprosess å gå inn i politirollen.

Jeg føler jeg har lært veldig mye i løpet av mine tre år på skolen. Samtidig er jeg klar over at det er så veldig mye mer jeg skal lære. Det er godt å tenke på alle utfordringene og all kunnskapen jeg skal høste i årene fremover som politi.

Jeg er stolt av yrket jeg har valgt. Jeg er stolt av uniformen og det politiet representerer. Jeg hadde store forventninger da jeg begynte på PHS, og like store når jeg skulle ut i jobb. Jeg må si at yrket og etaten absolutt har stått til forventningene. Jeg stortrives!

Jeg gleder meg til å gå på jobb hver eneste dag. Etter denne forskningskonferansen, når jeg tenker på alle de motiverte og engasjerte, erfarne og positive menneskene jeg møtte – ja, da tror jeg nok jeg vil glede meg til å gå på jobb i minst 30 år til.

Andrea Høiseth ble uteksaminert fra Politihøgskolen våren 2005 der hun også var leder for studentrådet ved høgskolen. Som avslutning på forskningskonferansen ble hun bedt om å knytte noen kommentarer til politirollen fra hennes ståsted.

Bidragstere

Stein Ulrich, politimester i Follo

Ulrich har vært politimester i Follo siden 1995 og har også vært konstituert politimester i Nord-Jarlsberg. Han har bred erfaring fra ulike stillinger i justissektoren, blant annet i Justisdepartementet. Ulrich har gjennomgått NATO Defence College i Roma og vært leder for observatørstyrkene i Hebron.

stein.ulrich@politiet.no

Ferdinand Linthoe Næshagen, førsteamanuensis, Politihøgskolen

Næshagen er magister i sosiologi. Han har vært Vit.ass, arkivar og førstearkivar på Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt fra 1969 - 1993. Siden 1993 har han vært tilknyttet forskningsavdelingen ved Politihøgskolen.

ferdinand.naeshagen@phs.no

Vidar Halvorsen, førsteamanuensis, dr.art., Institutt for kriminologi og retts sosiologi, UiO

Halvorsen tok sin doktorgrad i 2002 på tema «Ethics, Force and Violence in Policing». Han har tidligere vært ansatt som planlegger i Justisdepartementet (1986-89) og som forsker ved Politihøgskolen (1990 - 95).

vidar.halvorsen@jus.uio.no

Einar Henriksen, politimester i Gudbrandsdal politidistrikt

Henriksen begynte som politifullmektig i Vestfinnmark politidistrikt i 1968 og ble politimester i samme distrikt i 1980. Fra 1985 og frem til i dag politimester i Gudbrandsdal politidistrikt. Har i bortimot 2 år vært dommerfullmektig ved Valdres sorenskriverembete.

einar.henriksen@politiet.no

Anstein Gjengedal, politimester i Oslo

Gjengedal tok juridisk embetseksamen i 1970 og har Forsvarets høgskole fra 1986-87. Han har innehatt flere stillinger i justissektoren - politifullmektig ved Follo og Oslo politikammer, dom-

merfullmektig ved Strømmen sorenskriverembete, statsadvokat og førstestatsadvokat ved Eidsivating statsadvokatembeter. Gjengedal var sjef for Økokrim fra 1996 frem til han ble politisjef i Oslo i 2000. I tillegg har han hatt flere verv innen Norsk Idrettsforbund, bl.a. som leder av påtalenemnd Antidoping Norge.

anstein.birger@politiet.no

Pål Fivel, rådgiver, Oslo Politi

Fivel har vært tilknyttet Beredskapstroppen, vært operativ uteleder i Oslo, Sikkerhetssjef i Lillehammer Olympiske Organisasjonskomite (LOOC) og tjenestegjort som politiadjutant ved Beredskapsseksjonen i Justisdepartementet. I 1998 tiltrådte han som politiinspektør og seksjonssjef for Operativ samordningsseksjon ved Oslo politidistrikt. I denne forbindelse var han også Stabssjef i politidistriktets operative stab og hadde ansvaret for planlegging og gjennomføring av en rekke større politioperasjoner, bl.a. «NOBEL 100 år» 1999, presidentbesøket fra USA (Clinton) i 1999, Det kongelige Bryllup (2001) og Verdensbankens møte i Oslo 2002.

pal.fivel@politiet.no

Sveinung Sandberg, vit. ass, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO

Sandberg har tidligere jobbet med fremveksten av Attac og antiglobaliseringsbevegelsen i Norge, og som assistent på et prosjekt om sosiale protester i Norge fra 1984-2003. Det siste året har han studert politiets splittelse av det tunge rusmiljøet på Plata, og jobbet med problemstillinger knyttet til etniske minoriteter og vold i Oslo sentrum.

sveinung.sandberg@sosiologi.uio.no

Gunnar Thomassen, forsker ved Politihøgskolen

Thomassen er cand.polit i statsvitenskap fra NTNU og har i sin forskning fokusert på forskjellige tema, deriblant kontroll- og ansvarliggjøring av politiet, korrupsjon og integritet i politiet, politirollen og forebyggende politiarbeid.

gunnar.thomassen@pfs.no

Guro Slettemark, seniorrådgiver i Datatilsynet

Slettemark er utdannet jurist og arbeider spesielt med personvern innenfor justissektoren og offentlig sektor forøvrig (fagansvar). Fra sept. 2001 til mars 2004 utvalgsmedlem i det regjeringsoppnevnte Politimetodeutvalget (NOU 2004:6 Mellom effektivitet og personvern - Politimetoder i forebyggende øyemed). Representerer Norge i Schengen-landenes felles tilsyns-

myndighet Joint Supervisory Authority -JSA. Politisk rådgiver for justisminister Odd Einar Dørum i hans første periode i 1999 og hospitert i EUs rådssekretariat.

guro.slettemark@datatilsynet.no

Jan Egil Presthus, sjef for Spesialenheten for politisaker

Spesialenheten er et sentralt organ som etterforsker saker hvor embets- eller tjenestemenn i politi eller påtalemyndighet er anmeldt for straffbare handlinger i tjenesten. Spesialenheten erstatter ordningen med særskilte etterforskningsorgan (SEFO). Presthus er utdannet cand. jur. fra 1986, og fikk advokatbevilling 1995. Han har arbeidet som saksbehandler i Justisdepartementet og som saksbehandler og kontorsjef i Utlendingsdirektoratet. Presthus har vært tilknyttet Asker og Bærum politidistrikt, først som politifullmektig og fra 1993 som politiinspektør. Fra 1993 til 1997 var han nestleder i Forvaltningsavdelingen, og fra 1997 arbeidet han ved Kriminalavdelingen, først som påtaleleder ved kriminalavdelingen og senere leder for kriminalavdelingen (kriminalsjef).

jan-egil.presthus@spesialenheten.no

Stein Ørnhøy, medlem av EOS-utvalget

Tidligere lærer, programsekretær, filmregissør, teatersjef og politiker. Representerte SV på Stortinget 1977 til 1985. Medlem av Forsvarskom. av 1990, nestleder og leder av Nei til EU 1991 til 1995. Medlem av Stortingets kontrollutvalg for EOS fra 1996.

ideng@online.no

Pär Anders Granhag, PhD, docent i psykolog, Universitetet i Gøteborg

Granhag er leder for den rettspsykologiske enheten CLIP - Criminal, Legal and Investigative Psychology ved universitetet i Gøteborg. CLIP anses som en av de ledende institusjoner innenfor det rettspsykologiske miljøet i Europa. Granhag deltar aktivt både i internasjonale forskningsprosjekt og i opplæring av blant annet polititjenestemenn. Han underviser for politiet i rettspsykologi, herunder avhør, i både Norge og Sverige, og har vært med å utvikle Politihøgskolens avhørskurs. Hans bok «Vitnepsykologi» inngår i pensum ved Politihøgskolen.

pag@psy.gu.se

Trond Myklebust, stipendiat, Politihøgskolen og Psykologisk institutt, UiO

Myklebust er utdannet ved Politihøgskolen og har i tillegg til praktisk erfaring som polititjenestemann studert psykologi ved universitet i Norge og England. Gjennom kartlegging av avhør foretatt av et utvalg spesialtrente norske politietterforskere fokuserer Myklebust i sitt pågående doktorgradsarbeid på de spørsmål og tilnæringsmetoder som benyttes i avhør av barn.

Siktemålet er, om mulig, å bedre kvaliteten på de avhør av barn som gjennomføres i Norge, og ytterligere bevisstgjøre de tjenestemenn som har dette som sin arbeidsoppgave.

trond.myklebust@phs.no

Rolf Granér, universitetslektor, Karlstads universitet

Granér er fil.dr. Han er psykolog med organisasjons- og gruppeprosesser som spesialfelt. Fra 1981 lærer ved yrkesrettede høgskoleutdaninger fra 1981. Granér disputerete i 2004 ved Lunds universitet med avhandlingen «Patrullerande polisers yrkeskultur».

rolf.graner@kau.se

Liv Finstad, professor, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, UiO

Finstad har bl.a. arbeidet med fengselsforskning, studier av sosialt arbeid, seksualisert vold og særlig prostitusjon. Liv Finstad har bl.a. utgitt «Den betalte familie. Nye livsformer for folk i krise» (1990). Sammen med Cecilie Høigård har hun bl.a. utgitt «Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet» (1986/1993) og redigert boka «Kriminologi» (1997). I det siste tiåret har hun drevet med politiforskning, og har i den forbindelse bl.a. skrevet boka «Politiblikket» (2000/2003).

liv.finstad@jus.uio.no

Kari Rønneberg, førstelektor, Politihøgskolen

Kari Rønneberg er utdannet filolog med hovedfag i fransk og engelsk, og som sosiolog med en mastergrad fra New York University. Siden 1992 har hun vært høgskolelektor ved Politihøgskolen, førstelektor fra 1999. Siden 2001 har hun arbeidet med et doktorgradsprosjekt om politiets språk overfor publikum, ved siden av undervisning i sosiologi og språk. Fra høsten 2005 har hun forskningsmidler fra Politihøgskolen, Justisdepartementet og Politidirektoratet og arbeider heltid med prosjektet. Veileder er professor Jan Svennevig ved institutt for språk, kultur og kommunikasjon, BI.

kari.ronneberg@phs.no

Helene Oppen Gundhus, stipendiat, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, UiO

Cand.mag 1991, som ble utvidet med grunnfag i bibliotek- og informasjonsfag i 1993. Cand.polit med hovedfag i kriminologi 1999. Startet på doktorgradsprosjektet november 2000. Siden stipendiatperioden ble avbrutt av to fødselspermisjoner, er ny sluttdato august 2006. Hun har også bakgrunn fra å koordinere og lede innføring av dokument- og saksbehandlingssystemer i prosjekter i engineeringbransjen, hvor hun jobbet fra 1994-1997.

h.o.gundhus@jus.uio.no

Elisiv Bakketeig, forsker ved Politihøgskolen

Bakketeig er jurist med doktorgrad i kriminologi. Hun arbeider med en evaluering av et pilotprosjekt i Oslo politidistrikt om utvikling av en ordning med mobile voldsalarmer for volds- og trusselutsatte. Tidligere har hun jobbet i Justisdepartementet som sekretær for Kvinnevoldsutvalget og som rådgiver i Barne- og familiedepartementet med vold mot kvinner som ansvarsområde. Hennes doktorgradsarbeide knytter seg til rettsapparatets behandling av saker om seksuelle overgrep mot barn.

elisiv.bakketeig@phs.no

Johannes Knutsson, professor ved Politihøgskolen

Knutsson er professor i politiforskning ved Politihøgskolen i Oslo. Han jobber også ved polishögskolan i Solna og er knyttet til Jill Dando Institute of Crime Science ved University College London. Han tok sin doktorgrad med avhandlingen «Polisen och brottspreventionen» (1984) og har først og fremst forsket på kriminalitetsforebygging og andre aspekter ved politiets virksomhet. Knutsson har vært redaktør for boka, Problemorientated policing - from innovation to mainstream (2003).

johannes.knutsson@phs.no

Politirollen gjennom 100 år

Tradisjon og endring

Denne rapporten bygger på innlegg fra Politihøgskolens forskningskonferanse 2005. Temaet for konferansen var inspirert av 100-års markeringen av Norge som selvstendig nasjon. Flere av bidragene omhandler politiets funksjon og fullmakter i spenningsfeltet mellom kontrollerende makt og demokrati.

Den overordnede målsettingen for Politihøgskolens årlige forskningskonferanser er å presentere norsk og internasjonal forskning som har relevans for politiet, og knytte denne forskningen til praksisfeltet. Det innebærer at innleggene i denne rapporten spenner fra rene vitenskapelige bidrag til empiriske eksempler fra politiets hverdag.

Politihøgskolen
Slemdalsveien 5
Postboks 5027, Majorstuen
0301 Oslo
Tlf. 23 19 99 00 • Faks: 23 19 99 01
www.phs.no

POLITIHØGSKOLEN

PHS Forskning 2005: 2